

Södertörns högskola | Institutionen för kultur och kommunikation
Magisteruppsats 30 hp | Idéhistoria | Vårterminen 2012

Eudaimonia!

– Martha Nussbaums aristoteliska försvar
för en reformering av högre utbildning

Av: Synne Myreböe
Handledare: Anders Burman

Abstract

This essay aims to examine Martha Nussbaum's proposal for a classical defense of reform in liberal education and her critique of utility thinking in higher education. I want to explore how Nussbaum uses history to create an ethical alternative that cultivates both moral and intellectual virtues, which she considers to be crucial for the survival of democracy. In examining Nussbaum's use of Aristotle, I focus on her work as a proposal for institutional implementation of an Aristotelian epistemology and the cultivation of the individual as an ethical political subject. This study highlights the epistemological, educational and political ideas that form the basis of Nussbaum's ideals. I intend, however, to go beyond a contextualizing reading and thus establish a dialogue with a radical intersubjectivity to respond to Nussbaum's ambitions to recognize human vulnerabilities as assets for reason. From this perspective, I problematise Nussbaum's aspirations for reform and argue that she maintains a loyalty to an ideal that stands in contrast to the possibilities for epistemological and thus ethical political change.

Keywords: Martha Nussbaum, *Cultivating Humanity*, *Not for Profit*, *Creating Capabilities*, liberal education, higher education, Aristotle, virtues, humanities, capabilities approach, utility, value, radical intersubjectivity

Innehåll	
Inledning.....	4
Syfte och frågeställning.....	5
Metod och teoretiska utgångspunkter.....	5
Källmaterial; Nussbaum om utbildning.....	8
Forskningsläge.....	10
Disposition.....	13
I. Eudaimonistisk teori	
Utbildningens uppdrag.....	14
Aristoteles enligt Nussbaum - ett kunskapsteoretiskt alternativ.....	16
Moralisk aristotelism.....	21
Det utvidgade förnuftet.....	22
Medborgerlig bildning.....	23
Nussbaums förslag till en reformering av <i>liberal education</i>	24
Utbildning och demokrati.....	32
The capabilities approach - Nussbaums praktiskfilosofiska projekt.....	36
Sammanfattning.....	41
II. Det meningslösa måttet	
Kris i utbildningen. Kris i kulturen.....	43
Nytta och värde.....	44
Mot nya mått.....	50
Det etiska subjektet?.....	54
Sammanfattning.....	57
III. Det politiska subjektet	
Nussbaums mål.....	58
Utbildningens politiska uppdrag.....	60
Etik som politik.....	65
Deliberationens begränsning.....	68
Dialog med en radikal intersubjektivitetsteori.....	69
Det öppna, slutna rummet- <i>polis</i> idag.....	72
Reflektion inför en ny början.....	76
Litteratur.....	78

Inledning

Högre utbildning kan skapa möjlighet för människors kunskapande, för fördjupning, reflektion och specialisering. Kanske öppnar den också upp för en mångfald av perspektiv att förstå tillvaron med. Men kan högre utbildning ses som avgörande för människors förmåga att tänka och handla gott? Aristoteles beskrev kunskapens mening som möjlighet till att leva det goda livet, *eudaimonia*. *Eudaimonia* förstås hos Aristoteles som en djupare utveckling eller blomning, där människans lycka sätts i relation till huruvida hon i sitt liv genom kunskapande kan bejaka sina särskilda, goda, individuella anlag på bästa sätt.¹ För Aristoteles är tanke och handling oåtskiljligt sammankopplade och har både etiska och politiska implikationer: den som tänker väl handlar väl. Således innebär utbildningen i aristotelisk förståelse en karaktärsdanande kultivering av moraliska och intellektuella dygder, med tanken att goda, kultiverade människor skapar ett gott samhälle.

Den uppmärksammade amerikanska klassicisten och filosofen Martha Nussbaum (född 1947) är en av de tongivande teoretiker som arbetar med etisk filosofi utifrån en aristotelisk konception.² Det utbildningsmål som Nussbaum pläderar för är ett visst slags medborgarideal.³ Nussbaum vill aktualisera filosofin i den utbildningspolitiska debatten och i och med det frågan om hur vi vill leva våra liv enligt det goda, en fråga vars svar hon anser behöver stöd av erfarenheter som endast humaniora kan tillhandahålla. Hos Nussbaum får utbildningen nyckelroll i demokratin då den utgör en skapelsesarena för etiskt och politiskt tänkande. Med boken *Not for Profit* (2010), som Nussbaum karakteriserar som ett manifest, beskriver hon hur det nyliberala profittänkandet allt mer tagit över utbildningspolitiken och synen på kunskap i nationer världen över. Detta tänkande har i sin tur påverkat hur vi ser på och värderar både individer och samhället, moral och demokrati. Nussbaum menar att utbildningen måste reformeras för att i stället utgå från en global kontext som bemöter de sociala, kulturella, ekonomiska och ekologiska utmaningar och behov som vi står inför. I jakt på omedelbar nytta och profit försakats konst och humaniora och med dessa grundläggande humanistiska värden som Nussbaum anser är avgörande för en fungerande demokrati. Med sin

---

¹ Martha Nussbaum, *The Fragility of Goodness: Luck and Ethics in Greek Tragedy and Philosophy*. (New York 1986), s. 6, fn. Hos Aristoteles har människans kontextuella förutsättningar som vänner, familj, hälsa och ekonomiska tillgångar betydelse för hennes möjligheter att leva ett gott liv. Även om den enskilda bär ansvaret att kultivera sina anlag, spelar ödet eller turen in på hennes möjligheter att uppnå *eudaimonia*. Nussbaum beskriver i fler av sina böcker de basala, substantiella områden i livet som hon menar regeringsmakter måste säkerställa för att möjliggöra människors förmåga att leva i enlighet med det goda livet. Utbildning är ett av dessa områden, och det som primärt ligger i fokus i denna uppsats.

² Hon arbetar för närvarande vid universitetet i Chicago där hon bland annat undervisar jurister i etik och retorik. Nussbaum är utnämnd till Ernst Freund Distinguished Service Professor of Law and Ethics. Under ett antal år medverkade Nussbaum vid The World Institute for Development Economics Research i Helsingfors, som är en del av The United Nations University. Nussbaum har också vid ett flertal tillfällen besökt svenska universitet och högskolor.

³ Martha Nussbaum, *Cultivating Humanity: A Classical Defense of Reform in Liberal Education* (1997) (Cambridge, Massachusetts 2003) preface, ix.

aristoteliska kunskapssyn manar Nussbaum till ett nytänkande kring den högre utbildningens uppdrag och utmaningar i dag.

Syfte och frågeställning

Syftet med denna uppsats är att utforska Nussbaums syn på den högre utbildningens uppdrag genom att undersöka hennes förslag till en reformering av *liberal education* och hennes kritik av nyttotänkandet, samt genom att lyfta fram på vilket sätt hon använder sig av Aristoteles som utgångspunkt för sin egna normativa teori om kultiveringen av moraliska och politiska subjekt.⁴ Hennes förslag till en reformering av *liberal education* och kritik av dagens utbildningspolitiska diskurs kommer att ses som uttryck för en övergripande kulturkritik och i förlängningen utgångspunkt för Nussbaums politiska alternativ. I uppsatsens sista del vill jag problematisera bristen på komplexitet i Nussbaums politiska intentioner och diskutera några av de implikationer som följer med att motivera utbildning utifrån ett uttalat etiskpolitiskt mål.

Uppsatsens övergripande frågor handlar om vad Nussbaum presenterar som utbildningens uppdrag, och hur hon utifrån sin aristoteliska bakgrund menar att detta uppdrag kan förverkligas. Uppsatsen består av tre delar, I: ”Eudaimonistisk teori”, II: ”Det meningslösa måttet” och III: ”Det politiska subjektet”. I respektive del lyfter jag fram och söker besvara följande frågor:

I: Hur använder sig Nussbaum av Aristoteles i sin teori om den institutionaliserade kultiveringen av det moraliska subjektet? Vad innebär hennes förslag till en reformering av *liberal education* i förhållande till hennes syn på den högre utbildningens uppdrag?

II: Vad innebär hennes kritik av nyttotänkandet inom utbildningspolitiken, och hur ser hennes alternativ ut? Hur kan man tolka hennes kritik av det utilitaristiska nyttotänkandet i ljus av hennes aristoteliska värdegrund?

III: Vilka ideal finns i Nussbaums konstruktion av det politiska subjektet och vilka implikationer följer med dessa ideal?

---

⁴ Benämningarna *det moraliska-* och *det politiska subjektet* är inte Nussbaums egna, utan används i denna uppsats som analytiska tankeverktyg.

Metod och teoretiska utgångspunkt

Nussbaums förslag till en reformering av *liberal education* samt hennes kritik av nyttotänkandet ingår i en filosofisk diskussion om humanioras plats i högre utbildning. Jag ämnar inte undersöka denna diskussion vare sig i amerikansk, europeisk eller svensk kontext. I stället för att primärt sätta in Nussbaums teori och författarskap i en samtida eller historisk kontext, riktar denna uppsats sitt intresse mot några av de ”kontextuella betydellesstrukturer” som framträder i undersökningen av Nussbaums texter.⁵ Genom att leta efter kontexten i texten koncentreras undersökningen kring de teman och problemområden som befinner sig i ett visst kontextuellt sammanhang.

Denna uppsats tar sin utgångspunkt i en pågående utveckling av Nussbaums teori. De förändringar jag kan läsa utifrån de fjorton år som skiljer den första och den sista undersökta texten av Nussbaum står i relation till en samtida filosofisk diskussion om högre utbildning.⁶ Framförallt är Nussbaums fokusskifte från det etiska mot det politiska framträdande, vilket också har satt formen för denna uppsats där uppsatsens tre delar rör sig från det etiska till det politiska. I uppsatsens första del, ”Eudaimonistisk teori”, tar jag i bruk en kontextualiserande läsart som sätter Nussbaums förslag till en reformering av *liberal education* i relation till såväl hennes klassiska ideal som till den etiska vändningen inom filosofi, pedagogik och litteraturvetenskap från slutet av 1980-talet. Vidare belyses hennes deliberativa, institutionella och politiska ideal i relation till Habermas teori om kommunikativ handling och Rawls rättviseteori.

”Det meningslösa måttet”, som är uppsatsens andra del, fokuseras in på Nussbaums kritik av nyttotänkandet i förhållande till hennes aristoteliska värdesyn. Från och med denna del av undersökningen kommer den kontextualiserande läsarten anta en dialogisk form eftersom den avgränsar sig från att leta efter rumsliga eller tidsliga kontexter. I stället vill jag här, liksom i uppsatsens sista del, ”Det politiska subjektet”, genom mitt studieobjekt upprätta en dialog med samtida teoretiker som på något sätt står i relation till Nussbaums teori. Dialogen inleds för att aktivera en kritisk förståelse av hur Nussbaums förslag till en reformering av *liberal education* kan belysa hennes epistemologiska kritik och normativa

---

⁵ För en liknande beskrivning av metodologiskt framgångssätt, se Anders Burman, *Politik i sak. C.J.L. Almqvists samhällstänkande 1839-1851*. (Stockholm/Stehag 2005).

⁶ Som den första källtexten räknas här *Cultivating Humanity*, även om uppsatsen har använt sig av fler tidigare texter från och med *The Fragility of Goodness*. Sista källtexten är *Creating Capabilities: The Human Development Approach*. (Cambridge, Massachusetts 2011.) Det är kort tid sedan Nussbaums bok *Creating Capabilities* kom ut i butikerna, och responsen på denna, samt Nussbaums svar och förtydliganden som hon brukar publicera, kommer ut i en tid som ännu inte är.

alternativ. Dialogerna utvecklas och uppstår som ofärdiga möten under studiets gång genom min tolkning samt genom de frågor och oklarheter som träder fram i mötet med Nussbaums texter.

En dialogpartner som tillför samtalet värdefulla tankeverktyg finner jag i idéhistorikern Victoria Fareld. I likhet med Farelds baklängsläsning har denna uppsats en början som med nödvändighet kommit till i slutet av mitt skrivande.⁷ I analysen och tolkningen av Nussbaums teori föreligger ett vidare syfte i att problematisera de antaganden som kommer fram av Nussbaums historiebruk. Här använder jag mig av Farelds avhandling *Att vara utom sig inom sig. Charles Taylor, erkännandet och Hegels aktualitet*.⁸ Fareld lyfter fram den kanadensiska filosofen Charles Taylors språkanvändning som en övergång från en organisk till en dialogisk språkfilosofi.⁹ Den historieanvändning Nussbaum gör bruk av kan läsas utifrån denna teori genom att hon ser människans handling i aristotelisk mening beroende av de mål man formulerar och strävar efter. Detta antagande ligger till grund för att Nussbaum vidare ser det goda samhället med moraliska, politiska subjekt beroende av regeringsmaktens ombesörjande av högre utbildning. Dialogen så som den förekommer både i mötet med andra, genom litteraturen och i det egna tänkandet har utifrån Nussbaums perspektiv en affektiv verkan. Denna emotionella förståelse menar hon är en förutsättning för moralisk intuition, den rörelse mellan tanke och handling som det praktiska förnuftet, *fronesis*, förutsätter.¹⁰ Fareld ifrågasätter Taylors liberalistiska sympatier med idén om självkonstituerande subjekt, vilket har beröringspunkter med min kritik av Nussbaum. Jag kommer att visa hur Nussbaum gör bruk av en aktualiserande läsart i sitt användande av Aristoteles dygdetik, både som klassicist där hon lyfter fram den antika filosofin och som filosof där hon gör Aristoteles tankar till basala ansatser i den egna teorin.¹¹ Hon benämner sin konception som aristotelisk och gör inga anspråk på att presentera Aristoteles filosofi som sådan. Genom den historieanvändning som Nussbaum tar i bruk blir filosofi och

---

⁷ Victoria Fareld, *Att vara utom sig inom sig. Charles Taylor, erkännandet och Hegels aktualitet*. (Göteborg 2008), s.9, samt Victoria Fareld, ”Att få ordning på sina kontexter: Om det konstruktiva i idéhistorisk baklängsläsning”, i Johan Kärfelt (red.), *I skuggan av samtiden. En vänbok till Sven-Eric Liedman och Amanda Peralta*. (Göteborg 2006), s.155ff.

⁸ Victoria Fareld, *Att vara utom sig inom sig*.

⁹ Ibid. Även om Farelds text tar sin utgångspunkt i Taylors erkännandebegrepp som inte finns hos Nussbaum, anser jag att avhandlingen bemöter och tangerar den läsning jag själv söker i denna uppsats.

¹⁰ *Det praktiska förnuftet* är en översättning av Aristoteles begrepp *fronesis*. Nussbaum använder fler termer för detta: *practical reason*, *practical wisdom*, *phronesis*. Detta skall inte förväxlas med Kants förståelse av det praktiska förnuftet som en medfödd moralisk kunskap a priori. Jag kommer att återkomma till definitionen av *fronesis* i uppsatsens första del ”Eudaimonistisk teori”.

¹¹ Denna beskrivning är lik den Fareld använder om Taylor i *Att vara utom sig inom sig* s.15.

historia narrativ som konstituerande förståelse både för en själv och sin omvärld; idéer blir tankeverktyg för att orientera sitt tänkande och filosofera med.

En vetenskaplig uppsats förväntas presentera en teori varifrån studieobjektet analyseras. Den kontextualiserande och samtidigt tentativa, dialogiska och problematiserande läsart som används i denna uppsats lägger emellertid sitt förtroende och sin lojalitet till den konstruerade interaktiviteten, den sprickbildning, som uppstår under studiet, i stället för hos en styrande teori, utan att för den skull anta den dekonstruktivistiska läsart som vanligtvis förknippas med sprickbildningens metaforer.¹² Denna lojalitet strävar inte mot ett färdigt resultat, utan bemödar sig om att upprätthålla det oavslutade genom att bejaka frågor framför svar. Lojaliteter blir ett centralt tankeverktyg, både i mitt val att inte anta en bärande teori för undersökningen, och i min kritik av Nussbaums lojalitet gentemot ett amerikanskt övremedelklassideal. I analysen av Nussbaums konstruktion av det politiska subjektet kommer jag att lyfta fram de problem jag anser följer med att reformera utifrån bestående strukturella premisser, eftersom dessa tenderar att bli eftersläpande, tysta och normativa auktoriteter. Den radikala intersubjektivitet jag tar upp i uppsatsens sista del, ”det politiska subjektet”, går utöver Nussbaums teori, genom att jag söker lojalitet med den dialog med samtida teoretiker som öppnas i problematiseringen av hennes teori, en dialog och en undersökning som önskar att vara en tolkning i förändring.

Källmaterial; Nussbaum om utbildning

Nussbaum har med sin bakgrund i klassicistisk filosofi sedan slutet av 70-talet arbetat med tolkning av Aristoteles. I detta arbete har hon undersökt flera områden och skrivit böcker och artiklar om litteratur, juridik, mänskliga rättigheter, utbildning med mera. Denna uppsats kommer i huvudsak att ta i anspråk Nussbaums böcker *Cultivating Humanity: A Classical Defence of Reform in Liberal Education*, *Not for Profit: Why Democracy Needs the Humanities* samt *Creating Capabilities: The Human Development Approach* och relatera till hennes övriga böcker, liksom till artiklar och intervjuer i den mån de är relevanta för undersökningen av hennes syn på utbildningens uppdrag.¹³

---

¹² Fareld, *Att vara utom sig inom sig* s.14. Fareld liknar ”[v]arje läsning [av en text] vid en sprickbildning.” De sprickor som bildas i minnet av det glömda och den tolkning detta öppnar upp för uppmärksammas därför av Fareld som en metod där ”[s]prickorna vittnar om att en text på en och samma gång är fjättrad vid sin historiska tillkomst och lösgjort från denna tillkomst.”

¹³Martha Nussbaum, *Cultivating Humanity: A Classical Defense of Reform in Liberal Education*. (1997) (Massachusetts 2003), *Not For Profit: Why Democracy Needs the Humanities*. (New Jersey 2010), *Creating Capabilities: The Human Development Approach*. (Massachusetts 2011).

Hennes välkända bok *The Fragility of Goodness: Luck and Ethics in Greek Tragedy and Philosophy* (1986, uppdaterad version 2000) diskuterar etik utifrån en filosofisk tolkning av grekiska tragedier. Med

År 1997 utgavs *Cultivating Humanity* där Nussbaum presenterar sitt förslag till en reformering av *liberal education*. Boken har fått stor uppmärksamhet i akademiska miljöer, inte minst i Sverige, som ett försvar för humanioras plats inom högre utbildning. Med boken *Not For Profit* som kom ut 2010, får Nussbaums utbildningsideal ett tydligt politiskt tilltal genom hennes kritik av det rådande utilitaristiska nyttotänkandet i internationell utbildningspolitik. I *Not for Profit* argumenterar Nussbaum för att högre utbildning måste anta ett uppdrag om att stimulera utvecklingen av människors individuella förmågor, vilket hon presenterar som *the capabilities approach*. Detta fokus på förmågors utvecklingsmöjligheter bygger på Nussbaums samarbete med den indiska ekonomen Amartya Sen. Tillsammans har de grundat *Human Development and Capability Association* som sedan början på 1990-talet arbetar internationellt för att främja människors möjligheter till självförsörjning och utbildning.¹⁴ Boken *Creating Capabilities* kom ut 2011 och är Nussbaums senaste bidrag till arbetet för *the capabilities approach*.

Denna uppsats ämnar dock inte gå vidare in på Nussbaums teori om *the capabilities approach*. Avstampet till denna undersökning tar i stället sin början i Nussbaums rumsliga placering av förmågornas utveckling. För att tillgodose en universell rättviseteori om *det goda* som människors möjlighet att utveckla sina förmågor och välja sina liv, pläderar hon för att högre utbildning måste bli regeringsmaktens uppgift att tillrättalägga för alla, världen över. Uppsatsen kommer därför att fokusera på Nussbaums teori som ett förslag till en institutionaliserande implementering av en aristotelisk filosofi och med detta kultiveringen av individen som etiskt och

---

Love's Knowledge: Essays on Philosophy and Literature. (New York 1990) presenterade Nussbaum ett antal texter som belyser filosofins relation till litteraturen eller berättandet, ett moralfilosofiskt antagande som kan ses som bakgrund för hennes beskrivning av *the narrative imagination* som i denna uppsatts översätts till *den narrativa föreställningsförmågan*. I boken *The Therapy of Desire: Theory and Practice in Hellenistic Ethics* (Princeton 1994) utvecklar hon sin teori om ett filosofiskt, terapeutiskt förhållningssätt till känslolivet genom dialog med hellenismens syn på filosofi som livshållning. 1995 utgavs en svensk samling med några av Nussbaums politiska essäer med titeln *Känslans skärpa tankens inlevelse. Essäer om etik och politik*, en titel som är betecknande för Nussbaums vilja att förena praktik och teori för att utvidga förnuftsbegreppet. Nussbaum är medredaktör och huvudskribent i antologin och *For Love of Country: Debating the Limits of Patriotism*, (Boston 1996) där hon på det starkaste vänder sig mot den växande patriotismen och lyfter fram världsmedborgaridealet som en prekär utmaning. I *Women and Human Development: The Capabilities Approach* (Cambridge 2000) presenterar hon *the capabilities approach* som en rättviseteori som tar hänsyn till postkolonial och feministisk kritik. Och i *Upheavals of Thought: The Intelligence of Emotions* (Cambridge 2001) beskriver hon emotioner som intelligenta förnuftsensorer. *Frontiers of Justice: Disability, Nationality, Species Membership* (Cambridge, Mass. 2006) vidareutvecklar *the capabilities approach* och lyfter fram detta som ett konstruktivt alternativ till Rawls tunna rättviseteori. 2010 var hon medredaktör till antologin *The Offensive Internet: Speech, Privacy, and Reputation*. (Cambridge 2010) som varnar för följderna av internets anonymitet. I tillägg till dessa böcker ligger ett antal artiklar av Nussbaum till grund för uppsattsens undersökning.

¹⁴ Under ett antal år har Nussbaum medverkat vid *The World Institute for Development Economics Research* i Helsingfors, som är en del av *The United Nations University*. Nussbaum har också vid ett flertal anledningar besökt svenska universitet och högskolor.

politiskt subjekt. En läsning av Aristoteles *Den nikomachiska etiken*, *Politiken*, *Om diktkonsten* samt *Retoriken* ligger till grund för undersökningen av Nussbaums Aristotelesanvändning.¹⁵

Forskningsläge

Under de senaste decennierna har många diskuterat och studerat Nussbaums texter. Fokus har ofta legat på enskilda av de områden hon undersöker, som pedagogik, etik, litteratur, människors och djurs rättigheter eller *the capabilities approach*. Utöver detta finns ett antal komparativa studier där Nussbaum diskuteras i relation till andra tänkare. I förhållande till hennes produktion och position som en av världens hundra mest inflytelserika intellektuella, föreligger det dock relativt lite forskning om Nussbaum som filosof.¹⁶

Denna uppsats undersöker Nussbaums teori utifrån två perspektiv, det pedagogiska och det etiskpolitiska. Jag har valt att avgränsa uppsatsen från en undersökning av Nussbaums position i förhållande till den internationella debatten om humanioras kris eftersom uppsatsen koncentreras kring hennes bakomliggande epistemologiska och etiskpolitiska antaganden.¹⁷ Det fokus som riktas på hennes användning av Aristoteles som grund för förslag till en reformering av *liberal education*, hennes kritik av nyttotänkandet och dettas vidare etiskpolitiska implikationer har inte tidigare till fullo undersökts. Nussbaums pedagogiska filosofi har uppmärksammats i Sverige där forskare vid Örebro universitet och Södertörn högskola har diskuterat hennes pedagogiska idéer i ett antal artiklar. Idéhistorikern och pedagogen Bernt Gustavsson har ägnat sin bok *Kunskapsfilosofi* åt den aristoteliska tredelningen av kunskap, i *epistémé*, *techne* och *fronesis*, där han ägnar ett visst utrymme åt Nussbaum.¹⁸ Såväl Gustavsson som pedagogen Ylva Bergström har i sina sympatiska läsningar av Nussbaum fört fram hennes förmåga att ta hänsyn till såväl det universella som det partikulära.¹⁹ Min egen läsning problematiserar Nussbaums inkluderande hållning i likhet med

---

¹⁵ Aristoteles, *Den nikomachiska etiken*, övers. Mårten Ringbom (Göteborg 1988), *Politiken*, övers. Karin Blomqvist (Jonsered 1993), *Om diktkonsten*, övers. Jan Stolpe (Göteborg 1994), *On Rethoric*, övers. George A. Kennedy (New York 1991).

¹⁶ 2005, 2008 och 2010 var Nussbaum på listan ”Top 100 intellectuals” i *Foreign Policy* och *Prospect magazine*. Den forskning som finns om Nussbaums filosofiska arbeten fokuserar på enskilda delar i hennes teori till exempel i jämförelse med Rawls (Minh Tuan Nguyen, *A Conception of Dignity and the Politics of Virtue*, diss. Irvine, California 2003). Veronica Vasterling har gjort en komparativ studie i ”Cognitive Theory and Phenomenology in Arendt’s and Nussbaum’s Work on Narrative”, *Human Studies* 30 (2):79 - 95, där Vasterling hävdar att Nussbaum kommer till korta i sina etiska ambitioner på grund av lojalitet gentemot ett analytiskt filosofiskt ideal.

¹⁷ Den internationella diskussionen om humanioras förändrade villkor har omfattande behandlats av bland andra Allan Bloom, C.P. Snow, Roger Kimball och Alasdair MacIntyre. I Sverige har bland annat Sven-Eric Liedman varit aktiv i denna debatt, senast med *Hets! En bok om skolan*. (Stockholm 2011).

¹⁸ Bernt Gustavsson, *Kunskapsfilosofi. Tre kunskapsformer i historisk belysning*. (Stockholm 2000).

¹⁹ Ylva Bergström, ”En läsning av Martha Nussbaums *Cultivating Humanity*” i *Utbildning och demokrati* 2000, vol. nr.1, s. 57-72.

Lovisa Bergdahls artikel ”När människan får ansikten”, där Bergdahl lyfter fram implikationer med Nussbaums kosmopolitiska sympatier och argumenterar för att Nussbaums univieralistiska kärleksambitioner tenderar att överse den enskilda människan.²⁰

Det finns ett flertal amerikanska avhandlingar inom pedagogik om *liberal education* som i positiva ordalag lyfter fram utbildningens bildande verksamhet, och där Nussbaums teorier ses som förebildliga.²¹ David Lifmark avhandling, *Emotioner och värdegrundsarbete. Om lärare, fostran och elever i en mångkulturell skola* från 2010, använder sig av ”Nussbaums teori om emotioner som kognitiva värdeomdömen” i analysen av lärares värdegrundsarbete.²² Ingen av dessa praxisorienterade texter har direkt relevans för min uppsats, och lämnas därför utanför undersökningen.

Förhållandet mellan utbildning och bildning har tematiserats i svensk pedagogisk, filosofisk och idéhistorisk forskning de senaste åren vilket ofta tangerat kritiken av nyttotänkandet inom utbildningen. Jag har använt mig av artiklarna ”Nytta och bildning” och ”Vad är medborgerlig bildning?” där Bernt Gustavsson respektive Henrik Bohlin diskuterat nyttobegreppets plastiska förmåga.²³ Den senare texten ingår i en av de antologier om bildning och lärande som under senaste åren producerats från Södertörn högskola där Nussbaums förslag till en reformering av *liberal education* varit ett återkommande tema. Härifrån har jag också använt mig av Anders Burmans idéhistoriska texter ”Att lära av liberal education” och ”Tradition i förvandling”.²⁴ Även om fler texter, i synnerhet Bergdahls, har tangerat det problematiska i Nussbaums ansatser, har en fördjupning i detta utelämnats.²⁵

Hope Mays bok *Aristotle's Ethics: Moral Development and Human Nature* diskuterar Aristoteles dygdetik utifrån hans teori om den mänskliga naturens utveckling. Mays tolkning av *eudaimonia* som beroende av människans aktiva liv överensstämmer med Nussbaums användning av begreppet.²⁶ Den aristoteliska dygdetiken är för Nussbaum både forskningsobjekt

---

²⁰ Till den grad Nussbaums utbildningsideal ifrågasätts är det ofta i förhållande till hennes relation till demokratisk- eller kosmopolitisk utbildning som hos Bergdahl och i Amy Gutmans *Democratic Education*. (New Jersey 1999).

²¹ Exempel: Annick Stephens Draghi *Liberal Education and the Intellectual and Moral Preparation for Life in a Democracy*, (California Lutheran University, 2006).

²² David Lifmark, *Emotioner och värdegrundsarbete. Om lärare, fostran och elever i en mångkulturell skola* (Umeå 2010), s.289.

²³ Bernt Gustavsson ”Nytta och bildning” i en inte utgiven antologi och Henrik Bohlin ”Vad är medborgerlig bildning?” i *Tvåra möten. Om utbildning och kritiskt lärande* (red. Peter Strandbrink, Beatriz Lindqvist och Håkan Forsberg), (Huddinge 2010).

²⁴ Anders Burman ”Att lära av liberal education” i Peter Strandbrink, Beatriz Lindqvist och Håkan Forsberg (red.), *Tvåra möten. Om utbildning och kritiskt lärande* (Huddinge 2010) och ”Tradition i förvandling” i Anders Burman och Patrik Mehrens (red.), *Det goda lärandet. En antologi om liberal arts education*. (Lund 2011).

²⁵ Bergdahl problematiserar huvudsakligen Nussbaum utifrån hennes kosmopolitiska sympatier.

²⁶ May, Hope, *Aristotle's Ethics: Moral Development and Human Nature*. (New York 2010).

och teoretisk utgångspunkt i hennes egna filosofiska teori.²⁷ Denna aktualisering av det förflutnas idéer för en konstruktiv dialog med samtiden i framtidens tjänst är ett historiebruk likt det Charles Taylor använder sig av i "Philosophy and its History".²⁸ Taylor har i högre grad än Nussbaum ägnat sig åt en beskrivning av denna historiografiska metod. Nussbaum och Taylor förhåller sig aktivt till varandra, varför Taylor kommer återkomma i denna uppsats både som utgångspunkt för Farelds forskning i *Att vara utom sig inom sig*, för sin historieanvändning samt för sin aktualisering av Aristoteles epistemologi.

Nyaristoteliker har som vi kommer att se olika konceptioner av Aristoteles i sina respektive teorier.²⁹ Nussbaum själv förtydligar fler gånger skillnaden mellan vad Aristoteles skrev och den aristotelism som hon själv identifierar sig med.³⁰ Nussbaums användning av Aristoteles har behandlats i artiklar som i huvudsak hänvisar till ett litteraturvetenskapligt område, men det har också diskuterats utifrån politiska perspektiv. Denna uppsats belyser Nussbaums normativa ideal inom utbildningen och problematiserar dess politiska implikationer.³¹

Uppsatsens sista del, "Det politiska subjektet", undersöker vilka ideal som finns i Nussbaums konstruktion av det politiska subjektet och vilka implikationer som följer med dessa ideal. I sin avhandling *A Literary Turn: Rethinking the Roles of Generalization and Theory in Anglo-American Moral Philosophy*, undersöker filosofen Nora Hämmäläinen litteraturens roll i samtida angloamerikansk moralfilosofi där hon behandlar Nussbaum ut från ett kritiskt, filosofiskt perspektiv. Hämmäläinen placerar Nussbaum i en optimistisk upplysningstradition som ser

---

²⁷ Martha Nussbaums aktualisering av Aristoteles som samtalspartner innebär i denna uppsats inte att hennes teori på något sätt tolkas och utvärderas som huruvida hennes teori stämmer överens med Aristoteles eller ej, som Rosmarie Bernabe har gjort i sin magisteruppsats *An Investigation on the Aristotelian Foundations of Martha Nussbaum's Capabilities Approach and the Disability Issue Utilizing Nussbaum's Earlier Works on Aristotle*, Linköpings universitet/Centrum för tillämpad etik (2006). Däremot är senaste decenniernas intresse för Aristoteles relevant för denna undersökning. Litteraturen på detta område är omfattande, och denna uppsats har huvudsakligen tagit i bruk Christian Nilssons "Fronesis och den mänskliga tillvaron. En läsning av Bok VI i Aristoteles Nikomachiska etik" *Vad är praktisk kunskap?* i Jonna Bornemark och Fredrik Svenaeus (red.), *Vad är praktisk kunskap?* (Huddinge 2009), och José Luis Ramírez, "Har retorik med doxa att göra?" i *Rhetorica* No 22/02 12/06/02, Mats Rosengrens bok "Doxologi - En essä om kunskap" samt Gunilla Silfverbergs *Ovisshetens etik*. (Nora 2005).

²⁸ Charles Taylor, "Philosophy and its History" i Richard Rorty, J.B. Schneewind, Quentin Skinner (red.), *Philosophy in history. Essays on the historiography of philosophy*, (Cambridge 1984) s.20.

²⁹ Uppsatsen går dock inte specifikt in på neo-aristotelismens olika konceptioner och Nussbaums position i förhållande till dessa även om några av dess företrädare som Taylor och MacIntyre förekommer i texten.

³⁰ Se till exempel Martha Nussbaum, "Aristotelian Social Democracy," i R. Bruce Douglas (red.) *Liberalism and the Good*, (New York 1990).

³¹ Nussbaums roll utifrån den etiska vändningen som från 1980-talet och framåt har behandlat pedagogikens och litteraturens etiska aspekter, relateras i denna uppsats till texter som *The Company We Keep. An Ethics of Fiction* (California 1988), av litteraturvetaren Wayne C. Booth, Jane Adamson, Richard Freadman och David Parker (red.), *Renegotiating Ethics in Literature, Philosophy, and Theory* (Cambridge 1998), och filosofen Anita M. Supersons *The Moral Sceptic*. (New York 2009). Tomas Englund har också presenterat Nussbaum i denna sammanhang i "Educational Implications of the Idea of Deliberative Democracy" i Mark Murphy och Ted Fleming, (red.), *Habermas, Critical theory and Education*, (New York 2010).

litteraturens och filosofins potential som världsförbättrare.³² Dock innebär steget från litteraturens värde för den enskildas perception till politisk handling en övergång från det partikulära till det universella, eller generaliserbara. Med detta menar Hämäläinen att Nussbaum går över från en substantiell till en retorisk plädering och därför tenderar att göra litteraturen till ett instrumentellt, politiskt verktyg.³³ I likhet med Hämäläinen bemödar sig denna uppsats om att belysa diskrepansen mellan Nussbaums tidiga etiskt relaterade texter, och hennes senare texter med tydliga politiska ansatser, och med detta problematisera Nussbaums tolkning av Aristoteles epistemologi som en normativ moralteori.³⁴

Också litteraturvetaren Robert Eaglestone problematiserar Nussbaums tolkning av litteraturen som moralfilosofiskt tankeverktyg och menar att Nussbaums läsning är ”baserat på en implicit och oanalyserad neo-aristotelisk etisk” tolkning.³⁵ Eaglestones kritik öppnar upp för en vidare analys av Nussbaums människosyn och ”omförhandlade humanism” som jag presenterar i förslag till vidare forskning.³⁶ Uppsatsens sista del innebär således att Nussbaums politiska ambitioner sätts i dialog med Chantal Mouffe, Richard Mulgan, Sara Ahmed, Richard Arneson, Cathrine Holst och andra samtida teoretiker som ur olika perspektiv kan sägas kritisera de politiska implikationerna i Nussbaums teori.

Disposition

Uppsatsens första del, ”Eudaimonistisk teori”, presenterar och analyserar Nussbaums syn på utbildningens uppdrag genom att lyfta fram hennes användning av Aristoteles i relation till hennes förslag till en reformering av *liberal education* och hennes aristoteliska, kunskapsteoretiska ideal. Jag kommer att fokusera på de tre förmågor som Nussbaum menar att utbildningen måste säkra, nämligen det kritiska tänkandet, det kosmopolitiska medvetandet och förmågan att föreställa sig andra människors livsperspektiv. Dessa kommer att relateras till den nyvunna uppmärksamhet som filosofer riktade mot etik och pedagogik under 90-talet. Jag kommer även att beröra de idéer kring utbildning som konstituerande för människors etiska liv som Nussbaum använder sig av, samt gå in på förhållandet mellan utbildning och demokrati och undersöka hur Nussbaum lyfter fram humaniora som den prepolitiska förutsättning hon karakteriserar som förmågan att reflektera kring hur man vill leva sitt liv.

”Det meningslösa måttet” som är uppsatsens andra del, markerar övergången från det moraliska och etiska till det politiska. Här skildras det hur de värden som framkommit under första

---

³² Nora Hämäläinen, *A Literary Turn. Rethinking the Roles of Generalization and Theory in Anglo-American Moral Philosophy*, (Helsingfors 2009), s.199.

³³ Ibid. s.307.

³⁴ Ibid. s.213.

³⁵ Robert Eaglestone, *Ethical Criticism: Reading After Levinas*, (Edinburgh 1997), s.58.

³⁶ Ibid. s.62.

delen hamnat i krisläge. Genom Nussbaums beskrivning av humanioras kris i *Not for Profit* undersöker jag det nyttotänkande inom högre utbildning som hon ställer sig så kritisk till, genom att granska distinktionen mellan nytta och värde utifrån Nussbaums aristoteliska värdegrund. Utifrån en aristotelisk epistemologi upprättar Nussbaum sitt normativa alternativ där värderationalitet ställs mot den utilitaristiska ändamålsrationaliteten.

Uppsatsens sista del ”Det politiska subjektet” utforskar den politiska dimensionen i Nussbaums filosofi. Här undersöker och problematiserar jag subjektets position utifrån Nussbaums ideal och vilken människosyn som detta implicit förutsätter. Här återknyter jag till reflektionen kring utbildningens uppdrag och dess politiska potential genom att sätta Nussbaums teori i dialog med en radikal intersubjektivitet.³⁷

I. EUDAIMONISTISK TEORI³⁸

Utbildningens uppdrag

I utbildningens uppdrag, dess kursplaner och didaktiska målsättning ligger implicit, eller explicit, en framtidsvision, ett ideal som berättar om samtidens djupare värden. Sedan 1980-talet har högre utbildning internationellt sett allt mer kommit att fokusera på användbarheten av den kunskap som lärs ut: vilken nytta har utbildningen och kunskapen för individuell och nationell ekonomi? Parallellt med ett kunskapsförmedlande uppdrag finns emellertid också idén om utbildningens formande och karaktärfostrande verkan. Förutom tillägnande av kunskaper och förmåga att använda dessa, kan man tala om en utveckling hos individen som äger rum i och med utbildningen. Denna utveckling har i vissa fall kommit att uppfattas som bildning eller kultivering. Utan att bege mig in i debatten om bildnings- eller kultiveringsbegreppets olika konnotationer, vill jag utforska denna idé om individens växt i Nussbaums teoribildning. Den utbildning Nussbaum pläderar för är ett normativt argument för en viss sorts medborgarideal.³⁹ För Aristoteles var människans väg mot det goda livet, *eudaimonia*, kunskapens mening. I antikens *polis* var etiken och politiken tätt sammanvävda; filosofin verkade som vägledare för både tanke och handling.⁴⁰ Aristoteles värderar *eudaimonia* efter huruvida människan överensstämmer med sitt ändamål, sitt *telos*. Varje sak har sitt särskilda ändamål, och det specifikt mänskliga ändamålet innebär för Aristoteles, den politiska förmågan att ingå i en filosofiskt meningsskapande interaktivitet. Detta fordrar en harmoni mellan

---

³⁷ Begreppet ”radikal intersubjektivitet” är lånat från Michael Uljens artikel ”Undervisning och intersubjektivitet” i *Nordisk Pedagogik* 18(3), s. 154-162. Jag går inte in på hur en radikal intersubjektivitet skulle se ut i undervisningens didaktik så som Uljens gör, utan delar hans uppfattning av begreppet som ”ses som något som uppstår i förhållande till en gemensamt erfard dialogisk verklighet.”

Nussbaum, *Känslans skärpa* s.27.

³⁹ Nussbaum, *Cultivating Humanity*, preface, ix.

⁴⁰ Ronny Ambjörnsson, *Europas idéhistoria. Antiken. Människors undran*. (Stockholm 1997), s 241.

tanke och handling, mellan mål och mening, mellan teori och praktik. Även om Aristoteles lyfter fram det kontemplativa livet som det lyckligaste, förutsätter detta tänkande en praktisk erfarenhet.⁴¹ Filosofin, eller tänkandet som under antiken hade ett egenvärde, skiljdes snart från politiken och handlingens område.⁴² Nussbaums kritik av dagens utbildningspolitik riktar sig in mot det linjära, instrumentella, ekonomistiska måttet som utbildningens mål, men också mot att filosofin har distanserats från människors praktiska vardag.

Martha Nussbaum talar från sin position som företrädare för en *liberal education*-tradition, med en utbildning som främst varit avsett för en välbärgad elit i USA. Dock understryker hon nödvändigheten av att anta en kosmopolitisk identitet och med detta tänka *liberal education* i en global kontext. *Cultivating Humanity: A Classical Defense of Reform in Liberal Education* som kom ut 1997, tar sin utgångspunkt i Nussbaums förslag till reformering med en rad illustrerande exempel från ett antal *liberal education* lärosäten. Hennes reformeringsvilja går emellertid utöver utvecklingen av *liberal education*. I dialog med Sokrates och Aristoteles sätter hon frågan ”hur bör vi leva våra liv” i centrum för den utbildningspolitiska diskussionen, en diskussion som för Nussbaum har ett etiskt och politiskt mål.⁴³ Det goda livet som för Aristoteles förutsatte ett deltagande i *polis*, blir i Nussbaums teori ett universellt institutionellt, demokratiskt ideal. I *Cultivating Humanity* beskriver hon denna utbildnings relation till

Sokrates teori om det utforskade livet, Aristoteles förståelse av det reflekterande medborgarskapet och framför allt [...] stoikers förståelse av en utbildning som är ‘fri’ eftersom den frigör tanken [*the mind*] från vanan och traditionens bojar, och producerar människor som kan fungera med sensitivitet och vakenhet som världsmedborgare. Det är detta Seneca menar med kultivering av mänskligheten.⁴⁴

Den pedagogiska traditionen *artes liberales* har anor tillbaka till antiken och den fostran som då ansågs lämplig i utvecklingen av fria, bildade medborgare.⁴⁵ Den har utvecklats genom den amerikanska collegetraditionen *liberal arts education*, ofta kallad *liberal education* som erbjuder de unga studenterna en bred humanistisk grundutbildning.⁴⁶

Utbildningen som till största del varit avsedd för en välbemedlad klass har ansetts som bildande i det att de blivande läkarna, juristerna och politikerna fostras in i sin traditions

---

⁴¹ Aristoteles, *Den nikomachiska etiken* s.23.

⁴² En liknande beskrivning finns hos Hannah Arendt i *Vita Activa*, där hon beskriver hur människans politiska villkor marginaliserats i takt med ett succesivt instrumentaliserande av tänkandet där målet är vetenskapliga sanningar och profit.

⁴³ Nussbaum, *Cultivating Humanity*, s.208.

⁴⁴ Ibid. s. 8, (min översättning).

⁴⁵ Burman, ”Att lära av Liberal Education”, s.2.

⁴⁶ Jag kommer framöver i uppsatsen använda mig av uttrycket *liberal education* för såväl traditionen som utbildningen vid liberal arts colleges.

kulturarv. Förutom en bred humanistisk basutbildning ges det ofta en grund i naturvetenskap och ekonomi och det lämnas även utrymme för konst och sport. Det didaktiska arbetet vid dessa college innefattar ett nära förhållande mellan lärare och elev där läraren får verka som en personlig handledare för studentens lärande.

De klassiska ideal som Nussbaum stöder sin teori på och för dialog med, utgår alla från filosoferandet som en livsåskådning där de undersöker ”olika sätt att betrakta och förverkliga det egna livet.”⁴⁷ Boken *Cultivating Humanity* var en omdefiniering av *liberal education* traditionen utifrån en pluralistisk, global kontext. Nussbaums klassicistiska försvar av *liberal education* stödjer sig bland annat på hennes konception av Aristoteles dygdetik, poetik, retorik och politik. I denna del av uppsatsen vill jag gå in på hur Nussbaums konception kommer till uttryck genom hennes förslag till en reformering av *liberal education* och hur hennes syn på utbildningens uppdrag är en utgångspunkt för hennes demokrati- och medborgarideal.

Aristoteles enligt Nussbaum - ett kunskapsteoretiskt alternativ

För Platon innebar filosofin ett sökande efter sanning. Han kritiserade sofisternas retoriska grepp som han menade användes för att förleda och dupera åhörarna.⁴⁸ För Platon framstår därför retoriken som en opålitlig och relativistisk talkonst. Den från människan oberoende sanning som Platon sökte, kan sägas vara en idealbild för den västerländska kunskapssyn som kallas epistemologi.⁴⁹ Detta har även fått en moralisk implikation. Försvaret av handlingar som görs i enlighet med en föreställning om det sanna används såväl politiskt som religiöst. Föreställningen om det sanna har samtidigt inneburit ett företräde för den teoretiska kunskapens överordnade position.⁵⁰ Mot detta argumenterar Nussbaum som retoriker för att filosofi är en praktisk verksamhet, där människor förverkligar sin potential

---

⁴⁷ Ambjörnsson, *Europas idéhistoria. Antiken. Människors undran*, s.241

⁴⁸ Mats Rosengren, *Psychagogia. Konsten att leda själar. Om konflikten mellan retorik och filosofi hos Platon och Chaim Perelman*. (Stockholm/Stehag1998), s.13. Framför allt i dialogerna *Faidros* och *Gorgias* kommer denna kritik till synes.

⁴⁹ *Epistemologi* översätts till svenska som *kunskapsteori*. Längre fram i uppsatsen kommer jag utforska Aristoteles kunskapsteori som skiljer förnuftet i två, nämligen det teoretiska och det praktiska förnuftet. Att västerländsk kunskapsteori kommit att betrakta endast det Aristoteles kallade det teoretiska förnuftet, *epistémé*, som vetenskap, får moraliska och politiska konsekvenser. Filosofen Mats Rosengren har i *Doxologi - En essä om kunskap*, beskrivet *doxologi* som det praktiska förnuftets kunskapsteori. Jag kommer inte bemöda mig om att gå vidare in på detta i denna uppsats, men anser att begreppet *epistemologi* bör uppmärksammas som etymologiskt förbundet med det teoretiska förnuftet.

⁵⁰ José Luis Ramírez: ”Har retorik med dóxa att göra?” i *Rhetorica* No 22/02 12/06/02. Detta är en återkommande kritik från retoriker om den teoretiska vetenskapens sanningsanspråk.

som *bios politikos*; livet som aktiva medborgare.⁵¹ Den aristoteliska dygdetiken är för Nussbaum både objekt och teoretisk utgångspunkt i hennes egna filosofiska teori. Detta har likheter med den kanadensiska filosofen Charles Taylors historiebruk. Han argumenterar för nödvändigheten att formulera ett alternativ till den cartesianska dualismens suveränitet:

Vi behöver få det aristoteliska perspektivet i fokus utöver den sena renässansens deformation av detta, vilket gjorde det till ett så enkelt byte för det framväxande epistemologiska perspektivet. Endast på detta sätt kan vi få syn på den cartesianska begränsningen som endast en av ett urval alternativ; i Decartes egna termer förefaller det som det enda sätt saker kan betraktas.⁵²

Det är inte så att Aristoteles inte anser att det finns något som är sant.⁵³ Dock menar han att sanningen skapas på den interaktiva mänskliga arenan genom samtal om hur man bör leva sina liv. Detta är ett pågående, tidlöst samtal och därför också det som historiografiskt legitimerar och aktualiserar användningen av Aristoteles som samtalspartner.

Nussbaums användning av Aristoteles erbjuder ett alternativ till föreställningen om en sanning som står utanför en mellanmänsklig kontext.⁵⁴ Samtidigt har Aristoteles i Nussbaums aktualisering blivit vän av socialdemokratin och allas lika rättigheter.⁵⁵ Nussbaum presenterar Aristoteles kritik av tron på att vetenskaplig kunskap [*epistémé*] kan ge klokhet, och relaterar detta till den epistemiska kunskapstrons inflytande på sociala, etiska och politiska teorier samt praktiker.⁵⁶ Aristoteles kritik berör tre områden, framhåller Nussbaum. Han ”riktar en attack mot påståendet att alla värdefulla ting är jämförbara, [och för fram] ett argument som prioriterar partikulära omdömen framför universella; samt försvarar känslan och föreställningsförmågan som essentiella för förnuftiga val.”⁵⁷

Aristoteles utvecklar sin etik utifrån synen på människan som politisk varelse. En moralfilosofi kan enligt Aristoteles inte utgå från en överordnad sanning, utan endast från *det som*

---

⁵¹ Martha Nussbaum, ”Undemocratic Vistas”, *The New York Review of Books*, 5:e november 1987.

⁵² Taylor, ”Philosophy and its History”, s.20, (min översättning).

⁵³ Kommunitarister som Taylor läser Aristoteles utifrån intresset för det partikulära och motsätter sig universella, normativa anspråk på dygd och moral.

⁵⁴ Nussbaum förklarar sitt alternativ till en metafysisk kunskapstradition: ”Denna konseption är absolut inte metafysisk; vilket betyder att den inte gör anspråk på någon källa utanför den faktiska självintepretationen och självvärderingen som gjorts av människor genom historien.” Nussbaum, ”Human Functioning and Social Justice: In Defense of Aristotelian Essentialism” (*Political Theory*, Vol.20, No.2, May 1992), s. 215.

⁵⁵ Nussbaum preciserar ibland denna skillnad genom att förtydliga skillnaden mellan Aristoteles och aristotelismen.

⁵⁶ Nussbaum, *Love's Knowledge* s.54f.

⁵⁷ *Ibid.* s.55.

kan vara *annorlunda*, vilket innebär den verklighet som människor skapar i gemenskap. Det är mångfalden som utgör den helhet som Aristoteles eftersträvar. I *Den nikomachiska etiken* förklarar han hur ”det universella fås från det individuella.”⁵⁸ Han situerar *det goda* i en mellanmänsklig interaktion, med det deliberativa samtalet som grund för politisk och etisk reflektion och handling. Med föreställningen om *det goda* som det naturenliga målet, beskriver han den utveckling och de förhållanden som kan åstadkomma detta.⁵⁹ *Eudaimonia* är en lycka inte att förväxla med hedonismens och utilitarismens förståelse av lycka och lust som ett mål distanserat från sitt medel.⁶⁰ Tvärtom är *eudaimonia* en aktivitet i enlighet med dygden som ”förverkliga[r] de möjligheter livet och samhället innehåller.[...] Att vara ’eudaimon’ innebär att äga förmågan att förverkliga de inneboende möjligheter vi bär på.”⁶¹ Aristoteles förtydligar att *eudaimonia* måste ses i ett livsperspektiv, ”[f]ör en svala gör ingen sommar, och det gör inte heller en vacker dag.”⁶²

Nussbaums konception av Aristoteles tar fasta på människan som en reflekterande, social varelse och hennes strävan efter *eudaimonia*, det goda livet. *Det goda* förutsätter kultiveringen av intellektuella och moraliska dygder. Dygd, *arete*, som Aristoteles beskriver, finns som anlag hos människan och innebär ”en disposition att handla i förening med en riktig tanke om vad som är gott och ont för människan.”⁶³ Genom en kultivering av de aristoteliska karaktärsdygderna fostras människans förmåga att balansera sitt känslö- och viljeliv till *den gyllene medelvägen*.⁶⁴ Mod är dygden mellan feighet och dumdristighet, måttfullheten mellan girighet och frossa etc. De intellektuella dygderna har däremot förträffligheten som mål. Måttligheten gäller varken visdom eller insiktsfull handling. Aristoteles etik bygger på människans naturliga anlag till den omdömesförmåga, den praktiska rationalitet som visar sig i ett dygdigt handlande, alltså länken

⁵⁸ Aristoteles *Den nikomachiska etiken*, s.175.

⁵⁹ Ramírez, ”Har Retorik med dóxa att göra?”, s.29.

⁶⁰ De idealstater Platon och Aristoteles förhöll sig till upplöstes i och med den hellenistiska kultur som tog över efter den antika eran. Innanför den antika staden var medborgaren oskiljaktig del av det politiska livet där etik och politik formulerades tillsammans. Med den hellenistiska kulturen skiljdes dessa två komponenter åt, och filosofin kom genom stoiker och epikureer att tilltala den enskilda människan. *Eudaimonia* fick genom epikureer en hedonistisk tolkning där lust indikerade lycka. Denna hedonistiska tolkning av *eudaimonia* kan ses i relation till utilitarismens konsekvensetik som värderar lycka efter maximerat resultat. Som kontrast till detta presenterar Nussbaum med sin aktualisering av såväl antika som hellenistiska och romerska ideal, en eudaimonistisk tolkning av epikureernas hedonism där det goda livet innefattar inre förmågors utveckling som indikation på lycka i stället för tilfredsställelse utifrån yttre stimuli. Ronny Ambjörnsson har i *Europas idéhistoria. Antiken. Människors undran*, utforskat den hellenistiska filosofin som livshållning.

⁶¹ Gustavsson, *Kunskapsfilosofi*. s.164.

⁶² Aristoteles, *Den nikomachiska etiken*, s.33.

⁶³ *Ibid.* s.164.

⁶⁴ *Ibid.* s.47. Aristoteles skiljer på känslor och temperament, eller på ”begär och begär” där känslorna är den sortens begär som människan delar med djuren, och som behöver kultiveras utifrån vana, medan de begär som yttras utifrån temperamentet kan kultiveras genom tanken. I denna uppsats använder jag mig av begreppen karaktärsdygder som synonymt med moraliska dygder även om Nussbaum själv argumenterar mot denna arbiträra förenkling av Aristoteles; *The Fragility of Goodness*, s.6, fn*.

mellan en kultiverad karaktär och ett kultiverat tänkande. Aristoteles menar också att ”förmågan är den politiska rationalitetens norm”, vilket innebär att de kultiverade emotionerna, viljelivet, utgör en vägledande tillgång för tanke och handling.⁶⁵

Vilka karaktärsdygder som är värda att utveckla är beroende av kontext och individ. Nussbaum skiljer inte systematiskt på moraliska och intellektuella dygder, utan använder för det mesta begreppet *förmågor* i sin filosofi. Såväl de intellektuella som de moraliska dygden tolkas av Nussbaum som förmågan att handla enligt det goda i livets enskilda situationer. Den föreställning om människans inneboende potential som detta bygger på kallar Nussbaum ”den tjocka vaga föreställningen om det goda.”⁶⁶ Det eftersträvansvärda för ett harmoniskt, lyckligt liv är enligt Aristoteles att kultivera hela människan. Som vi har sett handlar de moraliska dygden om att kultivera känslorna i enlighet med den gyllene medelvägen. Förnuftet är hos Aristoteles uppdelat i två kunskapsformer, *epistémé* och *frónesis*. *Epistémé* kan beskrivas som förmågan till abstrakt, logiskt tänkande som vi använder inom logiska, oföränderliga vetenskaper, som till exempel matematiken. Denna kunskapsform är begränsat till den teoretiska kunskapen och kan inte hjälpa människan i hennes aktiva, handlande liv. För handlingen som Aristoteles ser som avgörande för utvecklingen av det goda livet behövs det därför olika kunskapsformer.⁶⁷ Den andra delen av förnuftet, *frónesis*, är både praktisk och intellektuell och riktar sig till tänkandet om *sådant som kan förhålla sig annorlunda*.⁶⁸ Detta är en intellektuell verksamhet på det sättet att det kräver insikt för att fatta goda beslut för handling. Aristoteles påpekar att ”[o]rsaken till en handling är beslutet eller avsikten – det vill säga den kausala orsaken, inte den finala.”⁶⁹ Huruvida människan strävar mot sitt naturliga, goda ändamål är med andra ord beroende av hennes förmåga att ta rätt beslut. Det goda omdömet existerar i själva handlingsprocessen som är orienterad mot det goda målet. ”Ett gott handlande är nämligen självt ett ändamål, och [det kultiverade] begäret strävar därhän.”⁷⁰ Huruvida den handlingen är god eller inte bestäms av både karaktär och tänkande, där det är dygden som gör syftet gott och riktigt, enligt Aristoteles.⁷¹ *Frónesis* kan översättas med ett insiktsfullt handlande som resultat av kultiverad tanke och kultiverat begär. Detta innebär att tanke, vilja och handling harmonierar med varandra, vilket är förutsättningen för ett lyckligt liv, *eudaimonia*. Medan det

---

⁶⁵ Nussbaum, *Känslas skärpa*, s.115.

⁶⁶ Ibid. s.173. Nussbaum använder sig av denna definition för att förtydliga sin förståelse av att det godas innehåll kan ha pluralistiska konceptioner. Härvid distanserar hon sig mot andra liberala tolkningar av det goda som metafysiska mål.

⁶⁷ Aristoteles räknar i bok VI i *Den nikomachiska etiken* upp fem intellektuella dygder: *epistémé* (exakt kunskap, teoretisk vetenskap), *techne* (den praktiska kunnigheten), *frónesis* (klokhets, omdömesförmåga), *nous* (insikt), och *sofia* (filosofisk visdom). Huruvida dessa är fler eller färre diskuteras av översättaren Märten Ringbom s. 161, fn12.

⁶⁸ Ibid. s.158ff.

⁶⁹ Ibid. s.159.

⁷⁰ Ibid. s.160.

⁷¹ Ibid. s.178.

teoretiska tänkandet, *epistème*, kan anammas utifrån förmåga till abstrakt tänkande, fordrar det praktiska tänkandet, *fronesis*, erfarenhet. På samma sätt som det teoretiska tänkandet använder logiska kopplingar för att komma fram till lösningar, kräver det praktiska tänkandet insikt för det goda, situationella handlandet. Den teoretiska kunskapen kan visserligen ge en abstrakt förståelse för hur man *bör* handla i enlighet med den gyllene medelvägen, men den moraliska handlingen är som vi sett beroende av en kultiverad karaktär. Det teoretiska och det praktiska förnuftet är med andra ord delar av en helhet. Då Aristoteles förklarar förnuftet och tänkandet som det högsta goda är denna syntes värd att ha i minnet.

Tänkandets praktiska dimension manifesteras i och med *fronesis*, det insiktsfulla handlandet. Nussbaums aristoteliska tolkning innebär att handlingsförmågan är avgörande för att kunna förverkliga sig själv som människa. *Den tjocka vaga föreställningen om det goda*, som är den teori hon presenterar i detta sammanhang som en ”etisk-politisk beskrivning”, undersöker Aristoteles idébyggnad som grund för ”ett attraktivt politiskt alternativ”.⁷²

Aristotelikerns uppfattning om det goda [...] är ‘tjock’, det vill säga den behandlar människans mål inom livets alla områden. Den är emellertid vag och detta i god bemärkelse. [...] Aristotelikern arbetar på detta sätt i tron att det är bättre att ha vagt rätt än exakt fel, och att det resultat vi vanligtvis får inom politiken, då vi inte låter oss vägledas av en tjock, vag teori, är exakt felaktighet.⁷³

Om människor skall ha möjligheter att leva tillsammans som fria jämlikar utifrån en föreställning om det goda, krävs det att alla medborgare har möjlighet att formulera denna utifrån sitt individuella praktiska förnuft.⁷⁴ Utbildning är en av de viktigaste förutsättningarna för att människor skall kunna göra medvetna, förnuftiga val framhåller Nussbaum:

Det aristoteliska tillvägagångssättet går ut på att vi vagt specificerar vissa förmågor som vi önskar utveckla hos medborgarna genom utbildning och att vi sedan, som Aristoteles uttrycker det, betar oss som goda läkare (NE X.9) vilka noga uppmärksammar de olika medborgargruppernas behov och

---

⁷² Nussbaum, *Känslans skärpa* s.174f.

⁷³ Ibid. s.196.

⁷⁴ Ibid. s.224.

omständigheter samt utformar utbildningsstrukturerna på ett sätt som leder dem fram till dessa förmågor.⁷⁵

Den kris som Nussbaum beskriver framför allt i *Not for Profit* (2010) handlar om ”ett samhälle som är besatt av enkla och mätbara framgångsmått”.⁷⁶ I jakt på omedelbar ekonomisk nytta försakar vi det reflekterande samtal som hon ser som avgörande för demokratins överlevnad. Diskussionen om mänsklig samvaro och hur man bör leva är för Nussbaum en filosofisk och etiskpolitisk dialog. Förmågan till deltagande i denna dialog är också det hon sätter som demokratins förutsättning och utbildningens främsta mål.

Moralisk aristotelism

Under de senaste decennierna har fler röster från olika vetenskaper kritiserat det utilitaristiska nyttotänkandet som de menar influerar samhällets alla domäner. Fler av dessa röster har sin intellektuella förankring i en nyaristotelisk tradition. Nussbaum förklarar detta med ett ökande intresse för ”hela livshållningen” och hur den påverkar våra liv.⁷⁷ ”[G]enom att utvidga den praktiska rationalitetens område [...] skiljer sig aristotelismen från mycket av det som ekonomiska beskrivningar av rationaliteten antingen förutsätter eller uttryckligen hävdar.”⁷⁸ Detta intresse aktualiserar antikens fråga om hur vi skall leva våra liv, och uppmaning om självkänedom:

Människans hela karaktär antas vara tillgänglig för etisk bildning; och mänsklig godhet kräver att vi inte endast lyder vissa yttre regler utan också utformar våra val, begär, passioner och uppmärksamhet på ett begripligt och krävande sätt under loppet av ett helt liv.⁷⁹

Nussbaum menar att dagens intresse för dygdetiken baseras på att de vanligaste moralteorierna, utilitarismen och kantianismen, inte har kontakt med verklighetens pluralistiska kontext. De senare har det gemensamt att de inte erkänner känslorna och fantasin som grund för värdeomdömen utan ser dessa som hinder för rationaliteten.⁸⁰ Mot detta presenterar Nussbaums Aristoteles *deliberativ*

---

⁷⁵ Ibid. s.226.

⁷⁶ Anders Ekström och Sverker Sörlin, ”Tänk stort om humaniora!” i *Forskningspolitikk* nr.2/ 2011, s.5.

⁷⁷ Nussbaum, *Känslans skärpa*, s.29.

⁷⁸ Ibid. s.52.

⁷⁹ Ibid. s.29.

⁸⁰ Ibid. s. 77.

fantasi, som ”[i] stället för att höja sig från det enskilda till det generella länkar [...] samman enskildheter utan att för den skull göra sig av med deras enskildhet.”⁸¹ Nussbaum hävdar att rationaliteten bygger på en kognitiv förmåga som inkluderar de emotionella erfarenheterna. En moralfilosofi kan därför inte formuleras utan att hänsyn tas till människors känsloliv och kontextuella förutsättningar. Nussbaum återgår till de ”hellenistiska filosoferna [som] såg passionerna som intelligenta och urskiljande inslag i personligheten och var övertygade om att en rationell filosofisk argumentation var exakt vad som krävdes för att diagnosticera och förändra dem.”⁸² I likhet med Charles Taylor menar Nussbaum att människors situationella kontext formar de förväntningar som de har på livet och vad de tror på. Känslor anses här vara en social konstruktion som kan ändras.⁸³ Till skillnad från identitetspolitikens tro på att människors kontextuella ursprung essentiellt präglar identiteten och måste tas hänsyn till, menar Nussbaum att kontexten är existentiellt betingande, men också att människors ”val av liv” vill förändras positivt parallellt med samhällsförbättringar.⁸⁴ Kultiveringsprocessen kan ses ur en organisk metafor där jordmånen är väsentlig för växtens utveckling. Aristoteles beskrev också människans kultiveringsprocess med en trädmetafor där han såg alla människors individuella växt utifrån en teleologisk bestämning.⁸⁵ Till skillnad från andra nyaristoteliker som Alasdair MacIntyre och Bernard Williams, vänder sig Nussbaum mot relativismen, då hon anser att den leder till värdenihilism och förfrämligande.⁸⁶ Hon menar att människans universella artspecifika kännetecken som meningssökande varelser medvetna om vår egen sårbarhet och dödlighet kan ligga till grund för deliberativa samtal, ett ”överlappande konsensus”, som hon kallar det.⁸⁷

Det utvidgade förnuftet

De erfarenheter som ligger till grund för det praktiska förnuftet, *fronesis*, ger individen omdömesförmåga som vägledare i livet. Det praktiska förnuftet är inte det samma som det vetenskapliga, teoretiska förnuftet, utan är ”en förmåga att känna igen utmärkande särdrag i en

---

⁸¹ Ibid. s.79.

⁸² Zagorka Zivkovic, inledning till Nussbaum, *Känslas skärpa*, s.16.

⁸³ Ibid. s.17. I *Not for Profit*, s.97, modifierar Nussbaum sina positiva antaganden om att se bort i från negativa känslor och i stället inse att ”alla har svagheter”.

⁸⁴ Identitetspolitiken relaterar till en maktkritik av den västerländska upplysningstanken. Framför allt riktas kritiken mot ett förtryck av minoritetsgrupper. Identitetspolitiska perspektiv i högre utbildningar har därför strävat efter erkännande av kunskap som inte är anpassat en västerländsk normativitet. Nussbaum opponerar sig mot identitetspolitikens skillnadstänkande, i synnerhet så som det har påverkat litteraturvetenskapen, och hävdar att detta främjar ett ”antihumanistiskt” ställningstagande. Se till exempel *Cultivating Humanity*, s.110.

⁸⁵ Martha Nussbaum, ”Non-Relative Virtues: An Aristotelian Approach”, Wider workingpaper för World Institute for Development Economics Research of the United Nations University. (Helsingfors 1987), s.1.

⁸⁶ Ibid.s.1.

⁸⁷ Nussbaum, *Creating Capabilities*, s.79.

komplex situation.”⁸⁸ Regler och normer behöver denna omdömeskrafts komplement, för att i partikulära fall kunna handla rätt. I moraliska frågor anser Nussbaum att inget imperativ kan vara allmängiltigt, utan måste ställas i dialog med den specifika situationen. Genom historien har det rationella förklarats utifrån sin frånvaro av emotioner och passioner. Dessa opålitliga egenskaper har setts som det rent motsatta det rena förnuftet. Förnuftet har också definierats som det rent mänskliga, medan Nussbaum i dialog med Aristoteles vill lyfta fram ett mänskligt förnuft som baseras på både tanke och känsla, samt förmågan att använda dessa i reflektionen om hur man vill leva sitt liv, vilket med Nussbaums aristoteliska tolkning innebär en politisk förmåga. Genom att reflektera kring känslomässiga erfarenheter växer kunskapen om det som Nussbaum ser som det gemensamt mänskliga: den sårbarhet som universellt berör alla människor. Utbildningen måste frångå den ensidiga ”kultiveringen av det kalkylerade intellektet” och i stället inkludera kultiveringen av emotioner och reflektionen av denna erfarenhet.⁸⁹ För att bejaka denna kultivering behövs konst och humaniora. Även förebilder som lärare och politiker bör uppfylla detta retorikens ideal om förträfflighet i emotiv och kognitiv intelligens menar Nussbaum: ”När vi ser efter privata och offentliga förebilder, bör vi försäkra oss om deras sensitivitet och emotionella djup, lika mycket som deras intellektuella kompetens.”⁹⁰

Medborgerlig bildning

Tänkandets utveckling som självändamål finns hos både Platon och Aristoteles, med den viktiga skillnaden att Aristoteles fordrar den mellanmänskliga interaktionen som meningsskapande kunskapskälla. Antikens fokus på människans inre växt ligger till grund för hela den västerländska tanken om bildning eller kultivering. Denna idé hävdar insiktens egenvärde i det att människan sätts som sitt eget mål; människans inre växt får här en existentiell betydelse. Oberoende om det är en idé som hyllar den avskärmade kontemplerationen eller om det är en som ser gemenskapen som konstituerande för subjektet, återkommer tanken om människan som genom sin individuella växt frigörs från vardagslivets triviala och cykliska tillvaro. En inre rikedom kan aldrig berövas, och kan därför ses som det eviga växande värdet som följer individen livet ut. Men insikten manifesteras också som vi sett genom den etiska och den politiska handlingen där den inre förträffligheten, det dygdiga handlandet, anses projiceras ut i form av goda, insiktsfulla livsval.⁹¹ Individens förmåga att tänka och handla klokt sattes redan under antiken i relation till hennes kompetens som medborgare.

---

⁸⁸ Nussbaum, *Love's Knowledge*, s.74

⁸⁹ Ibid. s.81.

⁹⁰ Nussbaum, *Love's Knowledge*, s.82.

⁹¹ Bernstein hävdar det etiskpolitiska som en oskiljaktig enhet och i detta sammanhang anser jag denna förståelse användbar. Richard J. Bernstein, *The New Constellation: The Ethical-Political Horizons of Modernity/Postmodernity*, (Cambridge 1991) s.9.

Som vi har sett delade Aristoteles in de intellektuella dygderna i två huvudkategorier varav den ena handlar om kunskapen om det eviga och oföränderliga och den andra om det oförutsägbara, föränderliga och möjliga. *Fronesis* kan enligt Aristoteles inte avgöras av på förhand vedertagna principer, utan är en insikt som uppstår i den interaktiva handlingen. Det kan med andra ord inte föreligga färdiga lösningar på en omdömesfull handling. Den förutsätter ett praktiskt förnuft och ett kreativt, intuitivt tänkande. Den som har förmågan att handla i enlighet med denna insikt kallar Aristoteles *fronimos*.

En påfallande skillnad mellan Platon och Aristoteles å ena sidan och stoiker å den andra, var att stoikerna inte såg tänkandets egenvärde som kunskapens mål, utan kunskapen som en metod att skapa kultiverade människor i ett medborgerligt syfte.⁹² Samtidigt tog de avstånd från beräknande profittänkande och framhöll vikten av att bilda det tänkande som kunde stå i livets tjänst.⁹³ Den romerske politikern Cicero (106-43 f.kr) hävdade utbildningens roll som *artes liberales*, som frigörande för tanken. Hans *magistra vitae*-tanke, lära för livet, bejakar ett utbildningssystem som fostrar medborgarnas etiska och moraliska omdömesförmåga.⁹⁴ Utbildning som frigörande för tanken är en förebild i Nussbaums teori. Det är hög tid att presentera hennes förslag till en reformering av *liberal education*.

Nussbaums förslag till en reformering av *liberal education*

De senaste decennierna har många college och universitet med inriktning mot *liberal education* gått igenom en omfattande reformering, vilket Nussbaum dokumenterar och utvecklar i *Cultivating Humanity*. Reformeringen har skett utifrån en kritik av en västerländsk konservativ normativitet där förmedling av den egna traditionens kanoniserade kunskap stått i centrum för undervisningen. Nussbaum argumenterar för att den formella utbildningen är en del av ett livslångt lärande där vissa förmågor behöver stärkas för att individen skall kunna utvecklas på bästa sätt, i enlighet med den aristoteliska tanken om människans *telos* som strävan efter *eudaimonia*. Genom att sätta *liberal education* i kontakt med en aristotelisk idé om *eudaimonia* och relatera detta till en mångfacetterad syn på kunskap och kritisk teori, föreslår Nussbaum i *Cultivating Humanity* en klassicistisk reformering av *liberal education*. Utifrån denna form av *liberal education* argumenterar hon för vikten av medborgerlig bildning; utbildning och bildning går hand i hand och har, som vi kommer att se, både etiska och politiska implikationer enligt Nussbaum.⁹⁵

---

⁹² Charles Taylor, *Sources of the Self. The Making of the Modern Identity*. (Cambridge, Mass.1989), s.126.

⁹³ Bohlin, "Vad är medborgerlig bildning" s.5.

⁹⁴ Ibid. s.6.

⁹⁵ Det förslag till reformering Nussbaum gör är inte begränsad till *liberal education*. De värden som hon framhåller genom denna pedagogiska tradition anser hon essentiella för omdömesförmågan. Själv undervisar hon vid Chicago universitets juridiska fakultet. Att jurister lär sig att kritiskt ifrågasätta den normativitet de företräder anser Nussbaum villkorsbestämmande för ett rättvist samhälle.

Att bli en bildad människa innebär att lära sig många fakta och att behärska olika tekniker för förståelse. Men det betyder också något mer. Det innebär att lära sig hur man kan bli en människa kapabel till kärlek och föreställningsförmåga.⁹⁶

Cultivating Humanity springer ut ur erfarenheter från universitet och college som håller i *liberal education* program. Nussbaum menar att dessa utbildningars mål ofta står i nära relation till ett medborgerligt ideal med fokus på kritiskt tänkande, bred samhällelig orientering och aktivt medborgarskap. Boken igenom redogör hon för sina reflektioner mot bakgrund av de olika lärosätenas praxis. Det fältstudium som Nussbaum refererar till ligger som underlag för hennes förslag till en reformering av *liberal education*. Hennes aristoteliska anspråk på en filosofi som springer ut ur livet självt, skiljer sig från den universalistiska epistemologin genom att placera idén om det goda innanför en mellanmännisklig interaktiv deliberation. Hennes förslag till en reformering av *liberal education* gör i *Cultivating Humanity* anspråk på att vara en angelägenhet för demokratin och hela mänskligheten. I Nussbaums teori står således *liberal education* som ideal för högre utbildning generellt.

Nussbaums teori innefattar en plädering för en bred tvärvetenskaplig utbildning, där mångfalden av kunskapsperspektiv väcker fantasi och kritisk förmåga. Hennes didaktiska anvisningar är resurskrävande i form av både lärartäthet och uppföljning av studenter. Med privatfinansierade amerikanska college och universitet som förebild beskriver hon en pedagogik som genomgående främjar studenters reflekterande och argumentativa dialog med kunskapsstoffet. Detta lärande skapar en grundval för studenter att utvecklas till insiktsfulla medborgare som kan använda sig av sitt reflekterande tänkande menar Nussbaum. Att kunskapa är enligt Nussbaum alltid en intersubjektiv angelägenhet. Den deliberativa dialogen förutsätter enligt Nussbaum tre basala förmågor som avgörande för demokratins fortlevnad och global, mellanmännisklig förståelse. Dessa tre är förmågan till kritiskt tänkande, förmågan att se sig själv som en världsmedborgare och sist men inte minst förmågan att sätta sig in i andra människors situation med hjälp av en narrativ föreställningsförmåga.⁹⁷ Låt oss se närmare på dessa!

I sitt förvarstal skall Sokrates ha yttrat att det utforskade livet inte är värt att leva.⁹⁸ Sokrates gestalt i Platons dialoger hjälper lärjungarna att komma till självkännedom genom att avtäcka omedvetna fördomar och exponera dessa för kritisk granskning. Den sokratiska målsättningen handlar om att skapa engagerade, kritiska medborgare som ifrågasätter traditionens

---

⁹⁶ Nussbaum, *Cultivating Humanity*, s.14, (min översättning).

⁹⁷ Nussbaum har i *Not for Profit* s. 25f. lagt till fler förmågor, till exempel förmågan till ett representativt tänkande och förmåga att kritiskt bedöma politiska ledare.

⁹⁸ Platon, *Skrifter. Bok 1*, s.40.

makt över tänkandet och bidrar till kritiska och konstruktiva, reflekterande samtal.⁹⁹ Nussbaum ser utbildningsinstitutionerna som en arena där människor kan mötas och utveckla sin politiska potential där den enskildas subjektiva uppfattning kultiveras i den argumentativa dialogen.¹⁰⁰ Det kritiska tänkandet har en dialogisk funktion i det att det granskar såväl det egna som det främmande. I flera böcker citerar Nussbaum Sokrates om det kritiska tänkandets roll som ”en broms på hästens rygg” för att hålla demokratin på vakt från att låta sig styras av vanans oansvarlighet.¹⁰¹ Den sokratiske metoden går ut på att förlösa den individuella reflektionen och väcka studenten från intellektuell slöhet och auktoritativa, stereotypa tankemönster. För att uppöva förmågan till rationellt tänkande och kritisk argumentation har läraren en viktig roll som vägledare för den enskilde studentens utveckling. Förmågan att leva ett utforskande liv innebär enligt Sokrates såväl en kultivering av ett konsistent tänkande som ett uppövande av en förmåga att språkligt beskriva och analysera olika möjligheter. För att kunna inta den sokratiske dialogens självkritiska tänkande anser Nussbaum att det är av största vikt att tillägna sig basala kunskaper om andra gruppers språk, historia och kultur, både innanför den egna nationen och utanför. Detta innefattar även kunskaper om etniska, sociala och sexuella minoriteter.¹⁰² En bred kunskapsbas om människors olika erfarenhetsgrunder blir tankeverktyg för den egna perceptionsförmågan.

För Nussbaum existerar det allmänmänskliga värden, inte a priori, utan utifrån en mellanmänsklig erfarenhetsgrund. Trots kulturella olikheter menar hon att människor har gemensamma basala behov. Genom att erkänna universella värden kan man använda dessa till att orientera sitt tänkande i olika situationer och relatera till vissa principer. Principer bör med andra ord användas som tankeverktyg och inte som auktoritära regler enligt Nussbaum. Hennes eget projekt handlar inte minst om att synliggöra de värden som går förlorade i den instrumentella, teknologiska diskursen. Att argumentera mot en exakt teoretisk sanning och för ett sökande efter det goda, bjuder på svårigheter eftersom argumenten är fångade i en instrumentell förståelsesram. Den instrumentella logiken kan inte vara riktgivande för mänskliga handlingar, menar Nussbaum. Det sokratiske tänkandet innebär i Nussbaums tolkning att förmå genomskåda den diskursivitet som ligger till grund för en logik som förfrämjar oss själva som människor. Filosofi bjuder in till en respektfull dialog där olikheter och komplexa problem kan dryftas och reflekteras kring i stället för

---

⁹⁹ Filosofen Anna Petronella Fredlund visar att den sokratiske metoden har många tolkningar. Framför allt menar Fredlund att den sokratiske metoden innebär ett krav om det rannsakade livet. Hon ifrågasätter också om den sokratiske dialogen är tillämpbar som institutionell metod. Anna Petronella Fredlund, ”Det rannsakade livet. Sokrates och bildningen”, s. 36 i Anders Burman (red.), *Våga veta. Om bildningens möjligheter i massutbildningens tidevarv*. (Huddinge 2011).

¹⁰⁰ Englund, ”Educational Implications of the Idea of Deliberative Democracy”, s.29.

¹⁰¹ Till exempel i Martha Nussbaum, ”Exactly and responsibility” i Kenneth Womack, (red.), *Mapping the Ethical Turn. A Reader in Ethics, Culture, and Literary Theory*. (Virginia 2001), s.60.

¹⁰² Nussbaum, *Cultivating Humanity*, s.68.

att bli föremål för antagonistiska ställningstaganden. Filosofisk reflektion blir i en kontext som söker deliberativ dialog och medborgerlig bildning därmed en högst adekvat förmåga.

Att internalisera och upprepa de facitsvar som redan föreligger ger kanske goda betyg, men skapar ingen ny framtid. I sokratisk tradition verkar läraren i stället som en insiktsfull vägledare, som genom att vara ”både lyhörd och i viss mening provocerande” stimulerar studenten till självständig reflektion.¹⁰³

Nussbaum tar avstånd ifrån den bildningstanke som företräds av en imperialistisk missionerande tradition, där målet är ett världsvant uppträdande som kan passa in i alla sammanhang, men som inte låter sig beröras eller släppa synen på den egna bakgrunden som överlägsen.¹⁰⁴ Detta förhållningssätt tillskriver hon den anglosaxiska gentlemannatraditionen, den tolkning av *liberal education* som hon vill reformera. Utifrån en postkolonial och feministisk kritik anser Nussbaum att erkännandet av det främmande måste följas av insikten att våra existentiella förutsättningar är tillfälliga. Insikten ”att det kunde varit jag” ingår i den kosmopolitiska perspektivism som fordrar synliggörandet av det gemensamt mänskliga i mötet med den andra.

Nussbaum tar upp Ciceros stoiska ideal om den kosmopolitiska världsmedborgaren. Denna ser människans hemvist som tudelad. Delvis är hennes tillhörighet i det samhälle hon växer upp, men lika mycket har hon sin plats i den globala, mänskliga gemenskapen. Gentemot dessa två sammanhang har människan olika sociala och moraliska förpliktelser. Stoikernas kosmopolitiska tänkande vidareutvecklades av senare filosofer som Immanuel Kant och Adam Smith, och kom också att ligga till grund för den amerikanska konstitutionen.¹⁰⁵ Att främja det kosmopolitiska perspektivet, att se det enskilda som en del av en större helhet, är en av de grundläggande uppgifter som Nussbaum tillskriver högre utbildning.

Att människors uttryckssätt kan variera förklarar Nussbaum med att ens kontextuella bakgrund formar såväl aktiva handlingar som frånvaro av de samma. Hon beskriver lojaliteterna som koncentriska cirklar, där den innersta kretsar kring en själv för att sedan växa som ringar på vattnet, där den yttersta cirkeln innefattar mänskligheten själv. Målet för den kosmopolitiska medborgaren är att kunna verka i sina närmaste tillhörande sfärer, och samtidig inkludera alla cirklar i sitt medvetande och som grund för handling.¹⁰⁶ Detta fordrar en vilja att ifrågasätta eget beteende och värderingar, och framför allt en ansträngning att sätta sig in i andra sätt att resonera än ens eget. Utbildningens roll i detta sammanhang blir att kultivera denna förmåga till sensitivitet och empati. Nussbaum beskriver hur lokala sympatier och kunskaper som vi besitter utgör vår primära utsiktspunkt. Där dessa sympatier ligger bör också människan se sitt främsta uppdrag som

---

¹⁰³ Burman ”Att lära av Liberal Education”, s.62.

¹⁰⁴ Nussbaum, *Cultivating Humanity*, s.286.

¹⁰⁵ Ibid. s. 53.

¹⁰⁶ Ibid. s. 60.

medmänniska. Nussbaum ger exemplet att samhället fungerar bättre om varje förälder hyser särskild kärlek för sitt eget barn, snarare än att alla hyser samma kärlek till alla barn. Vidare menar hon att medvetenheten om de egna sympatiernas upphov som grund för värderingar och handling skapar en ödmjukhet för andras motsvarande sympatier som utifrån sina respektive kontexter leder till andra handlingar och värden. Vår olikhet kan således beskrivas som vår likhet, vilket ligger till grund för en vilja att se det allmänmänskliga.¹⁰⁷ Detta innebär också att mötet med det främmande inte bara kräver en vilja att förstå, utan också att låta sig förändras. Den egalitära kosmopolismen som Nussbaum företräder har en intention att utgå från en grundläggande respekt för människors olikhet genom att söka individens bästa utifrån individuella behovsanpassningar.¹⁰⁸

I valet av kursmaterial ser Nussbaum ingen motsättning mellan yttrandefrihet och begränsning av litteratur och framställning. Riktlinjen för all utbildnings innehåll, metoder och didaktik måste vara solidaritet och respekt för mänskliga rättigheter. Den tvärvetenskapliga och mångkulturella perspektivism som hon förespråkar stödjer sig inte på en identitetspolitisk argumentation som värnar om institutionell anpassning till olikhet. Nussbaum framhåller att identitetspolitiken tenderar att bli subversiv i sina anspråk på erkännande, och därmed skapa avstånd i stället för närhet. I stället vill hon fokusera på kunskapen om det enskilda som upplysande om helhetens komplexitet.¹⁰⁹ Mångfalden av identiteter måste enligt Nussbaum transcenderas till en kosmopolitisk, mänsklig identitet där allt mänskligt angår varje individ.¹¹⁰ Den aristoteliska pluralistiska värdegrunden framstår här i en universell form, där mångfalden av identiteter utgör helheten, men där också varje enskild del har sitt eget mål.

Den kosmopolitiska teori som Nussbaum aktualiserar som tankeverktyg inom utbildningsinstitutionerna har mening både som etisk och politisk riktlinje. Hos Seneca och Kant, som Nussbaum refererar till, hade denna världsmedborgartanke ett etiskt förhållningssätt. Efter världskriget under 1900-talet och den följande kritiken av moderniteten och nationalstaterna fick kosmopolismen politisk innebörd, i det att den sträcker sina sympatier långt utanför den nationella lojaliteten. I motsättning till den modernitetskritik som många av de som vurmar för kosmopolismen i dag utfärdar, vill Nussbaum använda kosmopolismen som ett perspektiv att tänka med bland många andra. Det kosmopolitiska framstår hos Nussbaum i första hand som ett moraliskt perspektiv. Emellertid argumenterar hon för världsmedborgartanken där ingen blir osynliggjord, som en ”radikal politisk agenda”.¹¹¹ De radikala anspråk Nussbaum säger sig ha, förmedlar inga

---

¹⁰⁷ Ibid. s. 61.

¹⁰⁸ Gutman, *Democratic Education*, s.311.

¹⁰⁹ Nussbaum, *Cultivating Humanity*, s. 67.

¹¹⁰ Ibid. s.67.

¹¹¹ Ibid. s.112.

öppet provokativa gester, utan är ett möte mellan upplysningens universalism och en aristotelisk partikularism.¹¹²

Nussbaum anser att litteraturen ger en unik möjlighet till att få tillgång till en insikt om människan, där läsandet främjar en förståelse för människors likhet och olikheter. Den narrativa föreställningsförmågan, vilket innebär en förmåga att ta en mångfald perspektiv i beaktande, ger tillträde till en förståelse av det mänskliga där medkänsla, sårbarhet och empati står i fokus.

Däremot anser inte Nussbaum att vi genom litteraturen kan konstatera att alla under ytan har samma behov och känslor. Den narrativa föreställningsförmågan är framför allt Nussbaums sätt att formulera ett skillnadstänkande som hon anser bör ligga som grund för mellanmänsklig deliberation.¹¹³ Vår kontextuella bakgrund har enligt Nussbaum format vilka behov vi har eller anser oss ha. Litteraturen kan i detta sammanhang förutom att söka likheter också belysa skillnader och därmed förståelsen att jämlikhet inte är synonymt med likhet och att likhet inte är ett mål i sig. Också här öppnar Nussbaum för ett brobyggande mellan partikularismen och universalismen genom att tydliggöra helhetens pluralism. Att bemöta människor utifrån deras egna viljor och förutsättningar med ett öppet sinne för att den egna förförståelsen inte är rätt eller normerande, fordrar ett prövande tänkande såväl inför det egna som det främmande.

Med sin teori om den narrativa föreställningsförmågan ingår Nussbaum i den etiska vändningens återaktualiserande av en syn på den kritiska läsningen av litteratur som etisk vägvisare och samtalspartner.¹¹⁴ Wayne Booth, som Nussbaum knyter an till, diskuterar litteraturens etiska värde i *The Company We Keep*.¹¹⁵ Här beskriver han läsningen som en aktiv dialog mellan berättaren och läsaren. Alla narrativa handlar om olika sätt att leva menar han, och genom att ta del av historier identifierar vi oss med vissa livsmetaforer som kan bli vägledande i livet.

Litteraturen kan därmed ge en mer nyansrik livssyn. Emellertid varnar Booth för den skadliga verkan som till exempel rasistisk litteratur kan ha på okritiska läsare. I linje med detta anser Nussbaum att unga människor som inte hunnit utveckla ett gott omdöme bör hållas borta från demoraliserande litteratur.¹¹⁶ Den kritiska läsningens etiska behållning som Nussbaum och Booth tar fasta på framkommer inte med mätbara resultat. Däremot hävdar de att den är avgörande för den

---

¹¹² Gustavsson, *Kunskapsteori*, s.186.

¹¹³ Lovisa Bergdahl, "När mänskligheten får ansikten" i *Det goda lärandet*, (red. Burman och Mehrens), s.6f.

¹¹⁴ David Parker, "Introduction: the turn to ethics in the 1990s" i Jane Adamson, Richard Freadman, och David Parker (red.), *Renegotiating Ethics in Literature, Philosophy, and Theory*. (Cambridge 1998), s.3 och 14. Teoretikern David Parker lånar Nussbaums uttalande om "en vändning mot det etiska" för att belysa samtidens fokus på litteraturens etiska värden samt etiken som ett narrativ bland flera. "Med andra ord, [skriver Parker] vändningen mot det etiska inom litteraturstudier är nära förbundna med litteraturen inom etiken." Nussbaum anser skönlitteraturen som bärare av mänsklig erfarenhet. David Parker visar på att den etiska debatten åtminstone implicit varit verksam genom en strävan att skapa alternativa narrativa till "a masculine concern with moral autonomy, rationality and obligation."

¹¹⁵ Booth, *The Company We Keep*.

¹¹⁶ Nussbaum, *Not for Profit*, s.109.

kunskap vi behöver för ett reflektivt omdöme.¹¹⁷ I förhållandet till det egna livets begränsade erfarenhetsutrymme kan litteraturen vidga den erfarenhetshorisont som vi kommer ihåg var en förutsättning för det praktiska tänkandet.

Den narrativa föreställningsförmågan är essentiell för förståelsen av andra och förmågan att föreställa andras livssituation menar Nussbaum. Hon ger exempel från både äldre och nyare litteratur på hur vilseledda människor kan bli i mötet med andra då allt man ser är stereotypa bilder.¹¹⁸ I sin utläggning om den narrativa föreställningsförmågan lyfter Nussbaum fram den amerikanske politiske poeten Walt Whitman (1819-1892) som såg diktaren som demokratins läromästare. Whitmans romantiska föreställning om diktaren som ”ser evigheten i män och kvinnor”, blir hos Nussbaum en företrädare för dagens behov av att se människor bortom deras yttre attribut.¹¹⁹ Med en kritisk blick på hur samhället påverkar människors livsvillkor, deras handlingar, hopp, moral och framtidstankar vill Nussbaum synliggöra individen så som hon framstår utifrån sin ”situations” förutsättningar.¹²⁰ Narrativ föreställningsförmåga kan därmed förstås som att ”medvetet och passionerat ta den andras perspektiv.”¹²¹ Det kritiska tänkandet som riktas mot en själv bidrar till att avslöja de fördomar som står i vägen för argumentets klarhet. Att se någon med ett ”inre öga” fordrar en föreställningsförmåga som ser förbi alla yttre attribut.¹²² Det deliberativa samtal som Nussbaum förespråkar förutsätter en insikt om detta tudelade förhållande mellan den socialt och historiskt skapade människan och hennes inneboende mänsklighet.

Den litterära kärleken måste få fäste tidigt i barndomen, anser Nussbaum.¹²³ Liksom i Rousseaus pedagogiska vision betonar hon vikten av att barnet konfronteras med en mångfald mänskliga öden. Ungdomar bör presenteras för en litteratur som speglar livets komplexitet och som undersöker rätt och moral, likheter och olikheter.¹²⁴ Nussbaum ger de grekiska tragedierna en politisk tolkning och hävdar att deras uppgift var att öka förståelsen för människans villkor i samtida demokratiska debatter, vilket är långt ifrån den opolitiska tolkning de fått från några av *the great books*-traditionens konservativa försvarare.¹²⁵ Nussbaums försvar av en uppdaterad klassisk

---

¹¹⁷ Wayne C. Booth, ”Why Ethical Criticism Can Never Be Simple” i Todd F. Davis och Kenneth Womack (red.), *Mapping the Ethical Turn. A Reader in Ethics, Culture, and Literary Theory*, (Virginia 2001), s.16.

¹¹⁸ Nussbaum hänvisar till exempel till Edward Saids teori om orientalismen där Said beskriver hur en statisk bild av den andra bidrar till förfrämligande: Martha Nussbaum, ”The End of Orthodoxy” i *The New York Times*, 18/02/2001.

¹¹⁹ Nussbaum, *Cultivating Humanity*, s.96.

¹²⁰ Ibid. s.88.

¹²¹ Moira von Wright, ”Narrative Imagination and Taking the Perspective of Others”, i *Studies in Philosophy and Education*, Vol.21, Nr.4-5 2002, s.412.

¹²² Nussbaum, *Cultivating Humanity*, s.87.

¹²³ Ibid. s.93.

¹²⁴ Ibid. s.93.

¹²⁵ Nussbaum, *Cultivating Humanity*, s.94. *Liberal Educations* konservativa tillhängare försvarar en kanoniserande kunskapsförmedling. En av dessa är Allan Bloom som i den uppmärksammade boken *The Closing of the American Mind : How Higher Education Has Failed Democracy and Impoverished the Souls*

kanon handlar enligt henne själv inte alls om kunskap som innehav, utan snarare om kunskap som tankeverktyg. Historierna som belyser olika livsförhållanden skapar ett utvidgat medvetande.

Litteraturen har ingen direkt nytta hos Nussbaum som politisk sprängstoff, men fungerar politiskt i det att den fostrar perspektivism och förståelse. Att uppöva det kritiska ifrågasättandet, gör oss mindre benägna att utdöma handlingar eller teorier som står oss främmande, men bidrar också till en självdistans där vi kritiskt kan iaktta våra egna sympatier och antipatier. Detta hävdar Nussbaum vara essentiella kriterier för en levande demokrati och människors politiska liv. Tolkningsförmågan är i allra högsta grad ett verktyg för politisk tänkande som med ifrågasättandet öppnar för deliberativ dialog och en vilja att se det främmande som likvärdigt det egna. Att lyckas se den andra som ett komplext subjekt jämställd en själv fordrar en vilja att gå bortom den stereotypa föreställningen som objektifierar och dömer ut det främmande utan att se nyanser.¹²⁶

Nussbaum menar att litteraturen har som uppgift att belysa de verkligheter som vi själva inte möter i första hand. Språkliga och socialt betingade variationer och levnadsbeskrivningar blir en tillgång i förståelsen av den mänskliga mångfalden. Den kontroversiella, nyskapande litteraturen är en nödvändig röst för att förstå mångfaldens komplexitet, men den rent provokativa litteraturen har hon inget till övers för. I utbildningen anser Nussbaum att det ligger i den enskilda lärarens omdöme att avgöra den provokativa litteraturens meningsvärde för studenterna.¹²⁷ Litteraturen och konsten utgör en grogrund för en omdömesbildande verksamhet genom människans politiska tänkande, och banar därmed väg för en framtidsutveckling med individer som agerar insiktsfullt med hänsyn till mänskligheten och naturen. För att detta skall hända, menar Nussbaum, måste konsten och litteraturen lämnas utrymme i all utbildning, och framför allt prioriteras inom högre utbildning. Valet av litteratur får en existentiell mening eftersom att den ”representerar mänskliga möjligheter” varifrån vi skapar förståelsen av oss själva och vår framtid.¹²⁸ Det narrativa, så som det

---

of Today's Students. (New York 1987), kritiserar den amerikanska högre utbildningens förfall och samhällets intellektuella och moraliska nedmontering. Mot den samtida postmodernismen och värdenihilismen sätter han de gamla bildningsidealen, *the great books*-traditionen. Blooms bok var ett av startskotten till den diskussion om den amerikanska högre utbildningens utveckling under 1990-talet som kom att kallas *kulturkriget* och som engagerade en rad författare och filosofer. På ena sidan stod kommunitära försvarare av en pluralistisk mångkulturell utveckling av utbildningarna, med nya kurser i postkolonialism, genusvetenskap och identitetspolitik. På andra sidan av *kulturkriget* förfäktade konservativa anhängare en klassisk kanon och den västerländska traditionens företrädare. Nussbaum positionerar sig emellan det partikulära och det universella genom att bejaka en reflektiv, kritisk dialog mellan de båda. I ett flertal texter har Nussbaum liknat denna dispyt med Aristofanes pjäs *Molnen*. Den konservative Aristofanes beskriver ungdomens förfall i det att de låter sig förledas av Sokrates ifrågasättande av den egna traditionen. Sokrates fordrar lärjungarna att tänka själv, utan att stå i lojalitet till vare sig en auktoritär tradition eller i någon nyttas tjänst. Nussbaum menar att det kritiska tänkandet fortfarande motarbetas, och att utbildningens främsta uppdrag måste vara att lära studenter ”att argumentera omfattande och kritiskt, så att de kan kalla deras mening sin egen.” (*Cultivating Humanity*, s.295).

¹²⁶ Nussbaum, *Cultivating Humanity*, s.97.

¹²⁷ Ibid. s.99.

¹²⁸ Ibid. s.106.

framträder genom historia, litteratur och konst, har enligt Nussbaum en politisk dimension som bör erkännas, då hon anser att detta är en av dess grundläggande värden.¹²⁹ Det politiska visas här som de val och handlingar som framträder i det narrativa, och som utvidgar den perciperandes erfarenhetsgrund, vilken på samma gång öppnar upp för etisk och politisk reflektion. Genom att ta del av andras tolkningar, vilka känslor och tankar de fått i möte med litteraturen eller konstverket fogas ytterligare perspektiv till den egna förståelsen. Dialogen mellan den sympatiska och kritiska perceptionen menar Nussbaum berikar den reflektivitet som är nödvändig i både moraliskt och politiskt hänseende. Hos Nussbaum framträder litteraturen som den förmedlande länken mellan historiska pluralistiska erfarenheter och den enskildas tids- och rumsbestämda erfarenhet. Genom att ta del av en mångfald narrativ som lika mycket främjar en emotiv som intellektuell kognition, skapas erfarenhetsperspektiv som tolkas och internaliseras i den enskilda och ligger till grund för hennes handling. Den kultiverade individen är förvisso underordnad rådande normer och regler, men vet också att förhålla sig kritiskt och nytänkande i förhållande till dem. Som Aristoteles *fronimos* är denna person förmögen att handla medvetet och insiktsfullt, inte utifrån en pålagd plikt-moral, utan för att tanke och vilja hos henne möts i ett kultiverat förhållningssätt till, och deltagande i sin omvärld. Den reflektion och handling som fanns i antikens *polis* återskapas här som varandras stöd.

Utbildning och demokrati

Den kultiveringspotential som Nussbaum vill skapa utrymme för är riktat både till individen och till samhället. Det är individens ansvar att kultiveras, men samhällets uppgift att skapa praktiska, sociala och institutionella förutsättningar för det. Detta innebär tillrättaläggandet av utbildning, den situation som fordras för individens växtvillkor. Medborgarnas förmåga till politiskt tänkande och agerande utgör förutsättningarna för en levande demokratisk samhällsutveckling. Vad människor tror på och de värden som bejakas politiskt bildar samhällets värdegrund, en värdegrund varifrån samhället i sin tur skapar den institutionella situation vari medborgarna utbildas och bildas. Det studieprogram som Nussbaum förordar i *Cultivating Humanity* är i detta perspektiv en del av en större vision om en reformering av demokratins värdegrund och människans villkor.

För att utbildning skall ha ett värde som medborgerlig bildning, en kultivering som kommer såväl individ som samhälle till del, krävs det enligt Nussbaum att särintressen inte blir fastlåsta positioner, utan att de enskilda erfarenheterna ligger till grund för en utvidgad dialogkompetens och en pluralistisk perspektivism. Den ekonomiska struktur som universitet och högskolor har att förhålla sig till i dag medför en inbördes tävlan om resurser. I stället för att kämpa för mångfaldens överlevnad underbyggs ett system där den enes bröd är den andres död. I vissa länder, Nussbaum

---

¹²⁹ Ibid. s.107.

nämner England, medför detta att dicipliner som inte kunnat visa på lönsamhet utifrån ett ekonomiskt mått har fått lägga ned sin verksamhet. Detta begränsar det mångvetenskapliga utbud som Nussbaum ser som avgörande för perspektivistisk förståelse, och leder till ett bejakande av specialisering som har fokus på nytta, anställningsbarhet och slutligen individuell och nationell profit. Den forskning som anses nyttig ges stora resurser men medför en inskränkning av forskningen att stå i *ett* syftes tjänst, snarare än att ha en fri, öppen utveckling.

Erkännandet hos Nussbaum bygger på ett dialogiskt förhållande mellan olika individer. Utbildningsfrågorna blir i detta sammanhang ett värdeperspektiv att utgå ifrån för att beskriva det Nussbaum anser vara demokratins förutsättningar i en diskurs där kunskapen om mänskliga värden, humaniora, i sig värderas som onyttig av utbildningspolitiska företrädare.

Det kritiska granskandet av sig själv och sin omvärld är en frigörande verksamhet som genererar ett handlande som bygger på insikt och omdöme. Detta lyfter i sin tur fram det inbördes beroendeförhållande som finns mellan människans kunskap och den samhällliga och politiska diskursen. Kunskap handlar här inte om ett tillbakadragande från världen utan ett aktivt skapande och deltagande. Det är denna interaktivitet som konstituerar ett samhälle. Nussbaums syn på utbildningens övergripande mål är att bereda mark för en demokrati som med sina institutionella verksamheter i allmänhet verkar för ett etiskt förhållningssätt till människor och natur. Nussbaum anser att de teorier om rättvisa som har varit dominerande i den västerländska historien har gjort basala misstag utifrån synen på vår pluralistiska mänskliga värdegrund.¹³⁰ För att utveckla en framtid som utgår från människors olikhet som individer och likhet som människor lyfter hon fram det deliberativa samtalet som politiskt och institutionellt ideal.

Deliberation

Det deliberativa samtalet kännetecknas av medborgarnas kontinuerliga rådslagning, politiska engagemang och interaktion.¹³¹ Nussbaum menar att Aristoteles har gett oss en beskrivning på hur ett deliberativt samtal kan försiggå på bästa sätt:

God deliberation är som teatralisk eller musikalsk improvisation, där det som räknas är flexibilitet, mottaglighet och öppenhet gentemot det yttre; att lita på algoritmer är här inte bara otillräckligt, det är ett tecken på omognad och svaghet.¹³²

---

¹³⁰ Nussbaum, *Creating Capabilities* s. xi.

¹³¹ Burman ”Att lära av Liberal Education”, s.63.

¹³² Nussbaum, *Love's Knowledge* s.74, (min översättning). Nussbaum beskriver här Aristoteles riktlinjer för det deliberativa samtalet.

En annan teoretisk förespråkare för deliberation är den tyska filosofen Jürgen Habermas. Den sokratiska dialogen baserat på kosmopolitisk identitet och narrativ föreställningsförmåga som Nussbaum anser bör vara ett övergripande mål för högre utbildning, har likheter med Habermas teori om det kommunikativa handlandet.¹³³ Habermas uppfattar deliberationen som en emanciperande verksamhet och han menar att det instrumentella förnuftet inte räcker till för att förstå människans livsvärld. Den kritiska argumentationen han sätter sitt förtroende till, förutsätter kompetenta aktörer. Han anser därför att denna process bör institutionaliseras för att skapa förutsättningar för medborgerlig bildning och politisk kompetens. I likhet med Habermas lyfter Nussbaum fram utbildningsinstitutioner som en arena där individuella, privata meningar och åsikter kan mötas.¹³⁴ Båda åberopar en rationalitet som antar andra mål än den instrumentalistiska målrationaleten.

Demokratin förutsätter människors förmåga att värdera och besluta kring den gemensamma världen. För att detta skall kunna vara en gemensam, universell angelägenhet, pläderar Nussbaum för utbildningens uppdrag som fostrare till demokratisk förmåga och kompetent medborgarskap. Dessa värden som handlar om människors liv kan inte rationaliseras efter en ekonomisk, instrumentell måttstock. I stället menar hon att de fordrar förmågan att delta i ett deliberativt samtal.¹³⁵ Deliberation handlar med andra ord om vårt gemensamma ansvar för vår gemensamma tillvaro; vilka värden vill vi främja, hur anser vi att vi på bästa sätt kan stödja en utveckling till det bästa för människor, djur och natur. För att utvärdera det goda måste man se till varje enskilda dels egenvärde, och att detta blir taget till vara för sin egen skull och inte i första hand som medel i ett annat måls syfte. Mångfalden av värden utgör det goda, både för den enskilda individen och för samhället. Utgångspunkten för Nussbaums tro på en deliberativ förståelse är att hon framhåller det utvidgade förnuftet som det allmänmänskliga där det går att hitta förståelse på tvärs av kulturer.

För att bli förstådd behövs konkreta agenter med en förmåga att kommunicera sina intressen och erfarenheter. Den anonyma gruppidentiteten är synonymt med ansvarslöshet menar Nussbaum. Åsikter och meningar måste förmedlas av människor med ansikten för att kunna bemötas i deliberativ dialog. I antologin *Offensive Internet* (2010) framhåller Nussbaum faran med internets anonymitet, där åsikter och meningar förvrängs och sätts in i en process utan kontroll.¹³⁶ Synen på internet som en global arena för information och meningsyttranden förlorar sin deliberativa

---

¹³³ Jürgen Habermas, *The Theory of Communicative Action, Lifeworld and System: A Critique of Functionalist Reason, Volume 2.* (Cambridge 1987).

¹³⁴ Englund, "Educational Implications of the Idea of Deliberative Democracy", s.27.

¹³⁵ Det deliberativa samtalet behandlar enligt Aristoteles det som "av deras natur, är innanför vår makt och med vilket inceptionen ligger hos oss." Aristoteles, *On Rethoric A Theory of Civic Discourse*, s.52f.

¹³⁶ Saul Levmore and Martha C Nussbaum (red.), "Introduction" i *Offensive Internet: Speech, Privacy, and Reputation*, s.11.

potential på grund av frånvaron av etiska ramar. Även om Nussbaum är en varm förespråkare av yttrandefriheten varnar hon och hennes medredaktör Saul Levmore för internets negativa följder för demokratin. Litteraturvetaren Stanley Fish anmärker i en recension av *Offensive Internet* att det först är i mötet med ”low value” språk som dessa akademikers försvar av yttrandefriheten begränsas, genom att de sätter ideella mått på vad som får sägas och hur detta skall yttras.¹³⁷ För Nussbaum är det avgörande att individen kan ställas ansvarig för sina handlingar och yttranden. Här framkommer en problematik i Nussbaums argument eftersom hon också menar att villkoren för människors förmåga att yttra sig på ”rätt sätt” avgörs av deras kontextuella förutsättningar. Den liberala frihet som bejakas har uppenbart normativa krav. Jag kommer att återkomma till detta i uppsatsens sista del som handlar om Nussbaums syn på det politiska subjektets konstitution. Den gemensamma strävan Nussbaum vill mana till söker ett samhälle med öppna, argumentativa dialoger. Det deliberativa samtalet är en interaktion där ”valet av vokabular, röstens ton och ögonens blick allt ingår i huruvida handlingen/argumentationen är dygdig eller ond.”¹³⁸ Deliberationens möjlighet förutsätter därför människors förmåga till deliberativ kommunikation, vilket enligt Nussbaums dygdetiska förebild innefattar kultivering av intellektuella och moraliska dygder. Denna aristoteliska syn på utbildningens uppdrag har också bredare politiska implikationer. Det deliberativa samtalet måste här utgå från att varje sak har sitt eget mål; varje människa har en individuell tolkning av vad hon anser vara gott. Den förnuftiga deliberationen bemödar sig om att se varje dels bidrag till helheten.¹³⁹ Dygderna är för Nussbaum universella, men deras innehåll pluralistiska.¹⁴⁰ Nussbaum undviker att detta får en relativistisk innebörd genom att förutsätta en kultivering som betingelse för förståelsen både av det egna och det främmande.¹⁴¹ Filosofi är människans främsta verktyg genom att det ger förutsättning för etisk och politisk reflektion och handling. Utifrån denna förståelse tydliggörs nödvändigheten att deltagare i det deliberativa

---

¹³⁷ Stanley Fish, ”Anonymity and the Dark Side of the Internet”, <http://opinionator.blogs.nytimes.com/2011/01/03/anonymity-and-the-dark-side-of-the-internet/?hp> (21/03/2011).

¹³⁸ Martha Nussbaum, ”American Civil War”, *New Statesman*, (17/03/2011).

¹³⁹ Nussbaum, *Love's Knowledge* s.60.

¹⁴⁰ Nussbaum, ”Non-Relative Virtues: An Aristotelian Approach”,

¹⁴¹ Superson, *The Moral Sceptic*, s.68, s.84. Relativister kritiserar gärna tanken om sakers objektivitet utifrån argumentet att denna objektivitet i själva verket är en tolkning satt utifrån en hegemonisk diskurs, och ofta en patriarkal sådan. Nussbaum är en av flera som hävdar objektivitetens värde. Hon hävdar att människor som av olika anledningar inte förmår att föra ett självgranskande liv ofta är fångna i ett stereotypt tänkande. Utifrån ett feministiskt perspektiv har relativister visat hur kvinnor tvingas in under en manlig skapat normativitet. Nussbaum menar dock att ett anspråk på subjektivt identitetskapande löper större risk att inordna sig under falska föreställningar om hur i detta fall en kvinna bör vara och leva. De föreställningarna som vi identifierar oss med måste enligt Nussbaum ständigt utsättas för en kritisk blick, både utifrån den egna traditionen och i förhållande till andra. På detta sätt synliggörs bristerna i det egna lika väl som i det som verkar obekant och främmande. Igen är det tanken på en jämlikhet som inte tolkas som likhet hos Nussbaum.

samtalet har en kreativ förmåga att sätta sig in i, förstå och respektera människors olikhet och samtidigt se detta som en helhet; sökandet efter det goda livet.

Nussbaum uppmuntrar till att i ett öppet deliberativt samtal reflektera kring huruvida konsekvenserna av politisk aktivitet överensstämmer med de mål verksamheten har som ideologisk utgångspunkt och därigenom utvärdera om den politiska teorin är förenlig med sin praktik.¹⁴² Utifrån de svar ett deliberativt samtal ger, kan man sedan fråga om detta är den önskvärda utvecklingen, om det är en framtid som tillgodoser den vision man har om livets mening. Nussbaum vill återinföra den filosofiska reflektionen och därmed det etiska samtalet i politiken som hon hävdar har abdikerat till fördel för utilitaristiska marknadsintressen. Denna kritik av instrumentalismens tillkortakommande finns som vi sett också hos Habermas, och ligger till grund för hans uppmärksammade teori om kommunikativt handlande. Habermas anser att människors gemensamma intressen kan växa fram genom deliberativa samtal som kommer fram till konsensus om politiska beslut. I *Autonomi och gemenskap. Kommunikativ etik, feminism och postmodernism* har Seyla Benhabib utvecklat Habermas teori från att se den *generaliserade andra* som grund för moraliska principer till att lyfta fram vikten att föreställa sig själv i den andras position.¹⁴³ Nussbaum följer Benhabibs linje och lyfter fram att *the capabilities approach* vilket hon definierar som en sorts politisk liberalism, med tiden kan anta formen av ett etiskpolitiskt samtal som sätter sina normer efter en ”överlappande konsensus”-modell.¹⁴⁴

The capabilities approach - Nussbaums praktiskfilosofiska projekt

Aristoteles skiljer på politikens arbete och det politiska.¹⁴⁵ Medan politikens uppgift är att se till sina egna och medborgarnas önskemål, har den politiska verksamheten ett intrinsiskt värde och står inte i någons tjänst. Under de senaste decennierna har politiska filosofer på olika sätt sökt definiera det politiska och det politiska subjektet utifrån flera perspektiv. Övergripande kan man förstå det politiska som människors möjlighet till att påverka sina liv och sin samtid. Nussbaums förslag till

---

¹⁴² Detta kan ses i förhållande till hur utbildningshistorikern Marc Depaepe beskriver behovet av att anta ett flertal perspektiv i den historiska forskningen, just för att ha möjligheten att kritiskt granska förhållandet mellan mål och resultat såväl i utbildning som i politik. Marc Depaepe, ”Utbildningshistoria som forskningsområde. Några historiografiska, teoretiska och metodologiska synpunkter.” i Esbjörn Larsson och Johannes Westberg, (red.), *Utbildningens sociala och kulturella historia. Meddelanden från den fjärde nordiska utbildningshistoriska konferensen*, (Uppsala 2010), s.26f.

¹⁴³ Seyla Benhabib, *Autonomi och gemenskap. Kommunikativ etik, feminism och postmodernism*. (Göteborg 1992.)

¹⁴⁴ Nussbaum, *Creating Capabilities*, s.79 och 90f. *The capabilities approach* är endast ämnat för politiskt användande, och som en bland många indikatorer på hur man kan komma fram till en överlappande konsensus om livets goda utifrån de enskilda sammanhangen. Nussbaum menar att den lämnar utrymme för mänsklig frihet (som att utöva olika religioner) och att den även öppnar för ett skyddande av djur och miljö.

¹⁴⁵ Aristoteles, *Den nikomachiska etiken*, s.295.

en reformering av *liberal education* och detta som förebild för högre utbildning generellt, antar formen av en kunskapsteoretisk omförhandling som sätter värderationalitet framför målrationalitet där hon ger utbildningen ett etiskpolitiskt syfte: att möjliggöra individers utveckling av sina inneboende förmågor. Hennes socialliberala anknytning formulerar hon själv som en aristotelisk sådan. Hon har då också skrivit en essä med titeln ”Aristotelisk socialdemokrati”.¹⁴⁶ Implicit i detta ligger antagandet att summan av det individuellt goda är till det bästa för helheten, det gemensamma goda. I ett politiskt och institutionellt sammanhang fordrar detta ett samtal om hur man kan organisera samhället så att människor kan utvecklas på bästa sätt. Under de senaste tjugofem åren har Nussbaum arbetat med *the capabilities approach* som ett alternativ till Rawls rättviseteori. I motsättning till Rawls tunna teori om grundläggande friheter (*primary goods*) som söker gränser för individens rätt till yttrandefrihet, religionsfrihet etc. utan att denna inkräktar på andra människors frihet, handlar Nussbaums distributiva rättvisa om vilka möjligheter individen har att överhuvudtaget utveckla och använda sig av sådana friheter som Rawls förespråkar.¹⁴⁷

Nussbaums *capabilities* förstås här som människors förmåga att göra individuella val om hur de vill leva sina liv utifrån sina kontextuella förutsättningar. I boken *Creating Capabilities* (2011) presenterar hon *the capabilities approach* som ett nytt teoretiskt paradig som hon menar kan vägleda i en tid av ”brådskande mänskliga problem och oförsvarliga mänskliga ojämlikheter.”¹⁴⁸ Rawls förslag är en teoretisk modell där alla människor utan sina kulturella och biologiska attribut går samman, utvecklar rättvisepprinciper och planerar samhället i ett samhällskontrakt. Med detta menar Rawls sig kunna presentera en ”tunn teori om det goda” som säkrar människors primära behov och friheter.¹⁴⁹ I motsättning till Rawls som vill tillgodose de yttre faktorer som skall säkra människors frihet och jämlikhet, utgår Nussbaum från hur utvecklingen av de inre förmågorna (*internal capabilities*) på bästa sätt kan stödjas genom politiska och institutionella förhållanden.¹⁵⁰ Utifrån detta pläderar hon för en individualiserande kultivering av den enskilda, vilket enligt Nussbaums teori fostrar medvetna medborgare som vill allas goda och är medvetna om att dessa behov ser olika ut. Just därför koncentrerar inte Nussbaum sig på förmågornas innehåll, utan på möjligheten att utveckla och ta förmågorna i bruk. Både Rawls och Nussbaum förstår *det goda* som en förnuftig konsensus, men Rawls söker detta utifrån en ursprungsposition som princip, medan Nussbaums alternativ fordrar ett levande, pluralistiskt

---

¹⁴⁶ Nussbaum, “Aristotelian Social Democracy”, s. 203–252. Denna essä finns i svensk översättning, ”Aristotelisk socialdemokrati” i boken *Känslans skärpa*.

¹⁴⁷ Nussbaum, “Human Functioning and Social Justice: In Defense of Aristotelian Essentialism”, s. 215.

¹⁴⁸ Nussbaum, *Creating Capabilities*, s. xii.

¹⁴⁹ John Rawls, *Political Liberalism*, s.178f (New York 1993). Rawls bok *A Theory of Justice* (Cambridge, Mass.1971), ses som ett avstamp i samtida politisk teori. I denna bok presenterar han sin *tunna teori om det goda*: John Rawls, *A Theory of Justice*, s.396.

¹⁵⁰ Nussbaum, *Creating Capabilities*, s.20f.

samtal. Hon vänder sig därför emot Rawls idé om ett samhällskontrakt och presenterar vad hon benämner som ett aristotelisk/marxistisk alternativ som sätter människors interagerande i kontrast till teoretiska principer.¹⁵¹ Nussbaum gör anspråk på en rättviseteori som också tar hänsyn till feministiska och postkoloniala erfarenheter och positionerar sig i polemik mot Rawls som exkluderar den emotiva erfarenheten som grund för förnuftigt övervägande.¹⁵²

Som vi ser har Nussbaums teori både moraliska, etiska och politiska ambitioner. Den aristoteliska kunskapsteorin lägger dialogen om dessa värden i den interaktiva deliberationen. Nussbaum anser det nödvändigt att formulera om upplysningsprojektet utifrån en teori som erkänner alla människors lika värde.¹⁵³ Det språk med vilket vi konstituerar vår självförståelse, har i västvärlden utvecklats i en cartesiansk, utilitaristisk riktning som definierat språket utifrån vetenskapliga förnuftsresonemang. Filosofer som Nussbaum och Taylor vill omförhandla upplysningsprojektets dualiserade människobild och reintegrera förnuft och emotioner i ett odelat själv i enlighet med Aristoteles syn på tanke och känsla som ”oskiljbara såsom det konvexa och det konkava i cirkelns omkrets”.¹⁵⁴ Epistemologisk ”innebär [detta] ett försvar för emotioner, ett angrepp på vissa förståelser av ‘det rena förnuftet’ och ett försök att sammansmälta de båda.”¹⁵⁵ Teoretikern David Parker lånar Nussbaums uttalande om ”en vändning mot det etiska” för att belysa samtidens fokus på litteraturens etiska värden samt etiken som ett narrativ bland flera.¹⁵⁶ Nussbaum anser skönlitteraturen som bärare av mänsklig erfarenhet. David Parker visar att den etiska debatten åtminstone implicit har varit verksam genom en strävan att skapa alternativa narrativ till ”ett maskulint fokus med moralisk autonomi, rationalitet och plikt.”¹⁵⁷ Ett av dessa alternativa narrativ står att finna i den aristoteliska poetiken. Aristoteles beskriver diktkonsten så som den uppstår utifrån människors artspecifika behov av efterbildning, igenkännande och njutning.¹⁵⁸ Dikterna från tragedierna är således svar på ett behov som finns i människans natur. Frågan om hur man bör leva sitt liv, med dessa ändamål i sikte, för oss tillbaka till föreställningen om *telos*. Människans *telos* innebär i detta fall förmågan att söka det goda livet, att känna sig själv, att ha insikt om sin mänsklighet. Nussbaum diskuterar *the capabilities approach* och dess målsättning och

---

¹⁵¹Nussbaum, *Frontiers of Justice*, s. 76 och 278. Nussbaum påpekar att hon endast gör bruk av Marx i politiska syften för att lyfta fram människors basala, kvalitativa behov för ett fullvärdigt liv.

¹⁵² Nussbaum har utvecklat detta i fler böcker, däribland i *Sex and Social Justice* (Oxford 1999), *Women and Human Development: The Capabilities Approach* (New York 2000) och *Frontiers of Justice: Disability, Nationality, Species Membership* (Cambridge 2006).

¹⁵³ <http://www.thersa.org/events/vision/vision-videos/martha-nussbaum>, ”Martha Nussbaum on 21st Century Enlightenment”

¹⁵⁴ Aristoteles, *Den nikomachiska etiken* s.45.

¹⁵⁵ Simon Haines, ”Deepening the self” i *Renegotiating ethics in Literature, Philosophy, and Theory* (edited by Jane Adamson, Richard Freadman, and David Parker, (Cambridge 1998), s.31.

¹⁵⁶ Parker, ”Introduction: the turn to ethics in the 1990” s.3.

¹⁵⁷ Ibid.

¹⁵⁸ Aristoteles, *Om diktkonsten*, övers. Jan Stolpe (Göteborg 1994),s. 28f.

argumenterar för att det inte är en teori om vad mänsklig natur är, utan vilka potentiella möjligheter vi föds med och hur dessa kan utvecklas på bästa sätt. Varken drivkraft eller längtan står oberoende från individens kontextuella situation menar hon. Människors behov är därför inkommensurabla och den distributiva utmaningen handlar enligt Nussbaum om skapa möjligheter för att de enskilda individerna skall kunna identifiera vilka behov de har. Nussbaums aristoteliska värdesyn innebär att alla förmågor har sitt eget värde och att mångfalden stödjer varandra i konceptionen av vad som definierar ett gott liv.¹⁵⁹ De val vi gör i livet är förnuftiga utifrån deras kvalitativa, inte kvantitativa värden.¹⁶⁰ Denna insikt måste införlivas i den politiska teorin och dess praktiker menar Nussbaum. *The capabilities approach* har därmed såväl universalistiska som partikularistiska implikationer, som kommer till uttryck i hennes teori om den högre utbildningens uppdrag. Nussbaum positionerar sig således både mot kommunitära förespråkare av en identitetspolitik som värnar om institutionell anpassning av olikhet, som mot en universell upplysningstanke konstruerad utifrån ett västerländskt perspektiv. Denna gränsposition tangerar den amerikanska filosofen Richard J. Bernsteins kunskapsteoretiska kritik som formulerades i boken *Bortom objektivism och relativism* (1983).¹⁶¹ Här beskriver han behovet av att bemöta det egna såväl som det främmande genom en dialogisk, kritisk reflektion.¹⁶² Det etiska är ofrånkomligen politiskt, menar Bernstein, eftersom etiken sysselsätter sig med det som definierar vår praxis: ” Vi kan inte förstå etik utan att tänka igenom våra politiska förpliktelser och ansvar.”¹⁶³ Förhållandet mellan det etiska och det politiska blir i det praktiska livet ett uttryck för ”relationen mellan [vad vi definierar som] det goda livet och vad det innebär att vara en god medborgare.”¹⁶⁴ Bernsteins uttalande om strävan efter det goda som en etiskpolitisk verksamhet, tydliggör den relation mellan utbildningens etiska och politiska aspekter som står i centrum för denna undersökning.

Utbildningens uppdrag som fostrare av goda medborgare beskrevs av den tyska filosofen Hans-Georg Gadamer (1900-2002) som under 1900-talet var en av hermeneutikens förgrundsgestalter. I en artikel om hur han anser förhållningssättet till universitetets idé och verklighet bör vara skriver han: ”Vår uppgift består [...] i att ge den akademiska frihetens innebörd en ny definition”.¹⁶⁵ Den främsta uppgiften högre utbildning måste ha är att ge förutsättningar för att studenterna kan bilda ”ett eget omdöme och inte bara vara ett instämmande i den allmänna

---

¹⁵⁹ Nussbaum, *Frontiers of Justice*, s.75.

¹⁶⁰ Ibid. s.61.

¹⁶¹ Richard J. Bernstein, *Bortom objektivism och relativism*, övers. Gunnar Sandin (Göteborg 1991) Bernstein utgår från en hermeneutisk tolkningsram, och skiljer sig således från Nussbaums perspektiv.

¹⁶² Henrik Bolin, ”Måttstockarnas mångfald och dialogens möjlighet”, i *Sekelslut. Idéhistoriska perspektiv på 1980- och 1990-talen*, red. Anders Burman & Lena Lennerhed, (Stockholm 2011), s.259.

¹⁶³ Richard J. Bernstein, *The New Constellation*, s.9.

¹⁶⁴ Ibid.

¹⁶⁵ Hans-Georg Gadamer: ”Universitetets idé – igår, idag, imorgon”. *Psykoanalytisk Tidskrift*. Nr. 25-26/2009.

meningen.”¹⁶⁶ I stället för att leta en teoretisk förklaringsgrund för omdömeskraften så som Gadamer gör placerar Nussbaum omdömet i ett situationsbestämt, mellanmänniskt område där det moraliska subjektet ”är en föreställning om en människa som väsentligen är innesluten och boende i naturen. På detta sätt är den väsentligen åtskild från Kants föreställning om den moraliska agenten.”¹⁶⁷ Det moraliska subjekt som Nussbaum pläderar för är således en konstruktion som har upplysningens individuella ansvar och där denna individs moraliska förmåga förutsätter individens placering i en social miljö. Individen måste ha någon att vara ansvarig inför, det moraliska subjektet blir moraliskt genom sin interaktivitet med omvärlden, i själva aktivitetens rörelse.

Den goda insiktsfulla medborgaren använder inte lagarna som norm. Klokheten så som både Aristoteles och Nussbaum beskriver den, kräver en erfarenhet av tidigare handlingar. Som beskrivet är humaniora och framför allt skönlitteratur enligt Nussbaum bevarare av det minne varigenom erfarenheten förmedlas till de nya generationerna.

För rätt situationellt omdöme krävs individuell insikt. Det hjälper inte att ha kunskaper om man inte kan tillämpa dem på rätt sätt.¹⁶⁸ Nussbaums syn på utvecklingen av förmågorna som förutsättning för människors möjlighet att påverka sina liv, sätter hon i samband med Aristoteles essentialism med tankeverksamheten som människans naturliga ändamål, där tänkandet för Nussbaum i högsta grad räknas som en praktisk färdighet. Som förklarat anser Nussbaum att det naturliga inte uppstår av sig självt, utan att det utvecklas genom interaktivitet. Detta är ett synsätt som har stora likheter med den språkanvändning Victoria Fareld undersöker hos Taylor där dialogen förekommer som en dialektisk förbindelse och förverkligare av det för människan naturliga anlag som yttrar sig i den moraliska intuitionen.¹⁶⁹ Det granskande livet är också meningen med livet; den inneboende potential Nussbaum vill stimulera utvecklingen av. I det verksamma livet innebär således det praktiska förnuftet att tillskriva saker mening och låta detta påverka ens handlingsliv.¹⁷⁰ För Aristoteles har karaktärsbildningen nått sitt mål när individen handlar efter insikt och kultiverad karaktär i stället för att låta känslolivet styra. Den moraliska kultiveringen av karaktärsdygderna innebär alltså en kultivering av människors viljeliv. Den omdömesfulla handlingen är med andra ord det insiktsfulla tänkandets praktiska uttryck.

Nussbaum värderar människans lycka i förhållande till huruvida hon har möjlighet att förverkliga målet att kunna reflektera kring sin egen verksamhet och utifrån ett praktiskt förnuft företa sina livsval. Den passion och emotiva kognition som hon bejakar handlar inte om känslor som tygellösa yttringar, utan om hur vi reflekterar kring och använder oss av

---

¹⁶⁶ Ibid.

¹⁶⁷ Nussbaum, *Känslans skärpa*, s.196 fn. 45.

¹⁶⁸ Aristoteles, *Den nikomachiska etiken*, s.306.

¹⁶⁹ Fareld, *Att vara utom sig inom sig*.

¹⁷⁰ Aristoteles, *Den nikomachiska etiken* s.32 f.

kultiverad känsla och passion som drivkraft till handling och vilja att påverka. Det är också detta som karakteriserar den etiska och politiska förmågan: att handla och påverka sin samtid genom att ingå i det mänskliga samtal om hur vi vill leva våra liv. Enligt Aristoteles hade litteraturen en renande verkan, en tanke som Nussbaum har vidareutvecklat i boken *Therapy of Desire: Theory and Practice in Hellenistic Ethics* (1994). Nussbaum hävdar att litteraturen stödjer individens förmåga till meningsskapande, narrativ fantasiförmåga och därmed verkar terapeutiskt för individen både i mötet med sig själv och med sina medmänniskor. Nussbaum ser inte litteraturen som moralisk i det att den framställer förebilder att efterlikna, utan ser främst litteratur som en uppsättning kreativa (poetiska) tankeverktyg. Litteraturens etiska och terapeutiska verkan är i Nussbaums teori såväl en intellektuell som en emotiv procedur. Filosofi och litteratur har i hennes konception inga anspråk på att nå slutgiltiga lösningar eller sanningar om människor eller världens beskaffenhet, utan är ett sätt att frigöra tanke- och känslolivet från invanda föreställningar. Denna frigörelse genom kultivering av intellektuella och moraliska dygder är enligt Nussbaum utbildningens främsta uppdrag.

Sammanfattning

Den aristoteliska strävan efter det goda är av värde för människors villkor, eller som Nussbaum definierar det, ”för en visst slags medborgarideal.”¹⁷¹ Vi har sett att detta ideal riktas mot ett moraliskt ansvarstagande subjekt som springer ut ur en interagerande socialitet. I beskrivningen av förmågorna tydliggjordes distinktionen mellan dygdernas form och innehåll, där Nussbaum anser att formen för dessa är universell. Hur man väljer att definiera och utveckla de enskilda förmågorna är emellertid individuellt och kontextbetingad. *Vad* man väljer att karakterisera som gott är därmed olika, det Nussbaum fokuserar på är *hur* människor skall kunna söka detta goda i sitt eget liv, vilket hon hävdar också är till det goda för samhället, eller *helheten*. I motsättning till Aristoteles som såg de intellektuella dygderna förbehållet de fria männen, vill Nussbaum stödja en universell utveckling av såväl moraliska som intellektuella dygder genom att tillrättalägga utbildningsmöjligheter. Kultiverade människor är i Nussbaums vision kapabla att företa goda val och utföra goda handlingar för dess egen skull, utan baktanke eller krav på utbyte. Målsättningen med utbildningen, dess uppdrag, är således av avgörande betydelse för vilka

---

¹⁷¹ Nussbaum, *Cultivating Humanity* preface, ix.

människor vi blir. För Nussbaum handlar det om huruvida utbildningen bejaktar mänskligheten. *Eudaimonia* kan enligt Nussbaum endast skapas i gemenskap, och för detta behöver vi en utbildning som värdesätter den aktiva, sokratiska dialogen i en kosmopolitisk kontext där det kreativa tänkandet bejaktas. Nussbaum menar att en utbildning som bygger på identitetpolitiska antaganden om människors oförmåga att förstå varandra, hindrar den mångfald och pluralism som hon ser som avgörande i varje människas tänkande.¹⁷² Men den största fara för människors förfrämmande från varandra och därmed från demokratin ser Nussbaum i den rådande utbildningspolitiska diskursen. I följande del kommer jag undersöka Nussbaums kritik av ekonomism och marknadifiering som utbildningspolitikens mål och drivkraft.

Utifrån Nussbaums användning av Aristoteles har vi sett utbildningens roll som en kultiverande verksamhet. Genom att kultivera intellektuella och moraliska dygder blir individen kapabel att reflektera kring sin tillvaro och inleda en granskande livshållning. Detta är också enligt Aristoteles människans *telos*, hennes mening med livet. En högre utbildning som har *liberal education* som förebild erbjuder en tvärvetenskaplighet som blir tankeverktyg att orientera sig i livet med, där det goda livet kännetecknas av en pluralistisk värdegrund. I nästa del kommer vi att se hur denna värdegrund kan formuleras som ett alternativ till en utilitaristisk målrationalitet. Den kultivering som Nussbaum förespråkar handlar om förverkligande av inre förmågor. Den potential som kan skönjas i Nussbaums teori är tillgängliggörandet av en inneboende mänsklig disposition som etiskpolitiskt subjekt, *fronimos*. I kontrast till Nussbaums tankar om *eudaimonia* som en processuell verksamhet finner vi dagens resultatfokuserade utbildningspolitiska företrädare som yrkar på detaljstyrda lärandemål och ökade kontrollinsatser för att höja kunskapsresultaten. Utbildning och forskning värderas och regleras allt mer utifrån dess inkomstbringande resultat. Förmågan till innovativt skapande faller utanför denna resultatfokuserade diskurs eftersom det inte redan gjorda inte kan beskrivas som exakt mätbara mål. Hur påverkas den växande människan av att socialiseras till ett tänkande där varje moment följs av frågan: vilken nytta kan jag ha av detta och hur gynnar detta mig? Det sokratiska samtalets prövande verksamhet kan inte diciplineras och förutbestämmas, utan är just som Nussbaum så ofta lyfter fram, bromsen på hästens rygg. Utbildningens målsättning som kunskapsförmedling i ekonomiskt syfte behöver en kritisk granskning och ett alternativ att brytas mot.

---

¹⁷² Nussbaum, "Human Functioning and Social Justice: In Defense of Aristotelian Essentialism", s. 202-246.

II. DET MENINGSLÖSA MÅTTET

[D]et är olämpligt att föreställa sig arbetet med att göra sina val på ett utilitaristiskt eller konsekvensetiskt sätt, nämligen som att maximera ett visst måls eller värdes kvantitet, och det är i högsta grad irrationellt att tro att man kan närma sig det goda genom att kompromissa mellan olika mål.¹⁷³

Kris i utbildningen - kris i kulturen

”Vi är mitt i en kris av massiva proportioner och med grava globala följder.”¹⁷⁴ Så inleder Nussbaum sin kulturkritiska bok *Not for Profit* (2010). Nussbaum beskriver demokratins kris med utgångspunkt i den samtida utbildningspolitiken. Hon kritiserar den utilitaristiska nyliberala ideologin och det instrumentella nyttotänkandet som hon anser ligger som ett fundament för dagens utbildningspolitiska utveckling. Krisen som hon presenterar tar sig uttryck i humanioras allt mer begränsade ekonomiska tillgångar och utrymme, och i en utbildningspolitisk diskurs som influerar den syn som både privatpersoner och institutioner har på lärandets och kunskapens mening.

Med *Cultivating Humanity* (1997) formulerade Nussbaum den högre utbildningens uppdrag så som hon ser det i en global och mångkulturell verklighet. Hon menar att utbildning liksom filosofi måste ta sin utgångspunkt i det mänskliga livet själv. Så handlar också hennes förslag till en reformering av *liberal education*, som vi sett, närmast uteslutande om humaniora och samhällsvetenskaperna; studierna om människan och hennes sociala liv.¹⁷⁵ Humanioras utveckling ligger under ständig omförhandling mellan det förflutna och framtiden. Dess innehåll, värdegrund och förutsättningar påverkas av institutionella beslut och begränsningar, såväl inre som yttre. Inom humaniora ryms den reflektiva diskussion som förs om etik, politik, historia, konst och religion. Detta samtal formar vår förståelse av demokrati och vad det vill säga att vara medborgare. Härifrån kommer också föreställningen om vad som krävs för en levande demokrati och i förlängningen vilken utbildning som kan stödja en medborgerlig bildning. De senaste decenniernas nedskärningar av humaniora har medfört en debatt kring utbildningens uppdrag. Med de mätinstrument som

---

¹⁷³ Nussbaum, *Känslans skärpa*, s.27.

¹⁷⁴ Nussbaum, *Not for Profit*, s.1.

¹⁷⁵ Nussbaum, *Cultivating Humanity*, s.11. Nussbaum förtydligar sin position genom att påpeka att för utbildning essentiellt viktiga ämnen som naturvetenskap och ekonomi faller utanför hennes område. De ämnen hon fokuserar på är filosofi, politik, religion, historia, antropologi, sociologi, litteratur, konst, musik, språk och kultur.

bestämmer prioriteringen och resursfördelningen inom utbildning och forskning faller humaniora långt ned på listan, i vissa fall helt bort.¹⁷⁶

I uppsatsens förra del utforskades Nussbaums tolkning av den aristoteliska kunskapsteorin och hennes klassiska försvar av *liberal education* utifrån hennes etiskpolitiska argument. I det följande kommer jag att undersöka Nussbaums kritik av nyttotänkandet inom utbildningen. Vad är det hon kritiserar, och vilka alternativa vägar presenterar hon själv? I förlängningen av detta blir frågan: vilket slags subjekt är det Nussbaum anser att utbildningen bör fostra, och vilka värden anser hon bör vara vägledande i utbildningens uppdrag? Utifrån tolkningen av Nussbaums syn på hur subjekten blir kapabla att handla enligt *det goda* och vad detta innebär, vill jag i nästa del av uppsatsen undersöka hennes ideal om den institutionella fostrans skapande av politiska subjekt.

Nytta och värde

Innan jag beger mig in i Nussbaums kritik av dagens nyttotänkande, samt hur jag ser på hennes förståelse av vad som verkligen är nödvändigt för en demokratisk framtid, är det på sin plats med en definition av nyttobegreppet. Ofta framställs nytta och egenvärde som varandras motsatser. Nyttan förstås då som maximerad gränsnytta, där ekonomisk tillväxt ses som indikator på framgång.¹⁷⁷ Framförallt är nyttobegreppet instrumentellt och syftar till hur ett medel omedelbart kan omsättas i mätbara, kvantitativa värden. Nyttan förknippas också med användbarhet, och skillnaden mellan nytta och egenvärde innebär då att det nyttiga har värde som medel för ett annat mål, medan egenvärdet är ett mål i sig. Dagens sakpolitiska diskussioner handlar ofta om prioritering efter sakers nytta. Att då försvara filosofi och konsthistoria som nyttigt till fördel för till exempel sjukvård tycks ”vara dömt att misslyckas”.¹⁷⁸

Marc Depaepe skriver att ”den väletablerade idén om vikten av nyttighet i själva verket är en byggsten i den långsiktiga moderniseringsprocessen.”¹⁷⁹ Utifrån detta resonemang kan man belysa Nussbaums anknytning till den liberala framstegstanken med dess tro på en kollektiv fostran som medel för individuell lycka. Hon kritiserar emellertid den form av det utilitaristiska

---

¹⁷⁶ Den engelska regeringen har till exempel tagit beslut om att dra in statliga medel till humaniora. Se till exempel Anushka Asthana and Rachel Williams, ”Growing Outcry at Threat of Cuts in Humanities at Universities”, *The Observer*, 28/02/2010.

Simon Head beskriver i artikeln ”The Grim Threat to British Universities” i *The New York Review of Books*, 13/01/11, hur brittiska universitet under de senaste decennierna allt mer fråntagits sin autonomi och underlagts ett ekonomisk byråkrati och managementstänkande. Det brittiska exemplet är symptomatiskt för humanioras internationella tillstånd.

¹⁷⁷ Gustavsson, ”Nytta och bildning”, s.1.

¹⁷⁸ Burman ”Att lära av Liberal Education”, s.69f.

¹⁷⁹ Depaepe, ”Utbildningshistoria som forskningsområde. Några historiografiska, teoretiska och metodologiska synpunkter.” s.31.

nyttotänkandet som riktar in sig helt på ett ensidigt ekonomistiskt mål. Jag menar att Nussbaum (som inte utfärdar samma kritik mot det moderna som till exempel MacIntyre) genom att tydliggöra rådande utbildningspolitiska klimat, försöker omtolka dess mål i aristotelisk riktning i enlighet med sin vision om en eudaimonistisk teori. Den kvantitativa, mätbara nyttan ersätts då av ett kvalitativt värdeorienterat mätinstrument som i detta sammanhang kommer att utvärdera i vilket mån utbildningsinstitutionerna genom sin verksamhet gynnar en eudaimonistisk teori och dess målsättning.

Jag vill använda beteckningen *medelbar nytta* i beskrivningen av det jag tolkar som Nussbaums alternativ till nyttobegreppet. Detta för att kunna kontrastera Nussbaums teori mot nyliberala krav på *omedelbar nytta*. Det reflektiva, kritiska tänkandet, den kosmopolitiska kringsynen och den narrativa föreställningsförmågan fungerar sålunda som tankeverktyg för etisk handlingskraft. *Liberal Educations* mål enligt Nussbaum handlar som vi sett just om att kultivera människor där hon ser sitt projekt som ett förslag till en reformering. Nussbaums teori om de mänskliga förmågorna handlar också om att behoven måste formuleras utifrån individen själv. Hon vänder sig mot alla auktoriteter för tanken som dikterar vad individen bör önska, känna och längta efter. Reflektioner om hur man bör leva sitt liv måste baseras på en mellanmänsklig, interaktiv erfarenhetsgrund. Hon hävdar att det motsatta från detta, det vill säga det a priori uppsatta målet, är förenligt med det ekonomistiska tänkande som styr individer utifrån förutbestämda mål de inte själva satt upp. Dessa mål handlar i stort sett om den hedonistiska tolkningen av lycka som lust, där ackumulativa värden och njutning ses som indikation på lycka. Vad som emellertid framgår om man aktualiserar Aristoteles kriterier för vad som är värdefullt och vad som tillför lycka i människans liv, är att dessa medel mot ett kvantitativt, förutbestämd mål exakt fel väg att nå lyckan. Lyckan, menar Nussbaum i samförstånd med Aristoteles, kan inte på något sätt handla om de värden som kan samlas på hög. Dessa materiella värden kan inte leva vidare och växa, fördjupas till det bästa för människan. Livets mening kan därför inte mätas med ett ekonomistiskt mått. De kunskaper som humaniora och konst erbjuder kan inte heller motiveras utifrån ett ekonomiskt perspektiv, utan som en medelbar nytta för etiskt och politiskt självförverkligande. Nussbaums kritik av den nyttofokuserade utbildningen ligger just i detta att människor implementeras i ett tänkande där alla livsvärden föreställs möjliga att se som medel för ett ekonomiskt mål. Nussbaum anser att detta tingliggörande skapar en känslomässig distans till både medmänniskor och handlingar, där det inte lämnas utrymme till etisk reflektion.

Nussbaum menar att utbildningspolitikens ekonomistiska fokusering har medfört att humanioras uppgift i dag anses relevant endast om den ställs i de exakta vetenskapernas tjänst. Samtidigt har naturvetenskapliga metoder kommit att utgöra kriterier för vad som anses vetenskapligt. Alla kunskaper förväntas därmed kunna mätas med de exakta vetenskapernas

mätinstrument. Hon kritiserar massutbildningens struktur med stora föreläsningssalar och frånvaro av kritiska diskussioner där undervisningen fokuseras med sikte på prov och där det öppna kritiska ifrågasättandet ersätts med att avge korrekta svar.¹⁸⁰ Målet med denna sorts utbildning är, som Obama skall ha uttryckt det, ”individuell inkomst och nationell ekonomisk progression”.¹⁸¹

Förutom att den instrumentalistiska marknadsifieringen förlorar minnet av det mänskliga så som det kommit till uttryck i historien genom konst, litteratur, filosofi och religion anser Nussbaum att man i avskaffandet av detta till fördel för exakta vetenskaper förlorar förmågan till nyskapande. Just denna förmåga, att föreställa sig något ännu inte existerande och utifrån denna vision skapa ny kunskap och nya former av levnadssätt, menar hon är avgörande för demokratis överlevnad. Genomgående handlar Nussbaums teori om ett förhållande mellan människans inre och yttre liv, där hon framhåller att utbildningen, förutom att ge mätbara och exakta kunskaper, också skall kultivera människors inre liv.

Utbildningsinstitutioner är mentalitetsformande; vad vi tror på, hur vi tänker och vilka värden vi bejakar produceras bland annat genom utbildning.¹⁸² I detta perspektiv blir utbildningen navet i en samhällsreformerings och som tidigare visats centrum för uppmärksamhet hos många samtida tänkare.¹⁸³ Trots målbeskrivningar om vilka värden utbildning bör eftersträva tenderar de kvalitativa målen numera att underordnas kraven på mätbara, kvantitativa resultat. Nyttan förstås här som det som bemöter de ökade kraven på omedelbara resultat. I förlängningen har detta medfört en mentalitet som endast erkänner kvantitativa resultat som mått på kvalitet.¹⁸⁴ Nussbaum menar att ”[e]rfarenheten visar att det finns ett annat alternativ: att övervägandet är kvalitativt och inte kvantitativt, och rationellt just därför att det är kvalitativt och baserat på en förståelse av varje beståndsdelens speciella natur.”¹⁸⁵ Hon hänvisar till Aristoteles argument i *Den nikomachiska etiken* om att det inte finns en ”enda norm enligt vilken alla värden är jämförbara så som värden. [...] det

---

¹⁸⁰ Nussbaum, *Not for Profit*, s. 134.

¹⁸¹ *Ibid.* s. 137.

¹⁸² Martha Nussbaum, “Poor Education, Poor Democracy” *The Washington Post - Political Bookworm Blog* 3/8/ 2010.

¹⁸³ Bernt Gustavsson, *Utbildningens förändrade villkor*. (Stockholm 2009). Gustavsson beskriver hur den utbildningspolitiska motivationen har rört sig från 1800-talets nyhumanistiska bildningsideologi, via efterkrigstidens demokratiska motivering till de senaste decenniernas fokus på ekonomisk tillväxt. Utbildningens institutionella verksamhet kan på detta sätt granskas utifrån både sin ideologiska och politiska motivation, samt hur denna motivation samstämmer med de strukturella förutsättningar utbildningen befinner sig i.

¹⁸⁴ Sven-Eric Liedman, *Hets!* Liedman har utfärdat en genomgripande kritik av svensk utbildningspolitik där han beskriver jakten på exakta resultat för kvalitet, vilket inte kan utmynna i annat än vad han betecknar som *pseudokvantiteter*. Liedman tydliggör distinktionen mellan detta och riktiga kvantiteter som är helt rättmässiga.

¹⁸⁵ Nussbaum, *Känslas skärpa*, s.50.

antyder att det är någonting absurt med att förutsätta att vi till och med i varje enskild parvis jämförelse av alternativ kan finna ett enda relevant homogent mått.”¹⁸⁶

För Aristoteles innebär det goda livet att leva ”i enlighet med de verksamhetsformer och mot de mål som för den enskilda utgör ett fullvärdigt liv.”¹⁸⁷ Nussbaums tolkning av detta innebär att demokratin förutsätter politiska rättigheter och friheter, aktivt medborgarskap och en respekt för, och ett bejakande av människors värdighet och möjligheter. De teknologiska vetenskaperna kan inte leverera det som behövs för detta. Mångfalden av värden som verkar efter självuppfyllelse har också värde som delar av helheten. Det som utgör mening måste vara förbundet med själva handlingen. Medan en handling kan värderas som förnuftig eller inte utifrån huruvida den uppfyller ett visst uppsatt mål, kan det skilja sig avsevärt från vad man anser vara en värdefull och meningsfull handling.¹⁸⁸ Den etiska filosofi som Nussbaum relaterar till ser just den meningsskapande handlingen som det värdefulla och förnuftiga, som det som i sin mångfald utgör människors konception av det goda. Därför är det av största vikt att ge förutsättningar för meningsskapande arenor. Dessa arenors verksamhet representerar hos Nussbaum den odödlighet Aristoteles såg som människans främsta mål. Odödligheten uppstår genom ett meningsskapande som både är konstituerande och formerande i det att det befinner sig i en oavbruten rörelse genom människors interaktion.¹⁸⁹

I *Love's Knowledge* förklarar hon i en fotnot nyttobegreppets komplexa betydelse.¹⁹⁰ Den nytta hon så genomgående kritiserar är den som har ett enda mål. Nyttan kan inte formuleras utifrån en metafysisk princip, menar Nussbaum, vare sig historiskt, ekonomiskt eller religiöst. Det utilitaristiska motivet till handling kan i enlighet med detta inte vara nyttigt om det inte överensstämmer med en inre motivation. Nussbaums aristoteliska teori ställer krav på harmoni mellan form och innehåll. Detta är centralt i den aristoteliska aktualiseringen som kritiserar rådande epistemologiska grundantaganden.¹⁹¹ En handling är endast dygdig om den görs för sin egen skull

---

¹⁸⁶ Ibid. s.46.

¹⁸⁷ Ibid. s.110.

¹⁸⁸ Georg Henrik von Wright, *Vetenskapen och förnuftet. Ett försök till orientering*. (Stockholm 1986), s.22. von Wright beskriver skillnaden mellan ett sanningsorienterad och ett värdeorienterad förnuft. Gentemot den första förståelsen av förnuftet används medlen till att förverkliga givna syften. Det värdeorienterade förnuftet ser däremot ”det rätta sättet att leva” som sin målsättning: ”Det i denna mening förnuftiga, kunde man säga, är också rationellt, men det enbart rationella är inte alltid förnuftigt eller vettigt.”

¹⁸⁹ Aristoteles förklaring av odödligheten och Nussbaums tolkning av denna förklaring visar på hennes förståelse av *eudaimonia* i ett utvecklingsperspektiv i linje med Hope Mays tolkning i *Aristotle's Ethics: Moral Development and Human Nature*. Detta innebär att den rena kontemplationen som Aristoteles ser som gudalik inte blir ett mål för den enskilda individen, utan för mänskligheten i det eviga mänskliga samtalet om hur vi vill leva våra liv. Detta samtal får i Nussbaums teori ett universellt, generaliserbart uttryck (som i citatet från Whitman om ”evigheten i män och kvinnor”) som humanioras kärna och partikulära uttryck innanför filosofins aktiva, praktiska verksamhet i det deliberativa samtalet.

¹⁹⁰ Nussbaum, *Love's Knowledge* s.60f, fn14.

¹⁹¹ Taylor, ”Philosophy and its History”, s.20.

därför att det goda bestäms utefter huruvida handlingen överensstämmer med tanken. Som vi kommer ihåg är *fronesis*, det praktiska förnuftet, den sammanbindande länken mellan det kontemplativa och det aktiva livet och kommer till uttryck i omdömet. Ett handlande som motiveras av sina konsekvenser, det vill säga som medel för andra mål, är inte dygdig. De förmågor som är nödvändiga för att kunna leva ett gott liv har var och en ett egenvärde, och kan inte bytas ut mot varandra.¹⁹² Skulle man tvingas välja mellan till exempel en kärleksrelation och kroppslig integritet är detta vad Nussbaum benämner tragiska val som inkräktar på de basala förmågor hon anser avgörande för att välja att leva ett gott liv. Förmågor och kvalitativa värden kan inte reduceras till jämförbara, kvantitativa mätningar som kan ställas upp och bytas ut mot varandra. Till exempel kan inte vänskap och musik jämföras. Inte heller kan sjukvård och konsthistoria sättas i konkurrens om offentliga medel. Båda tillför livet kvalitet, men på olika sätt. Ting som har ett eget värde innebär att det finns, eller om det är en handling att det görs, för sin egen skull. Förvisso kan dessa handlingar ge njutning och glädje, men det kan lika gärna vara en personlig uppoffring. De fall (som gäller majoriteten av världens befolkning) där individen tvingas göra val mellan olika, positiva värden kallar Nussbaum tragiska val. De kvalitativa värdena är nämligen som vi tidigare fick bekanta oss med vad Nussbaum beskriver som tjocka, vaga och breda. Utifrån detta pläderar hon för en värderikedom som går utifrån människors sätt att fatta beslut. Innanför de universella förmågorna som hon menar möjliggör val för att välja ett gott liv finns en rörlighet som inte kan fångas inom det instrumentella förnuftet och mätas efter detta. Det kritiska tänkandet och den narrativa föreställningsförmågan har inga universella svar på vad som är rätt. Historien är för Nussbaum en reflekterande dialog, inte en segrarnas historia. Karaktärsbildningen anses lika viktig som de intellektuella dygderna. ”[O]m människor ska kunna förverkliga sin mänsklighet fullt ut”, måste utbildningspolitiken sträva efter ”den fulla utvecklingen av medborgarnas förnimmelseförmåga”.¹⁹³ För Nussbaum innebär detta att högre utbildning för alla måste vara demokratins främsta mål. Den högre utbildningen ses som en förutsättning för ”en substantiell föreställning om det goda för människan och den goda mänskliga verksamheten.”¹⁹⁴ Vad som anses meningsfullt och av värde för denna utveckling är den utvidgade kunskapsförståelse som aristotelismen presenterar. Detta innebär att utbildning inte kan begränsas till kunskaper som att kunna läsa, skriva och räkna. Medan den epistemiska kunskapen kan erhållas genom ett noggrant övande, behöver *fronesis*, det praktiska förnuftet, en erfarenhet att reflektera utifrån. Nussbaum verkar därför mena att människor först genom en högre utbildning är kapabla att göra denna etiskpolitiska granskning av sig själva och sin omvärld.

---

¹⁹² Nussbaum, *Love's Knowledge* s.60.

¹⁹³ Nussbaum, *Känslas skärpa*, s.122f. Med *förnimmelseförmåga* syftar Nussbaum till Aristoteles beskrivning av människors känslö- och viljeliv.

¹⁹⁴ *Ibid.* s.123.

Hannah Arendt hävdade att egenvärdet gick förlorad i det att man började förstå dess värde utifrån ett nyttoperspektiv.¹⁹⁵ Och visst är det svårt att inte hålla med henne, med tanke på hur humaniora inom högre utbildning endast försvaras utifrån sitt nyttovärde, sin användbarhet i instrumentella vetenskapers tjänst, samt att den tvingats in under samma förutsättningar som dessa. Nussbaum vill vända på detta förhållande:

Kort sagt skulle accepterandet av den aristoteliska uppfattningen leda till att vi erkänner humaniora som kärnan i vår offentliga kultur, och ser andra resonemangstekniker som verktyg vars rätta uppgift är att bistå humaniora i dess uppgift att visa fram och iscensätta en fullvärdig och rik förståelse av människans liv och offentliga krav.¹⁹⁶

Humaniora är för Nussbaum hjärtat i kulturen och den exakta vetenskapens roll är att utveckla verktyg i humanioras tjänst. Det liv som följer av detta är det hon beskriver som förmedlat genom poeter och poetisk filosofi som tar tillvara tillvarons ”mångfald, rörighet och obestämbarhet i, ‘det praktiskas material’, i ord som inte förringar dess värde eller förenklar dess mysterium.”¹⁹⁷ I Nussbaums teori och försvar av humaniora finns både det intrinsikala värdet och humaniora som avgörande för människors förmåga till att leva ett gott liv i global gemenskap. *Det goda* innefattar mångfaldens utmärkthet. Med *det goda* som övergripande, sammanfattande, men inte förutdefinierat mål, blir varje singulars exellens en del av, och därmed medel för detta mål. Vad som är värdefullt och förnuftigt bör därför bedömas utifrån varje saks enskilda, kvalitativa mål.

Den mentalitetsförändrande eller alternativa teori som Nussbaum utvecklar i dialog med Aristoteles och de hellenistiska filosoferna omtolkar rationalitetsbegreppet och ger passioner och emotioner ett sanningsvärde.¹⁹⁸ Emotionella erfarenheter ses här som objekt för rationell reflektion. Nussbaums perspektivism innebär ett rörligt jag som ständigt är i ett blivande utan att för den skull förlora sig själv. Resultatbestämda mål är adekvata i sitt rätta sammanhang, det vill säga i mötet med exakta ting.¹⁹⁹ En människas (mänskliga) kunskap utifrån Nussbaums definition är emellertid inte av sådan art att den kan bestämmas utifrån på förhand antagna resultat. Kunskapen antar därmed en riktning som inte är kontrollerbar eller linjär, utan som en bred, nyanserad kunskapsgrund. För att skapa andra förutsättningar för hur vi mäter livets goda behövs därför olika, anpassningsbara mätinstrument. I förhållande till den rätlinjiga linjalen som är en oföränderlig

¹⁹⁵ Hannah Arendt, *Vita Activa. Människans villkor*, s.184f. övers. Joachim Retzlaff, (Göteborg 1988)

¹⁹⁶ Nussbaum, *Känslas skärpa*, s.125.

¹⁹⁷ Nussbaum, *Love's Knowledge* s.104.

¹⁹⁸ Zagorka Zivkovic, ”Inledning” i Martha Nussbaum, *Känslas skärpa, tankens inlevelse*, s.16 f.

¹⁹⁹ Nussbaum skriver: ”logiska dygder är en mycket viktig del av förnuftets egenvärde. De är också instrumentellt nyttiga.” *The Therapy of Desire*, s.351.

måttstock, behöver livets enskilda situationer och omdömet i dessa en ”följsamhet inför det nyansrika och komplicerade”.²⁰⁰

Mot nya mått

Trots hennes egen roll som professor i juridisk etik, med ett omfattande arbete bakom sig i form av undervisning, böcker och föredrag, utfärdar Nussbaum sträng kritik mot auktoritära normgivare och teorier som hon anser tar auktoritet över människors sätt att tänka. Till exempel har hon kritiserat filosofen Judith Butlers akademiska roll som ”sanningssägare” för en stor grupp unga, oreflekterade studenter inom området feministisk teori.²⁰¹ Kritiken handlar också om gruppen som auktoritet, samt de tankemönster, teorier och ideologier som påverkar gruppen. Det är av yttersta vikt, menar Nussbaum, att den enskilda kan mobilisera mod att stå upp för det hon menar och tror på.

Människors handlingar avgörs både av vilka vi är och av situationen runt oss. Kunskaper leder inte nödvändigtvis till goda människor, men ignorans (som Nussbaum verkar anse synonymt med okunskap) är däremot en garanti för fördomar och dåliga beslut.²⁰² I resonemang som detta framgår Nussbaums förväntan på individen. Vad Nussbaum anser att högre utbildning bör sträva efter är att etablera en situation lik antikens *agora*, där argument kan prövas i frihet utan krav på bevisade nyttoeffekter eller riktiga svar. Att vara oberoende i betydelsen att klara sig själv är inget att sträva efter, däremot understryker hon vikten av mod till att vara oberoende i sitt tänkande och ta ansvar för sina handlingar. Detta förutsätter utrymme och ödmjukhet hos både aktörer och betraktare.

Som vi kommer ihåg, finns det hos både Nussbaum och Aristoteles en strävan efter att kultivera människans goda egenskaper, där Nussbaum dock frångår Aristoteles mening om intellektuella dygder som reserverat vissa fria män. Längtan efter harmoni (den harmoniska människan) innebär en genomgående kultivering av både människors känslö- och tankeliv som Nussbaum föreställer sig vara en möjlighet för alla. Nussbaum definierar konflikten mellan människans känsloliv och hennes tankeliv och politiska natur som ”a clash within”.²⁰³ Dessa motstridiga inre krafter är en kamp mellan människans odödlighet och dödlighet, mellan gott och ont. *The clash within* handlar inte om en konfrontation mellan civilisationer utan om ”en splittring

---

²⁰⁰ Bernt Gustavsson & Ninni Wahlström, ”Vetandet, kunnandet och klokheten - tre former av kunskap och hur dessa framträder i gymnasieskolans kursplaner”, Skolverket 2004.

²⁰¹ Martha Nussbaum, ”The Professor of Parody: the Hip Defeatism of Judith Butler”, *The New Republic*. 22/2/1999.

²⁰² Nussbaum, *Not for Profit*, s.81.

²⁰³ *Ibid*, s.143.

inom individen själv eftersom girighet och narcissism tävlar mot respekt och kärlek”.²⁰⁴ Den pluralistiska helhetstanke Nussbaum strävar efter söker en kultivering av människans goda anlag. Genom självreflektion lär man sig att acceptera och inkludera också de sidor som vi med en pliktmoral förnekar hos oss själva och tenderar att applicera på andra. Hon förklarar hur barn tidigt lär sig att skämmas över känslor som begär och aggression, vilket leder till att barnen projicerar detta på andra som bevis på egen kontroll. Samtidigt som vissa grupper får bära de attribut vi själva tar avstånd från, odlas en infantil narcissism om att klara sig själv och vara sin egen lyckas smed. *The clash within* delas härmed upp som ett inre och ett yttre, eller ett *vi och dem*, tänkande. I stället för denna segregation som uppstår då människan strävar mot osårbarhet, styrka och perfektion, bör hela människan med sitt tanke- och känsloliv stå i centrum för en utbildning som vill fostra demokratiska medborgare menar Nussbaum.²⁰⁵

Den gyllene medelväg Aristoteles beskrev framkommer här som en idealbild av denna kultivering. Genom att återgå till Aristoteles förståelse av det politiska som en arena för praktiskförnuftig diskussion åsidosätter hon det cartianska tvivlet som uppstod då människan insåg att hennes sinnen inte kunde avslöja världens beskaffenhet och inkorporerar i stället tvivlet som universell mänsklig erfarenhet. För Nussbaum behövs det dock en bredare erfarenhetsgrund för denna förståelse än tänkandet i sig. Den frigörande potential hon ser i utbildningen handlar om möjligheten att ha tillgång till ett flertal perspektiv att tänka med. Den deliberativa dialogen som hon eftersträvar fordrar ett i stort sett herredömsfritt samtal där i princip alla inblandade har lika rätt att bli hörda.

Nussbaum har genom åren gått in i flera politiska debatter och producerat såväl böcker som artiklar om aktuella teman. Med en vision om samhällsförändring talar Nussbaum i första hand till de som sitter i ledande maktpositioner, de styrande som sätter agenda och ligger bakom styrdokument för global mellanmänsklig interaktion och politisk struktur. På så sätt går hon som filosof in i ett samtal om det praktiska förnuftets sfär i diskussionen om hur institutioner bör inrättas för att bemöta den praktik där den mänskliga erfarenheten utspelas. Till skillnad från Gadammers påstående om att universiteten bör distansera sig från praktiken, ser Nussbaum akademikers uppgift som att aktivt delta i det politiska samtalet med sina kritiska och analytiska reflektioner. Universitetets uppdrag blir därmed både internt och externt en dialog mellan den teoretiska och den praktiska kunskapen. I motsättning till kravet på epistemisk kunskap, det Aristoteles karakteriserade som kunskapen om det oföränderliga, kan det politiska samtalet och handlingen inte kontrolleras utifrån förutbestämda förväntningar. Den intellektuella hederlighet Nussbaum anser som retorikens validitet handlar om att tydliggöra och diskutera meningars värdegrund (som doxa) framför att

---

²⁰⁴ Ibid. s.143.

²⁰⁵ Ibid. s.40.

hävda kunskapers absoluta giltighet (som *epistéme*). Så för att återgå till Nussbaums utgångspunkt i denna kritik: den utbildningspolitik hon kritiserar är lika mycket en kritik av en kunskapsteoretisk tradition som inte släpper sitt auktoritära maktgrepp vare sig epistemologisk eller politiskt. Tvärtom fokuserar denna kultur på en rationalitet som mäter även livsvärden efter en monetär och instrumentell måttstock.

Många samtida teorier om rationalitet [...] försöker på alla sätt att odla det beräknande intellektet och på intet sätt odla fantasin och känslan. De bryr sig inte om de böcker (främst skönlitterära verk) som skulle kunna odla denna lyhördhet; tvärtom förnekar de antydningssvis dess relevans för rationaliteten.²⁰⁶

Det motsägelsefulla i den nyliberala utbildningspolitiken är en människosyn som har förväntan på, men samtidigt misstror, människors vilja och förmåga, och därigenom ser det som nödvändigt att ständigt formulera nya kontrollinsatser för att individens autonomi skall utvecklas på konkurrenskraftigt nivå. Den frihet som söks motiveras här som ekonomiskt oberoende och yttre handlingsfrihet, en frihet icke att förväxla med den frihet som liknas med en inre blomning och en tro på tankens frihet från stereotypa och ideologiska föreställningar. Även om Nussbaum i likhet med nyliberala skolpolitiker talar om möjligheten att välja sitt liv, är den betydelse de lägger i orden olika. Nussbaum öppnar för utvecklingen av inre förmågor vilket innebär ett väljande som inte definierar *vad* som bör väljas i motsättning till nyliberalismens ensidiga marknadsliberala fokus.

Att välja fordrar en kunskap om en mångfald områden. För att ha förmågan att välja måste man med andra ord enligt Nussbaum veta vilka möjligheter man har att välja mellan. För att nya generationer skall kunna se sammanhang utifrån, måste de lära att ta olika aspekter i betraktning.

Med sin kritik aktualiserar Nussbaum Aristoteles beskrivning av uppkomsten av den ekonomiska nyttan i *Politiken*.²⁰⁷ Det som enligt rådande hegemoni är nyttigt är enligt Nussbaum förgängligt, en fiktiv nytta: Aristoteles erkänner endast det som har ett egenvärde, det outbytbara, som värde- och meningsfullt.²⁰⁸ Den påtagliga utbytbarheten av *vad* som definieras som nyttigt utifrån det enda målet ekonomiskt värde är en nytta som ligger utanför den mellanmännsliga samvaron. För människans räkning, kan man härifrån konstatera att denna nytta är flyktig, ohållbar

---

²⁰⁶ Nussbaum, *Känslas skärpa*, s.86.

²⁰⁷ Aristoteles *Politiken*, s.33. Aristoteles skriver: ”Men å andra sidan verkar det ibland som om pengar bara är skräp, och endast en konvention men noll och intet till sin natur, eftersom de inte är värda någonting och oanvändbara till nödvändighetsartiklar om dess användare byter ut dem, och eftersom den som är rik på mynt ändå ofta är utan bröd för dagen.”

²⁰⁸ I utbildningssammanhang kan man se hur stor vikt det läggs på att utvärdera vilken utbildning som är lönsam utifrån arbetsmöjligheterna som föreligger. Resultatet av detta har vi bland annat sett när man ett år ropar efter till exempel systemutvecklare och informatörer, för att något år senare konstatera att denna arbetsmarknad är mättad och att de som tog denna utbildning utifrån dess användbarhet åter är arbetslösa.

och onyttig. Den ekonomiska nyttan som Aristoteles ser av värde för människor är begränsad till att uppnå ett konkret mål, till exempel att kunna få mat på bordet. Den naturliga rikedom förknippar han därför med hushållet som använder rikedom till sitt eget mål.²⁰⁹

En värdefull utbildning bör enligt Aristoteles resonemang ta fasta på människans naturliga ändamål, vilket han ser i utvecklingen av dygderna; strävan mot harmoni och *eudaimonia*. Lyckan innebär här möjligheten att utveckla sina inneboende, slumrande förmågor. Ett gott liv förstås då som möjligheten att utveckla alla sina goda anlag på bästa sätt. Polariteten till denna utvecklingssyn finns i den utilitaristiska inställningen vilken ser konsumtion i utvidgad förståelse som grund för utveckling.²¹⁰ Identiteten antas här möjlig att kontrollera utifrån yttre bestämmelser, det vi idag kallar livsstilsidentitet som också är grunden för all kommersiell verksamhet (som Aristoteles kallade det mest naturvidriga av alla verksamheter!).²¹¹ Nyttan innebär för denna sorts utilitarism en nyttomaximering i förhållande till ett ekonomiskt mått.²¹²

Utbildning med människans individuella, fria växt som mål har allt sedan antiken kontrasterats mot den yrkesutbildning som åsyftar att producera tjänstemän och hantverkare. Enligt Aristoteles står denna sist nämnda kategori utanför det politiska rummet. De som till fullo förverkligar sin mänskliga potential genom det politiska, kan inte ha några andra uppdrag anser han. Nussbaum tar självklart avstånd från Aristoteles exkluderande hållning som utesluter både kvinnor, slavar och hantverkare. Men hon bevarar tanken om det politiska som människans naturliga mål, där hon definierar detta som att kunna tänka fritt om hur man vill leva sitt liv och påverka samhällets utveckling. Liksom Aristoteles tar hon fasta på handlingens ändamålsorsak; det för vars skull något sker. Detta innebär en syn på människans handling som ett uttryck för hennes inneboende essens vilket har såväl en innebörd för delen som för helheten. Helheten, det godas ändamål, är summan av alla enskilda delars självuppfyllelse genom handling. Hon gör också ett försök att skapa en teori som strävar efter möjlighet till livsval som alla människors mål. I stället för att definiera framtidsyrken utifrån en globalekonomisk beräkning verkar Nussbaum mena att behoven måste artikuleras utifrån en bestående erfarenhet som bejakar en global pluralism. Det som enligt detta är av värde för människan är en utbildning som skapar förutsättningar för att reflektioner och diskussioner kring dessa val kan äga rum, inte isolerad inom humaniora, utan som

---

²⁰⁹ Aristoteles, *Politiken*, s.37: Aristoteles beskriver missuppfattningen att denna rikedom skulle föra till ett gott liv: ”Orsaken till denna inställning är en strävan efter att leva, men inte efter att leva gott; eftersom ett sådant begär är utan gräns åstundar de att skapa obegränsade medel för detta. Men de som dessutom önskar att leva gott söker medel för kroppsliga njutningar. Eftersom även detta tycks bero på ägodelar, ägnar de all sin tid åt att skaffa pengar, som om detta vore deras mål och allt måste tjäna detta mål.”

²¹⁰ Med utvidgad konsumtion menas här ackumulativa värden som anses identitetsbyggande, vare sig det är av materiell eller livsstilsrelaterad art.

²¹¹ Aristoteles, *Politiken*, s.39

²¹² Gustavsson, ”Nytta och bildning” s.9. Gustavsson lägger till att ”[d]et finns dock utilitarister som är pluralister i den meningen att preferenser för flera värden är möjliga samtidigt.”

en tvärvetenskaplig allmänutbildning.²¹³ Friheten fordrar en kritisk självdistans, en pluralistisk perspektivförmåga och ett aktivt lyssnande. Det som vid första anblick syntes vara den omedelbara nyttan, det vill säga profit och anställbarhet, har nu förvandlats till det osäkra, det utbytbara, det som i nästa ögonblick helt enkelt kan vara helt onyttigt. Samtidigt har det som jag tidigare definierade som det medelbara fått ett existentiellt värde som självkänedom och omdömesförmåga, ”det du har kvar när du glömt allt du lärt”.²¹⁴ Denna fusion utgör för Nussbaum en förutsättning för fredlig samexistens och insiktsfullt medborgarskap.

Det etiska subjektet?

Människans sårbarhet måste ligga till grund för en humanitet som bygger på insikten att ens kontextuella tillhörighet är högst tillfällig, menar Nussbaum. Vår subjektiva förståelse begränsas om vi inte förmår se utanför den egna identiteten.²¹⁵ Med utgångspunkt i att vi känner samma smärta, sårbarhet och medvetenhet om vår begränsade tillvaro på jorden kan vi inte acceptera en kulturrelativism som godtar andra människors lidande som mindre värd att erkänna än det vi känner igen hos oss själva. Utbildningens uppdrag omfattar därför att kultivera förmågor som kan erkänna mänsklighet i det främmande, och politiken måste se alla människors lika värde som reglerande för politiska överväganden.²¹⁶

Nussbaums argument har inte minst i Sverige uppfattats som en välbehövd röst i det utbildningspolitiska samtalet. Finns det några problematiska implikationer i hennes syn på kultivering av moraliska och politiska subjekt, och är hennes etiskt orienterade filosofi politisk, i förståelsen av en tillgång till det politiska som intrinsiskt värde? Trots sitt genomgripande stöd för olikhet och pluralism tenderar Nussbaum att tala om en individ som jag tidigare beskrev som det ansvarstagande, moraliska subjektet. Med Victoria Farelds tolkning av hur Charles Taylor använder sig av kontinentalfilosofi i dialog med den amerikanska analytiska traditionen, framkommer ett alternativ till den individsyn som skönjs i Nussbaums liberala teori.²¹⁷ Fareld lyfter fram Taylors utveckling av en expressivistisk tradition där Taylor anser att människans handling är ett uttryck för en inneboende essens, en individuell potential.²¹⁸ Denna potential kommer till synes genom skapande handling där identiteten konstitueras och bekräftas i mötet med andra. Expressivismen ser således handlingen både som ett uttryck för, och ett konstituerande av, människans identitet. Det

---

²¹³ Ibid.

²¹⁴ Ellen Key, *Bildning. Några synpunkter.* (1897) Verdandis småskrifter 67, 5:e uppl. (Stockholm 1919).

²¹⁵ Nussbaum, *For Love of Country*, s. 132.

²¹⁶ Ibid s.133.

²¹⁷ Fareld beskriver här hur Taylor använder sig av Hegels kritik av en abstrakt universalism och en autonom individ för att förklara sin dialogiska erkännandefilosofi som på samma gång är en expressivistisk filosofi.

²¹⁸ Fareld, *Att vara utom sig inom sig*, s.58ff.

etiska är hos Taylor en väsentlig del av människans identitet som subjekt och detta förutsätter interaktion i ett samhälleligt liv.²¹⁹ Med sina visioner om den kosmopolitiska kringsynen och världsmedborgaridentiteten skiljer sig Nussbaum från Taylors komunitära tillhörighet. Däremot vänder sig båda mot epistemologins dualism och söker en aristotelisk kunskapsteori som grund i sina respektive filosofier med ”idén om enhet i mångfalden och om mångfald i enheten.”²²⁰

Jag menar att det genom institutionell kultivering självkonstituerande subjektet, det vill säga Nussbaums ideal, är problematiskt i en teori som säger sig ta hänsyn till människans sårbarhet och passioner. Till skillnad från mycket annan moralfilosofi erkänner Nussbaum emotioner som vägledande snarare än vilseledande, men samtidigt verkar hon ta avstånd från emotionernas giltighet med mindre än att de är kultiverade.²²¹ Det är den fostrade passionens brinnande engagemang som Nussbaum vill främja, vilket trots nyttokritiken bekräftar hennes positiva världsbild. De radikala anspråk hon har benämner hon som världsmedborgartanken och kärlek till sin nästa.²²² Med detta har hon begränsat passionens potential utifrån ett erfarenhetsbaserat kunskapande. För är det inte det som karakteriserar känslolivets vara, att det opponerar sig mot det trängda, det bundna, det tuktade och det förnuftiga, och utifrån detta skakar om och bryter fram nya sätt att se och förstå? Kan man utifrån detta antagande formulera en utbildning som medelbar nytta för livet som tar sin utgångspunkt i det Fareld beskriver som ”människors beroende, deras sårbarhet och utsatthet - i stället för deras självständighet, socialitet eller förnuftkapacitet?”²²³ Den tillvarons kamp som Nussbaum med sin kärlekstanke inte vill kännas vid, handlar om elementära intressekonflikter och värdekonflikter som inte kan mötas i konsensus utan att det ena, i detta fall det praktiska förnuftet, underkastas det bestående systemets hegemoniska standard och mål. Jag anser att Nussbaum kommer till korta i sin ambition att ta till vara människans bräcklighet. I stället upprätthåller hon det gentlemanideal hon säger sig ta avstånd ifrån. En filosofi som på allvar vill öppna för det politiska och inkludera postkolonial och feministisk kritik kan inte göra detta genom att anpassa sig till en västerländsk, liberal normativitet därför att den utifrån sina värden och intressen i själva verket förhåller sig konkurrerande till denna.

---

²¹⁹ Fareld, *Att vara utom sig inom sig*, s.122. Med Taylors teori öppnas en dialog med den hermeneutiska filosofin, med vilken Nussbaums dialog skulle bli avsevärd rikare och mer intressant. Emellertid konstaterar hon själv i en intervju att det i hennes amerikanska analytiska tradition förekommer ett glapp mellan Kant och Mill, varför Hegel och med honom hela den kontinentalfilosofiska strömningen kommit i skymundan. (”In Depth with Martha Nussbaum”, C-Span, BookTV, 6/6/2010).

²²⁰ Fareld, *Att vara utom sig*, s.55. Fareld beskriver här Isaiah Berlins förklaring av J.G. Herders pluralistiska människosyn.

²²¹ Bernt Gustavsson noterar det problematiska i att Taylors erkännande som legat till grund för integrationspolitik i såväl Canada som Sverige paradoxalt nog tenderar att ta form av en assimileringprocess. Bernt Gustavsson, ”Bildning och demokrati. Att förmedla det partikulära och det universella”, *Utbildning och demokrati* 2003, vol 12, nr.1, s.50.

²²² Nussbaum, *Cultivating Humanity*, s.112.

²²³ Fareld, *Att vara utom sig inom sig*, s.9.

Eftersom deras mål och ideal är olika, måste medlen också skiljas åt. Den emotionella erfarenhetens möjlighet ligger inte i en kultiverad anpassning, utan i att repa upp epistemologins överlägsenhet och föreställningen om *det goda* som ett fördefinierat mål (om än definierad som en kultiverad mångfald).

Jag menar att Nussbaums teori kan ges en fruktbar reflektion i dialog med Farelds *vidkännandets filosofi* som utgår från ett subjekt som är ”utom sig inom sig”. Hos Nussbaum blommar individens slumrande förmågor i mötet med rätt stimulans i det yttre, vare sig det är genom konst, litteratur eller medmänskliga möten. Individen konstituerar och konstitueras som förklarar genom Taylors expressivistiska tolkning. Dialogen varigenom växandet sker är såväl mellanmänniskt som inom det egna subjektet. Denna konstituerande verksamhet ifrågasätts av Fareld. Hon lyfter fram alternativet om en *vidkännandets filosofi* som ”riktar en uppmaning om att inte hasta förbi människans utsatthet för att nå fast mark, må det vara i form av en gemenskap, en kultur, ett ursprung eller ett mål.”²²⁴ Vidkännandet handlar i stället om ”erfarenheten av att man aldrig kan komma hem, eftersom hem är en plats där man egentligen aldrig har varit.”²²⁵

Utifrån Farelds teori om *vidkännandets filosofi* menar jag att en utbildning till medelbar nytta för livet som vill fostra empati också bör innefatta bejakandet av felsteget; att kunna röra sig i det gemensamt obekanta med vissheten om att vi är i ständig förändring och att varje möte förändrar oss, inte konstituerande som kultiverade subjekt, utan i en rörelse som gör det förflutna, våra erfarenheter till en tillgång för ett nu som aldrig kan gripas och hållas fast. Det är i första hand detta som den sokratiska dialogen kan bistå med. Den nytta som dagens utbildningspolitiker gör anspråk på är en fördefinierad nytta som relaterar sig instrumentellt till vissa samhällsområden. Den handlar om ett gränsvärde, det vill säga att varje mål också fungerar som medel för ett nytt mål. Denna utveckling sker stegvis och vertikalt. Nussbaums alternativ så som jag här har beskrivit den är vag, bred och situationsbestämd. Framför allt kan denna alternativa utveckling liknas vid en process. Den är inte förutbestämd eller adresserad till definierade samhällsområden. Däremot är den existentiell i det att den fungerar som konstituerande tankeverktyg i kritisk reflektionen kring hur man vill leva sitt liv. Denna reflektion är för Nussbaum både filosofisk och politisk och därför av största värde för såväl individ som demokrati. Samtidigt är det en definition av det goda livet som i Nussbaums teori framstår som beroende av institutionell kultivering. Den utbildning Nussbaum förespråkar som tar fasta på en medelbar nytta i människans tjänst så som jag här skisserat den, är oförenlig med detaljerade målbeskrivningar och omedelbara förutbestämda resultat. Men den är också, och häri består det motsägelsefulla i Nussbaums teori, i högsta grad oförenlig med

---

²²⁴ Ibid, s.180.

²²⁵ Ibid, s.181.

föreställningen om att individen genom utbildningen inte bara blivit kunnig utom dessutom blivit god.

Sammanfattning

Så långt i uppsatsen har vi sett hur den moraliska medborgaren hos Aristoteles genom Nussbaums användning utvecklas till ett universellt moraliskt subjekt som både vill och kan handla enligt det goda. Detta goda är ett möte mellan universalism och partikularism som lämnar utrymme för olika värden, där det universella handlar om alla människors förmåga att välja sina liv.

För Nussbaum är inte föreställningen om det goda av materiell eller metafysisk natur, utan en intersubjektiv värderationalitet utvecklad genom deliberation. För att människor skall kunna göra goda val och därigenom agera som goda medborgare, fordras en mångfald perspektiv att orientera sig i världen med.

Nussbaums förslag till en reformering av *liberal education* framhäver ett utvidgat förnuft som bygger på kritiskt tänkande, världsmedborgaridentitet och narrativ föreställningsförmåga. För att förstå varandras likhet och olikhet behövs såväl ett inkännande som ett aktivt lyssnande. Nussbaum lyfter fram ett utvidgat medvetande som grund för reflektion där känslor kan berätta något för oss som inte är tillgängligt med det kyliga förnuftets grammatik. Det värdeorienterade förnuftet innefattar hos Nussbaum en kultivering av både tanke och känsla, liksom den aristoteliska förädlingen av intellektuella dygder och karaktärsdygder.

Med sin bok *Not for Profit* kritiserar Nussbaum hur det ekonomistiska tänkandet i utbildningen har internaliserats genom ett överordnat mål vars syfte är individuell och nationell profit. Kritiken av detta utilitaristiska mål är samtidigt en kritik av epistemologins dualism mellan tanke och känsla och det sanningsorienterade förnuftets ontologi.

De värden som eftersträvas inom utbildningen är av stor betydelse för människors mentalitet och deras verkan i världen. Nussbaum anser att humaniora måste erkännas som högre utbildnings kärna och att de exakta vetenskapernas nytta ligger i deras värde som instrument i humanioras tjänst. Enligt Nussbaum har därför varje regeringsmakt i uppdrag att främja en högre utbildning som kan möjliggöra utvecklingen av basala förmågor för medborgarna att välja sina liv.

Med hjälp av Victoria Farelds *vidkännandets filosofi* har jag börjat tangera olika invändningar mot Nussbaums liberala teori. I följande del vill jag utveckla detta genom att lyfta det moraliska, kultiverade, självkonstituerande subjektet in i en politisk kontext.

III. DET POLITISKA SUBJEKTET

Nussbaums mål

Central i Nussbaums teori är tanken om den goda människan och det goda samhället som varandras förutsättningar. Genom en deliberativ diskussion om vad vi finner värdefullt utifrån individuella, sociala, kulturella och ekologiska värden, kan människor enas om det gemensamma goda. Dessa goda värden är inte jämförbara eller utbytbara. I likhet med bland andra Habermas anser Nussbaum att detta samtal behöver institutionaliseras för att ta steget från det privata till det offentliga.²²⁶

Resultatet av detta blir att högre utbildning genom tvärvetenskapliga perspektiv och kulturella möten skall ta formen av offentliga rum, där människors kommunikativa förmågor utvecklas och skapar kompetenta medborgare. Marknadifieringen av utbildningar har emellertid medfört en kamp mellan olika ämnen utan hänsyn till deras egenvärde och till de villkor som de verkar under, vilket resulterat i en kris för humaniora. Avsaknaden av reflektionen kring det föränderliga och minnet av det mänskliga som ryms inom humaniora innebär en kris och ett brott mot både demokratin och mänskligheten, anser Nussbaum.

I uppsatsens del ett och två utforskade jag Nussbaums vision av det goda livet, som både mål och medel. För att säkra det goda livet pläderar hon för en utbildning som fostrar såväl intellektuella som moraliska dygder. En sådan utbildning har humaniora som den grund på vilken alla andra ämnen tar sin utgångspunkt. Genom sitt förslag om en reformering av *liberal education* formulerar Nussbaum ett alternativ till det utilitaristiska nyttotänkandet i utbildningspolitiken och lyfter fram en utbildning som ger medelbar nytta för livet själv genom att kultivera etiska, politiska subjekt.

Här i uppsatsens sista del har jag kommit fram till Nussbaums mål: det etiskpolitiska subjektets förverkligande som resultatet av den institutionaliserade implementeringen av en aristotelisk filosofi. I detta mål menar jag att paradoxerna och det konfliktfyllda i Nussbaums teori träder fram. Med denna uppsats hävdar jag att Nussbaums högst relevanta utbildningspolitiska kritik bör problematiseras i förhållande till en aristotelisk essentialism som ser intellektuell och moralisk perfektionism som människans mål. Nussbaums deliberativa vision är långt från den verklighet vi befinner oss i. Dessutom förhåller sig inte Nussbaum kritisk till de rådande maktstrukturer som befinner sig bakom de ideal hon bejakar. I hennes teori finns ingen reell kamp, utan det politiska är en argumentativ dialog och interaktion människor emellan där språket antar fler narrativa formationer. Förslaget som läggs fram i denna del av uppsatsen går ut på att utbildning bör ses som endast *ett* sätt att främja etiskpolitiskt tänkande och handling samt att utbildningen i högre

---

²²⁶ Englund, ”Educational Implications of the Idea of Deliberative Democracy”, s.27.

grad än vad Nussbaum föreslår, kan öppnas för en dialog med människors hela liv via ett radikalt intersubjektivt förhållningssätt till lärande.

Nussbaums mål om att kultivera mänskligheten går tillbaka på en aristotelisk essentialism som ser strävandet efter perfektion som ett mänskligt mål.²²⁷ Detta ideal är enligt Nussbaum inte att förväxla med en föreställning om det autonoma, kontrollerade subjektet. Det är själva strävandet som efterfrågas, inte perfektionens mål. Nussbaums vilja att göra förmågorna universellt tillgängliga innebär att det goda kan få skilda, partikulära tolkningar. I hennes politiska vision ser hon aristotelismen som förenlig med socialdemokrati, utifrån att det blir regeringmaktens uppgift att tillgodose de individuella behoven genom en distributiv rättvisa. Rättvisan var enligt Aristoteles den högsta moraliska dygden.²²⁸ Vad som är rättvist beror i sin tur på vilket värde tinget eller saken tillskrivs av den enskilda. Detta är olika. Vad jag tillskriver som meningsfullt i mitt liv är med andra ord inte nödvändigtvis av värde för dig. Utifrån detta argument är inte likhet det samma som jämlikhet, varför behovsanpassning måste vara riktgivande i den socialliberala demokratin som Nussbaum sätter som normativt alternativ. Dock verkar hon ansluta sig till det godas postulat, det vill säga att det i en diskussion är det bästa argumentet som vinner.²²⁹

Utbildning formar de värden och tanke sätt som ligger till grund för maktstrukturer, och Nussbaum önskar att använda sin position till att stimulera de styrande till etiskpolitisk reflektion. Hon adresserar därmed sitt projekt till världens eliter, till människor med övergripande ansvar. Nussbaums teori befinner sig på en makronivå som önskar att aktualisera filosofisk reflektion i det politiska samtalet. Genom att inkludera känslor och den erfarenhetspotential hon ser i kultiveringen av dessa, vill hon få in fler perspektiv i det deliberativa samtalet, och hennes primära mål är att lyfta alla människor upp till en lägsta grundnivå vad gäller möjligheter att påverka sina liv. Vi kan kalla dem prepolitiska förutsättningar. Existensen av en ekonomisk, kulturell och politisk elit och hur denna påverkar genom strukturella maktförhållanden blir dock inte problematiserat. Hämäläinen menar att Nussbaums teori har två olika strategier: I hennes tidiga texter fokuserar Nussbaum på den narrativa litteraturens etiska implikationer där hon antar en partikularistisk hållning, medan hon i sina senare politiskt relaterade texter för fram en normativ politisk teori vars strategi för politisk tanke och handling kräver generaliseringar.²³⁰ Hämäläinen jämför Nussbaums politiska ideal vid romanfiguren Hyacinth i Henry James *The Princess Casamassima*:

---

²²⁷ Nussbaum, ”Human Functioning and Social Justice: In Defense of Aristotelian Essentialism”, s. 214.

²²⁸ Aristoteles, *Den nikomackiska etiken*, kap.5.

²²⁹ Aristoteles, *On Rhetoric*, s.34, fn 24.

²³⁰ Hämäläinen, *A Literary Turn*, s.201f.

Genom hans uppskattning av konst, intellektuell strävan, skönhet och tradition är han en beskyddare av kulturens kontinuitet och pluralitet, av sakta utveckling mot rättvisa, inte genom att begränsa de privilegierade, men genom att bereda möjlighet till ett bättre liv för de behövande, inte i enlighet med förutbestämda förebilder, utan utifrån de mål som var och en skulle komma att formulera själv.²³¹

Erkännandet av olikhet som Nussbaum vill öppna upp för är riktat till en elits förståelse för mindre bemedlade. Nussbaum gör dock inte denna distinktion av mottagare, utan lanserar sin teori som universell, med tron på att utanförskap och antagonism är överkomliga problem, och att högre utbildning kan göras tillgänglig och nåbar för alla. Som Lovisa Bergdahl skriver riskerar Nussbaum med sitt universalistiska tilltal om *det mänskliga* att förlora *människan* ur sikte.²³² I det följande kommer jag att utforska Nussbaums syn på utbildningens politiska roll.

Som tidigare beskrivet uppstår en konflikt mellan Nussbaums vilja att ta tillvara människans sårbarhet och hennes syn på individens självkonstituerande verksamhet (givna situationella förutsättningar). Jag vill därför återgå till uppsatsens inledande fråga: Vilka ideal finns i Nussbaums konstruktion av det politiska subjektet och vilka implikationer följer med dessa ideal?

Utbildningens politiska uppdrag

Nussbaums kritik är riktad mot en kultur där instrumentalismen överskridit sitt verksamhetsområde och numera har internaliserats inom individ och system i synen på det mänskliga och människans livsområden:

Dagens universitet formar framtida medborgare i en tid av kulturellt mångfald och ökande internationalisering. Alla moderna demokratier är ofrånkomligen pluralistiska. Som medborgare inom varje nation är vi ständigt manade att ta beslut som fordrar förståelse för etniska och religiösa grupper inom nationen, och hos situationen för dess kvinnor och sexuella minoriteter. Som medborgare är vi också i högre grad uppmanade att förstå hur teman såsom jordbruk, mänskliga rättigheter, ekologi, även ekonomi och industri, skapar diskussioner som sammanför människor från många olika nationer. Detta måste ske oftare och oftare om man skall kunna hitta effektiva lösningar på pressande mänskliga problem. Men dessa samband tar i dag ofta en mycket tunn form: den globala marknaden, som ser mänskliga liv som instrument för vinnings skull. Om våra institutioner för högre utbildning inte bygger ett rikare nätverk med mänskliga

---

²³¹ Ibid, s.203, (min översättning).

²³² Lovisa Bergdahl, ”När mänskligheten får ansikten”.

samband, är det troligt att våra mellanmännsliga angelägenheter vill bli medierat av marknadsutbytets defektiva normer.²³³

Såväl Nussbaums kritik som hennes utbildningsförslag bjuder in till en diskussion om hur vi ser på utbildningens uppdrag idag i förhållande till de förväntningar som finns och de förhoppningar vi har om det framtida samhället.

Även om kunskapen skapas genom interaktion åligger det den enskilda att kunskapa. Aristoteles skriver att ”den vise [...] är i stånd att tänka också om han är alldeles ensam”, men tillägger: ”antagligen lyckas han ännu bättre om han samarbetar med andra, men inte desto mindre är han i högsta grad självständig.”²³⁴ Nussbaum påpekar att det är lätt att låta sig förledas av färdiga teorier som ”kan göra tankearbetet för oss”.²³⁵ Just därför är det av yttersta vikt att läraren verkar som en vägledare till en kunskapssyn som bejakar frågor framför svar, komplexitet framför stereotyper, kritiskt tänkande och oberoende framför auktoritetstro.²³⁶ För att bemöta de behov som dagens demokrati fordrar menar hon också att utbildning måste styrka studenters förmåga att se världen i ett helhetsperspektiv med ämnen som global ekonomi, världshistoria, världsreligioner och studier i litteratur och filosofi.²³⁷ Den kulturkritik som ligger implicit i Nussbaums förslag till en reformering av *liberal education* och i hennes utbildningspolitiska kritik yttrar sig kanske som tydligast just här. Det är hennes övertygelse att detta är en fråga om demokratins överlevnad.

Att vara medveten om sin egen bräcklighet och därmed alltid vara villig att kritiskt reflektera lika mycket kring det egna som det främmande, ser Nussbaum som ett av utbildningens främsta mål. Utbildningen så som Nussbaum presenterar den blir en grundförutsättning för deltagande i det offentliga rummet, den *polis* där människan i antiken genom sitt inträde förverkligade sin telos som *zoon politikon*. Förmågan att ta del av ett globalt deliberativt samtal är också det ett mål som Nussbaum ser som en primär förutsättning för ett fungerande demokratiskt samtal, vilket hon menar måste röra sig över nationsgränserna. Den kosmopolitiska identiteten och humanistiska förståelsen är uttryck för den liberala vision som ”producerar sant fria och oberoende medborgare” som oberoende av bakgrund kan utveckla sin egen omdömesförmåga.²³⁸ Snarare än

---

²³³ Martha Nussbaum, ”Education for Citizenship in an Era of Global Connection” i *Studies in Philosophy and Education* Volume 21, Numbers 4-5, 2002, (min översättning).

²³⁴ Aristoteles, *Den nikomachiska etiken*, s.294, Den självständighet Aristoteles talade om var beroende av att andra upprätthöll det privata livet. Nussbaum vill göra självständigheten universell, vilket egentligen innebär att vi inte heller kan vara utan varandra; hela livet måste inkluderas. Nussbaum behåller dock självständigheten som norm, vilket differentierar och utesluter människor på grundlag av deras förmåga att välja sin tillvaro.

²³⁵ Nussbaum, *Cultivating Humanity* s.84.

²³⁶ *Ibid*, s. 84.

²³⁷ ”Martha Nussbaum on 21st Century Enlightenment”, <http://www.thersa.org/events/vision/vision-videos/martha-nussbaum>.

²³⁸ Nussbaum, *Cultivating Humanity* s. 147.

den i hennes ögon kortsiktiga profithetsen, är en utbildning som bejaktar dessa humanistiska värden förutsättning för hållbar utveckling inom ekonomi, jordbruk, mänskliga rättigheter och i politiken. Genom nyttotänkandet bränns ljuset i båda ändar, genom att utarma såväl individen som samhället, men det sokratiska tänkandet och den kosmopolitiska identiteten tillsammans med en narrativ föreställningsförmåga skapar grogrund för en fortsatt kultivering av mänskligheten menar Nussbaum.²³⁹

För en förståelse av människans mångfald och komplexitet, sexuellt, politiskt, etniskt och kulturellt, är det utifrån Nussbaums värderationella perspektiv avgörande med en rigorös tvärvetenskaplig inriktning av utbildningsinstitutioner.²⁴⁰ Hon menar att universitetet har i uppgift att bedriva en socialiserande bildning, där studenterna skall kultiveras till att känna och visa kärlek till sin nästa trots, eller med utgångspunkt i, deras olikheter och sårbarhet.²⁴¹ Då Nussbaum anser situationen avgörande för demokratins överlevnad blir universitetets värdegrund, dess didaktik och kursinnehåll situationsbestämmande för den framtida diskursivitet som kommer att forma utrymmen för mänsklig växt, kunskap och solidaritet. Nyttoskolans ledande fråga ”vilken nytta kan jag ha av detta och hur gynnar det mig?” får sin polaritet i Nussbaums värderationella alternativ, där frågan snarare är ”hur bör jag leva mitt liv?” I linje med detta är det avgörande för individens växt att hon konfronteras med en rad erfarenheter av både praktisk och teoretisk art som hon använder för att lära känna sig själv som människa.²⁴² För Nussbaum är det inte i första hand samhället som skall representeras som erfarenhetsgrund inom utbildning, utan det gemensamt mänskliga. De pedagogiska förebilder som Nussbaum ansluter sig till bär alla med sig tanken om kunskap som en organisk utveckling inom den enskilda individen. I motsättning till den individfokuserade, utilitaristiska utbildningspolitik som hon kritiserar eftersom den ser individen som medel för nationell profit, fokuserar Nussbaum på individens förutsättningar för intellektuell och moralisk utveckling. Den trädgårdsmetafor som återkommer i de pedagogiska (och politiska) ideal Nussbaum hänvisar till behandlar just detta; vilken situation eller vilket jordmån som behövs för individuell växt. Enligt Aristoteles har varje sak och individ sitt särskilda syfte. Varje människa har och är sålunda sitt eget mål vilket innebär att det bästa för människan är både universellt (som människa) och partikulärt (som individ).

---

²³⁹ Martha Nussbaum ”Being human” i *New Statesman*, 01 June 2010.

²⁴⁰ Nussbaum, *Cultivating Humanity* s.256.

²⁴¹ Ibid. s. 292.

²⁴² En av de pedagogiska förebilder Nussbaum presenterar är Jean-Jacques Rousseau (1712-1778). Hans karaktär Emile växer upp i en landsby där han fritt får röra sig bland vuxna som presenterar honom för både praktiska och teoretiska erfarenheter. Den amerikanska filosofen och pedagogen John Dewey (1859-1952) som Nussbaum också refererar till, såg skolan som en spegling av samhället där praktik och teori kompletterade varandra. I ett informationssamhälle där faktakunskaper är lättillgängliga och den mellanmänskliga interaktionen sker på skärmavstånd skulle man i dag kanske kunna resonera att skolan och högskolan faktisk representerar samhället så som det ser ut i dag.

Nussbaum poängterar att vi lever i en värld där vi alla är beroende av varandra. Den politiska kampen för frihet ser hon dock som en kamp inom varje människa.²⁴³ Det är individens ansvar att kultiveras till att bli en aktiv, insiktsfull medborgare. Utbildningens uppgift är att skapa förutsättningar för att denna kultivering skall kunna äga rum. Ett kritiskt tänkande behövs också för att ifrågasätta naturvetenskapens och teknologins framstegsutveckling. Dock fordrar detta tänkandet arenor som inte styrs av egenintresse eller nyttotänkande. Nussbaum påpekar att den moraliska ignorans som möjliggör att människor kan skapa och upprätthålla orättvisor fordrar människor som kan agera utan att reflektera över sina handlingars konsekvenser.²⁴⁴ Den kunskap Nussbaum sätter som motsättning till ignorans innebär ett individuellt reflektivt ansvarstagande. Även om hennes tilltal är riktat till makthavare, lägger hon ansvaret att kultiveras hos den enskilda individen. Kultiveringen ses som en förutsättning för politisk reflektion. Resonemanget tycks vara att om staten bara ombesörjer en gynnsam situation för förmågor att utvecklas så är det fritt upp till individen själv att företa sina livskonstituerande val.²⁴⁵ I likhet med Rawls sätter Nussbaum människans okränkbarhet i första rummet, varpå den enda orättvisa som kan accepteras är den som kommer de behövande till godo. Oavsett vilka val människor väljer att göra menar hon att de alltid skall bemötas med respekt och värdighet så länge de inte påför andra skada.²⁴⁶

Den högre utbildningens primära uppgift blir enligt Nussbaum att presentera den mänskliga erfarenheten i sina breda spektra. Hennes oro handlar överhuvudtaget inte om elevers eller studenters förmåga eller oförmåga att ta till sig faktakunskaper. Hon är övertygad om att humaniora är av existentiell betydelse för livets mening, oavsett vilken yrkesväg individen väljer. Konst och litteratur verkar som existentiellt viktiga perspektivöppnare; deras mål ligger också ”inbäddade i själva handlandet”.²⁴⁷ Den medelbara nytta Nussbaum tillskriver humaniora har meningsvärde för den enskilda individen vilket samtidigt är ett medelvärde i strävan efter det goda samhället.

Att Nussbaum strävar efter en kultiveringstanke och påstår att den är avgörande för demokratin, ger den problematiska följdfrågan vad detta innebär för de som inte får denna bildning. Är de oförmögna till ett reflekterande liv? Sämre rustade för politiskt deltagande?

Den agonistiska deliberativa dialog som Nussbaum föreställer sig är öppen för alla. Här krävs ett förtydligande av vilka dessa alla kan tänkas vara, vilka subjekt hon talar till och om, och vilka begränsningar som ligger i dessa antaganden. Kultiveringstanken frångår förvisso den allt mer dominerande instrumentella människosynen. Men den teori som söker en bättre människa har, även

---

²⁴³ Nussbaum, *Not for Profit*, s.29.

²⁴⁴ *Ibid*, s.23.

²⁴⁵ Nussbaum, *Creating Capabilities*, s.18.

²⁴⁶ *Ibid*, s.26.

²⁴⁷ Mårten Ringbom, inledning till Aristoteles, *Den nikomackiska etiken*, s.13.

om detta bättre befinner sig i en tjock, vag och bred kvalitativ dimension, svårt att undgå att detta bättre rör sig bort från något, som i sin tur inte kommer undan sin benämning som sämre. Den institutionella utbildningen i sig verkar inte heller kunna komma undan sitt elitistiska arv i det att människor förändras och växer genom dess verksamhet med föreställningen om att just denna sorts förändring är den rätta. Nussbaums kritik av identitetspolitikens bevarande av partikulära intressen kan på detta sätt speglas tillbaka mot hennes egen teori. Postmoderna tänkare som Fredric Jameson har kritiserat den etiska litteraturteorin för att bevara och skapa föreställningen om den andra.²⁴⁸ En etisk normativitet skapar enligt honom ofrånkomligen hegemonisk norm som vill differentiera ett vi från de andra. För Nussbaums aristoteliska etik är det avgörande att det universella handlar om den mänskliga viljan att söka det goda, inte i hur man definierar detta godas innehåll. Trots Nussbaums intention om att skapa en struktur som kan säkerställa alla människors prepolitiska förutsättningar, och där utbildningen kan gå in som väktare och utvecklare av detta ideal, blir det tydligt att detta inte är en möjlighet för alla. Nussbaum lyfter själv fram denna problematik bland annat i *Not for Profit* och i ”The Liberal Arts are Not Elitist” där hon uttryckligen kritiserar det amerikanska utbildningssystemets segregering.²⁴⁹

Ett av problemen i Nussbaums argument är dock att hon inte tycks erkänna andra former av kunskapande för utveckling av omdömesförmågan. Att människor på olika sätt kunskapar och genom detta kommer fram till insikter och en omdömesförmåga som inte stimuleras genom institutionell skolning är till synes främmande för Nussbaum. I stället verkar hon anse institutionaliseringen nödvändig för att distansera sig från den egna, subjektiva förståelsen och hålla med Aristoteles om att vi inte kan ”förlita oss på medellösa personers omdömen, för de anpassar ofta sina preferenser till vad deras faktiska omständigheter tillåter.”²⁵⁰ Med detta riskerar hon att upprätthålla en etnocentrisk västerländsk normativitet som utgår från den institutionaliserade utbildningen som enda väg till insikt. Trots sin ambition att utifrån postkolonial och feministisk kritik frånga gentlemannatraditionens distans till det främmande, verkar hon ändå ha en lojalitet till denna tradition under vilken hon försöker anpassa nyare politisk teori. Vilka är det då Nussbaum ser som kapabla att delta i det politiska samtalet? I *Creating Capabilities* skriver hon att ”demokrati bör inte ses som endast majoritetism,” ett uttalande som öppnar för hänsynstagande till marginaliserade grupper.²⁵¹ Även om hon här gör ansats till att problematisera politiska strukturers påverkan av människors förmåga till politiskt deltagande, behåller hon sin normativa utgångspunkt. Vem får då plats inom *polis* i Nussbaums teori? Riskerar hon att förvara och försvara ett kontraproduktivt förhållningssätt i förhållande till sina ambitioner?

---

²⁴⁸ David Parker, ”Introduction: The Turn to Ethics in the 1990s”, s.3.

²⁴⁹ Martha Nussbaum, ”The Liberal Arts are Not Elitist” i *The Chronicle of Higher Education*, 28/02/2010.

²⁵⁰ Nussbaum, *Känslans skärpa* s.53.

²⁵¹ Nussbaum, *Creating Capabilities*, s.179.

Etik som politik

Den etiska vändningen med ökad fokus på utbildningens roll som framtidsskapande institutionalisering kom i en tid efter decennier med tro på politisk kamp som medel för förändring. Från och med 80-talet har högre utbildning allt mer beskrivits utifrån ekonomiska målsättningar. Den etiska vändningens företrädare kritiserar denna ekonomiska motivering, men kan de också ses stödja denna genom att försöka släta ut motsättningar och leta efter lösningar på ett språk som endast ett fåtal har tillgång till? Den institutionaliserade politik som eftersträvas i Nussbaums projekt lägger världsförändringspotentialen inom en institutionaliserad och kultiverad ram, vilket stänger för många typer av grundläggande intressekonflikter. På detta sätt kan den etiska vändningen ses som ett övergivande av ambitioner om att förändra världen till fördel för idéer som gett vika för anpassning till rådande maktstrukturer. Låt oss se närmare på detta.

Nussbaum har precis som sina socialliberala föregångare en föreställning om den fria människan, människan som fri i sig själv, en frihet som utvecklas genom goda situationsförutsättningar. Denna teori önskar inte på något sätt att begränsa individens handlingsutrymme, utan tror på individens ansvarstagande. Mot detta yttrar sig politiska filosofer som Wendy Brown och Charles Taylor. Dessa ser i likhet med Nussbaum människans individualitet som sprungen ur och ”beroende av ett socialt sammanhang” och friheten som en emanciperande rörelse.²⁵² För dessa filosofer är emellertid den strukturella ordningen bevarare av ett ”subsystem”.²⁵³ Privatfinansierad högre utbildning är på inget sätt opåverkad av sin finansiering menar Brown. Hon anser vidare att problemet inte ligger i det att man betalar för att gå där, utan att verksamhetens ekonomiska struktur påverkar alla dess delar.²⁵⁴ En offentligt finansierad högre utbildning söker mål som ligger i det publikas intresse. Den privatfinansierade utbildningen bygger på andra förutsättningar där målen och lojaliteten ligger i kundernas (elever, föräldrar, finansiärers) intresse, vilket i sin tur innebär ett hänsynstagande till konsumenterna och en marknadifiering av verksamhetens alla sfärer.²⁵⁵ Ur detta perspektiv blir kanske Nussbaums teori i praktiken en utbildning för de redan fria snarare än en frigörande, emanciperande bildning.²⁵⁶

Trots att Nussbaum pläderar för distribuering av högre utbildning som regeringsmaktens ansvar, problematiserar hon inte att det ideal hon har, som är *liberal education* college för en övre medelklass, bidrar till att upprätthålla den maktstruktur som ligger som ett fundament för hennes kritik. Nussbaum visar till exempel på de försök på medborgerlig bildning som gjorts vid

---

²⁵² Fareld, s.22

²⁵³ Habermas kritik av instrumentalismens intrång i människans livssfärer, beskriver han som ett ”subsystem” varigenom nyttotänkandet internaliserats. Habermas, *The Theory of Communicative Action*.

²⁵⁴ <https://www.youtube.com/watch?v=aR4xYBGdQgw>, Save the University: Wendy Brown, Part 6.

²⁵⁵ Ibid.

²⁵⁶ Burman, ”Tradition i förvandling”, s.17.

Södertörns högskola, och menar att de kommer till korta eftersom man inte kan tillgodose det nära mötet mellan student och lärare.²⁵⁷ En av universitetens utmaningar är just bevarandet av kvalitativ undervisning i förhållande till den ökade kvantiteten av studenter. Utifrån detta kan man fråga sig om Nussbaums lösning är relevant och konstruktiv i förhållande till högre utbildningars faktiska aktuella villkor?

Det deliberativa samtal Nussbaum lyfter fram förutsätter att man kan gå in i dialogen med ett anpassat språk och förnuft.²⁵⁸ Detta är just vad den belgiska teoretikern Chantal Mouffe kritiserar i sin bok *Om det politiska*.²⁵⁹ Föreställningen att alla är välkomna utesluter de som inte är anpassade till den (om man så vill pluralistiska) hegemoniska diskursen. De känslor Nussbaum vill reda utrymme för är de kultiverade sådana. Så talar hon också om antagonismens negativa känslor som *a clash within*, alltså ett problem som är situerat inom individen själv. Nussbaums förståelse av deliberativ agonism skiljer sig markant från Mouffes tolkning av begreppets mening. För Mouffe innebär agonismen en arena där olika meningar kämpar mot och med varandra. Nussbaum anser att människan söker en individualism som bygger på interaktivt gensvar, inte grupptillhörighet eller sammansmältning.²⁶⁰ Men även om Nussbaum tar avstånd från sammansmältningen, eftersträvar hon en överlappande konsensus och tangerar med detta just det som Mouffe karakteriserar som det *postpolitiska* där värde- och intressekonflikter gett vika för en anpassningskultur. Kultiverade människor som vet att balansera sina känslor och tankar i ett reflektivt omdöme förmår delta i Nussbaums tolkning av det deliberativa samtalet. Förvisso är det just en förmåga som denna hon vill skall gälla som universell doktrin för institutioner och rättsapparat världen över att tillgodose. Ändå framgår den mindre lyckliga följden som Nussbaum själv inte håller med om, att alla inte får plats inom denna ram. En förväntan på ett subjekt som i alla lägen är kapabel att tänka kritiskt kring sin egen situation och sätta denna i perspektiv vittnar om en tro på rationalitet, också på känslornas område. Det subjekt som här tilltalas är det kultiverade sådana som lyckas balansera sitt tanke- och känsloliv i en aristotelisk harmoni som varken erkänner makt eller utanförskap.

Den institutionella utmaningen handlar om möjligheten att skapa en hållbar utveckling, menar Nussbaum. För att uppnå detta måste den utgå från det verkliga livet och inkludera politikens emotionella sfär där människor kommer överens om vilka förmågor som är värda att sträva efter.²⁶¹ Nussbaum anser att den situationella kontexten påverkar och rent av är avgörande och

---

²⁵⁷ Nussbaum, *Not for Profit* s.126.

²⁵⁸ Detta påstående bekräftas i boken *The Offensive Internet*. Här argumenterar Nussbaum för att uttalanden måste ha ett synligt subjekt och vänder sig mot alla antagonistiska hållningar som kan föras fram under internets anonymitet. Här vänder hon sig starkt mot okultiverade känslor och ett ovårdat språk.

²⁵⁹ Chantal Mouffe, *Om det politiska*. (Stockholm 2008).

²⁶⁰ Nussbaum, *Känslans skärpa*, s.207.

²⁶¹ Nussbaum, *Creating Capabilities*, s.181.

konstituerande för vad människor tror på och strävar efter. Genom ett terapeutiskt förhållningssätt kan utbildningsinstitutioner bemöta och utmana människors begränsade erfarenhetsvärld. I *Therapy of Desire* beskriver Nussbaum hur hon vill undersöka huruvida man kan ta fasta på hellenismens utrotning av vrede men samtidigt behålla människans sårbarhet så som den framkommer genom ”kärlek, rädsla och sorg”.²⁶² Nussbaum vill med andra ord se bort ifrån antagonistiska uttryck till fördel för ett inkännande, förstående förhållningssätt.

Världsmedborgarskap kan och bör enligt Nussbaum gå som en röd tråd genom hela kursplanen. Genus och mångkulturalitet är nödvändiga perspektiv i alla ämnen och bör integreras i hur ämnena behandlas, snarare än att ses som perspektiv för sig. På detta sätt tydliggörs att vår sak, det mänskliga, är gemensam, oberoende av etnisk, politisk eller sexuell tillhörighet. Argumentet att minoriteter tenderar att överröstas av majoriteten och därför behöver särskild behandling bemöts av Nussbaum med idén om ett deliberativt samtal där det egna ständigt kan omförhandlas och ifrågasättas; det vi anser vara det gemensam goda kan förändras ”i det att vi söker efter det goda i det mänskliga livet över hela världen”.²⁶³ Utifrån detta kan Nussbaums position anses vara just en del av de problem i västvärlden som Mouffe lyfter fram. För att undvika att universalismen eller kosmopolismen blir en ersättning för ett strukturellt övervåld och en elitism trots sina fredliga ambitioner, kan dessa sättas i dialog med den postkoloniala erfarenheten och med en radikal intersubjektiv teori som erkänner olikhet men som inte lägger ansvaret för upphävandet av strukturella orättvisor på enskilda individer. Den ambition Nussbaum har om att inkludera emotioner som erfarenhetsbaserat kunskap bör också erkänna den ickekultiverade erfarenheten av den privata sfären inom det offentliga rummet. Teoretikern Sara Ahmed som verkar vid universitetet i London lyfter fram den privata, kroppsliga erfarenheten som ständigt närvarande i det offentliga livet.²⁶⁴ Genom att låtsas som om att denna erfarenhet inte finns, stänger man samtidigt för möjligheten till radikal interaktivitet, menar Ahmed. Den interaktivitet Nussbaum föreställer sig bygger på en harmonisk samvaro mellan reflekterande individer. Aristoteles beskrev en dygdig människa som en vars misstag i livet var obefintliga, och som lyckades balansera på en gyllene medelväg mellan kärlek och vrede.²⁶⁵ Seneca menade att negativa beteenden måste mötas med ett terapeutiskt förhållningssätt. Med ett terapeutiskt bemötande kunde känslor förändras. Nussbaum vill ta avstånd från både den aristoteliska perfektionismen och det straffande förhållningssätt som bemöter handlingar och känslor vi upplever som fel. ”[V]i måste [...] med Seneca vända oss mot barmhärtighet och till narrativ” för att förstå människors komplexitet och sårbarhet menar Nussbaum: ”den utbildningen jag rekommenderar, ser med barmhärtighet på det mänskliga livets

---

²⁶² Nussbaum, *The Therapy of Desire*, s.509.

²⁶³ Nussbaum, *Cultivating Humanity*, s.83

²⁶⁴ Sara Ahmed, *Vithetens hegemoni*. (Stockholm 2011).

²⁶⁵ Nussbaum, *The Therapy of Desire*, s.509.

ambivalenta kompetenser och passioner.”²⁶⁶ Nussbaum anser att begäret ”är sensitivt till informationen om det goda”.²⁶⁷ Med detta ansluter hon sig till den sokratiska föreställningen om handlingen som uttryck för ens viljeliv vilket är en naturlig del av hennes teori om behovet av att kultivera de moraliska dygderna.

Den kanadensiska poeten och teoretikern Smaro Kamboureli varnar för att den etiska vändningen om den antar teleologiska, normativa mål tenderar att ”konstruera den Andra som ett sår”, där den etiska omsorgen läser ”empati som patologi.”²⁶⁸ Också Ahmed beskriver hur inställningen att bejaka mångfald och integration ofta medför en förväntan på anpassning till den rådande formen.²⁶⁹ Taylors försvar för särbehandling av minoritetsgrupper beaktar just denna problematik, där en minoritet har små chanser att förändra den stora gruppen. Den mänsklighet Nussbaum försöker fånga skulle utifrån dessa invändningar behöva frigöra sig från sin västerländska, elitistiska normativitet som teleologiskt mål i en etisk vändning. Hennes epistemologiska kritik och tankar om att lust, längtan och passion kan omdirigeras från konsumtionsbegär till inre utveckling skulle också bemöda sig om att lära från alla de som av olika orsaker inte har möjlighet till en fördjupad abstraktion.²⁷⁰ Det globala ömsesidiga beroende Nussbaum argumenterar för ställer krav på nya ontologiska grundantaganden. Reformeringsförslagets svaghet ligger kanske just i att reformeringen ofrånkomligen bär med sig lojaliteter och föreställningar från det bestående och därmed riskerar att upprepa det den söker att förändra.

Deliberationens begränsningar

Även om Nussbaum har en tydlig världsförbättringsambition, verkar hon inte fordra en radikal förändring av bestående maktstrukturer, utan önskar att inkludera emotiva erfarenheter i en förnuftbaserad, kultiverad dialog. Det är denna typ av deliberativa överenskommelser som bland annat tillåter rika länder att köpa sig fria från ekologiskt ansvar. Är inte detta ett försvar för den rikes rätt? Nussbaum hävdar att hennes teori stödjer en liberal tolerans för olika livsval. Filosofen Richard Arnesen hävdar att det problematiska med detta är frånvaron av kritisk debatt kring regimers och individers val. Han anser vidare att detta utelämnar problemet ”att perfektionism

---

²⁶⁶ Ibid. s.510.

²⁶⁷ Nussbaum, *Creating Capabilities*, s.84.

²⁶⁸ Smaro Kamboureli, ”The Limits of the Ethical Turn: Troping towards the Other, Yann Martel, and *Self*”, *University of Toronto Quarterly*, Volume 76, Number 3, Summer 2007, s.952.

²⁶⁹ Sara Ahmed om sin kommande bok *Willful Subjects: On the Experience of Social Dissent* i sin föreläsning på Södra Teatern för Tankeverket: <http://vimeo.com/35876245>

²⁷⁰ Gayatri Chakravorty Spivak, *Death of a Discipline*. (New York 2003).

oundvikligen leder till elitism.”²⁷¹ Den mänskliga erfarenhet Nussbaum refererar till i form av skönlitteratur och filosofi, är inte det i själva verket eliters erfarenhet? Som den politiska teoretikern Richard Mulgan kommenterar:

det faktum att mycket av Aristoteles etik resonerar så väl med den moderna, liberala erfarenheten, framför allt den som är förmedlat i den moderna romanen, avslöjar kanske något om kontinuiteten av den övergripande arena för moraliska liv levd av välmående och utbildade eliter. Man kan misstänka att de etiska världsbilder som Aristoteles och Henry James delar, innebär en allmän likgiltighet inför den politiska kontext som bär upp deras samhälle.²⁷²

Som vi kommer ihåg påpekade också Fish den liberala begränsning som uppenbarades i mötet med ”low value” språk. Att man väljer att problematisera individer i stället för att begränsa bestående maktstrukturer visar på en grundläggande svaghet i en teori som vill åstadkomma samhällelig förändring. Den positiva frihet Nussbaum förespråkar genom att låta staten ombesörja substantiella friheter som högre utbildning, skapar samtidigt en form som förutsättning för deltagande.

Till Nussbaums fördel vill jag emellertid lyfta fram hennes ambitioner om att stimulera det politiska samtalet med filosofisk, värderationell reflektion. En hållbar utveckling får inte företräde i en diskurs som söker blidka väljare genom att fokusera på smala sakfrågor. Den pluralistiska perspektivismen, som lyfter fram lager på lager av motsägelsefulla, problematiska förhållanden i människors liv är varken lätt, snabb eller omedelbart nyttig i förståelsen vinstresulterande. Däremot är den oumbärlig för en hållbar utveckling socialt, kulturellt, ekologiskt och ekonomiskt.²⁷³

Dialog med en radikal intersubjektivitetsteori

I kunskapssamhället kan inte utbildningens fokus ligga på ackumulativ information som ändå ligger utanför människan i en datoriserad kunskapsbank. Utmaningen blir att hitta mellanrum för reflektion, dialog, tvivel och nyskapande. I en resultatorienterad diskurs är detta en problematisk strävan, som befinner sig utanför sfären av lösbara problem. Det innebär en öppenhet inför det okända och en problematisering av såväl det bestående som det nya. För Nussbaum innebär dessa mellanrum en kultiverad dialog som har sin förebild i reformeringen av den etablerade västerländska utbildningstraditionen *liberal education*. Den intersubjektivitet hon bejakar har således ett redan skapat ideal i den kultiverade världsmedborgaren.

---

²⁷¹ Richard J. Arneson, ”Perfectionism and Politics”, *Ethics*, Vol. 111, No. 1. (Oct. 2000).

²⁷² Richard Mulgan: ”Was Aristotle an ’Aristotelian Social Democrat?’” *Ethics*, Vol. 111, No. 1 (October 2000), s.101, (min översättning).

²⁷³ Ekström och Sörlin, ”Tänk stort om humaniora!”

Utifrån sin yrkan på universell tillgång till högre utbildning föreställer Nussbaums sig en fostran till kompetent medborgarskap. Genom att tillrättalägga utbildningen som en arena för etiska erfarenheter skall människor utveckla förståelse för det gemensamt mänskliga så som det framkommer i sårbarhet, passioner och narcissism.

Nussbaums vilja att bjuda in alla människor till det gemensamma bordets deliberativa samtal innefattar en aristotelisk essentialism.²⁷⁴ Utan att erkänna det vi har gemensamt är vi inte längre människor, menar Nussbaum och adresserar sin kritik mot identitetspolitiska förespråkare. Även om Nussbaum bejakar mångfalden och rent av ser denna som det värdefulla, anser jag att hon i det runda bordets samtal sätter normativa krav om ett kultiverat deltagande som i själva verket innebär en kultivering enligt elitistiska, västerländska normer. Förändringen blir således ingen förändring utan endast en utvidgning av det bestående med alla dess implikationer om utanförskap för de icke anpassade, anpassningsbara eller anpassningsvilliga.

Nussbaums optimistiska lösningar är problematiska just därför att de icke är problematiserande. I stället för att erkänna och lyfta fram den splittring och oförsonlighet som finns mellan det privata och det offentliga, önskar Nussbaum att med ett utvidgat förnuft erkänna det privatas kultiverade erfarenheter som grund för det praktiska förnuftet. Det aristoteliska idealet blir här en förutsättning för medborgarkompetens och politiskt deltagande. Denna ambition är lika viktig som omöjlig. Inkluderingen av emotioner innebär en stor risk för att skapa en falsk förståelse av människors existentiella villkor. Det offentliga rummets föreställning om egen förståelse medför att rummet i själva verket sluts kring den egna förståelsen av förstående, och därmed stänger ute de röster som inte är erkännbara.²⁷⁵ Fareld beskriver

[d]et liberala samhällets främjande av föreställningar att var och en har en individualitet att förverkliga kan [...] betraktas som ett sätt för detta samhälle att vidmakthålla sina universella anspråk. Erkännandet är en av de former genom vilka samhället upprätthåller de enskilda människornas förståelse av sig själva som unika individer, samtidigt som att de genom att agera som unika individer upprätthåller samhället som universell instans.²⁷⁶

Nussbaums vision om regeringsmaktens tillrättaläggande för individers blomning som förutsättning för att kunna utveckla sina förmågor och välja sina liv, behöver belysas genom vilka dessa individer är och hur de förväntas agera. Även om Nussbaum anser att det goda som innehåll är

---

²⁷⁴ Nussbaum, "Human Functioning and Social Justice: In Defense of Aristotelian Essentialism".

²⁷⁵ Jag vill i det följande använda mig av Farelds resonemang om erkännande i Taylors filosofi. Farelds undersökning handlar om Taylors förhållande till den Hegelska erkännandediskursen. Trots medvetenheten om det problematiska i att relatera Nussbaums teori till en diskurs hon själv inte ingår i anser jag att Farelds teori presenterar en relevant dialog för tolkningen av Nussbaums politiska ambitioner.

²⁷⁶ Fareld, *Att vara utom sig*, s.188.

kontextbestämt och olika, förutsätter hon att individer väljer gott. Utifrån detta argument kan man skönja ”de som inte är inbegripna i de institutionella strukturer som gör att man blir igenkännbar som en individ att erkännas i sin singularitet”.²⁷⁷ Jag menar att det är avgörande att hålla uppe uppmärksamheten och medvetandet om den inkluderande ambitionens sårbarhet och därmed den bestående brist som finns i vår gemensamma erfarenhetsvärld, nämligen den att vi aldrig riktig möts, att vi som Fareld beskriver det, även i mötet med oss själva alltid är utom oss inom oss. Hur kan man då förhålla sig i det interaktiva dubbeldialogiska mötet och mellanrummet?

Iris Marion Young hävdar att ”en teori om kommunikativ etik måste stödja en radikal demokratisk konception om moraliskt och politiskt omdöme.”²⁷⁸ Som varande ”subjekt-i-process” måste vi förhålla oss till varandra med fokus på den relationella processen som uppstår i det mellanmänniska, etiskpolitiska samtalet.²⁷⁹ Det utvidgade förnuftet innebär därmed enligt Young inte endast att ta del av och sätta sig in i andras erfarenheter, utan att också uppmärksamma själva intersubjektivitetens processuella verksamhet och dess arena som mellanrum. Detta mellanrum tangerar det filosofen Marcia Sa Cavalcante Schuback förklarar som den ursprungliga solidaritet som är förutsättning för vår samvaro och vårt politiska liv.²⁸⁰ Detta fokus på det politiska livets ontologiska förutsättningar som finns inom kontinentalfilosofin skulle innebära en fruktbar dialog med Nussbaums teori.²⁸¹ I stället för att åter glida in i den underliggande epistemologiska tilltron till ett gripbart resultat, här i form av kultiverade subjekt, anser jag att Nussbaums teori borde söka upprätthålla den verksamhet som ”repar upp” och bejaka ofärdigheten i stället för perfektionen. Denna tilltro till en verksamhets oförutsägbara egenvärde utan förutfattade mål, vilket också är den potential som ligger i den filosofiska praxis Nussbaum säger sig företräda och vilja införa i det politiska livet i allmänhet och det utbildningsinstitutionella samtalet i synnerhet, kan belysas genom Cavalcante Schuback beskrivning av hur

[d]en antika grekiska filosofin vittnar om hur det filosofiska tänkandet utgår från en solidaritet med tillvarons krisbetonade struktur. Men den vittnar om detta endast i den mån vi själva är solidariska med tillvarons krisbetonade struktur.²⁸²

---

²⁷⁷ Fareld, *Att vara utom sig inom sig*, s.189.

²⁷⁸ Iris Marion Young, ”Asymmetrical Reciprocity”, i Beiner and Nedelsky (red.), *Judgement, Imagination and Politics. Themes from Kant and Arendt.* (Lanham 2001), s.225.

²⁷⁹ Ibid, s. 222 ff.

²⁸⁰ Marcia Sa Cavalcante Schuback, *Lovtal till intet. Essäer om filosofisk hermeneutik*, (Göteborg 2006) s.78f.

²⁸¹ Ulrika Björk och Anders Burman presenterar det kontinentalfilosofiska perspektivet som kontrast till den anglosaxiska tradition som ligger till grund för politisk teori i Sverige:”Inledning” i *Konsten att handla - konsten att tänka: Hannah Arendt om det politiska*, (Stockholm 2011), s.7f.

²⁸² Schuback, *Lovtal till intet*. s.79.

En krisbetonad struktur har svårt att hitta legitimitet innanför den normativa ram Nussbaum beskriver.

I denna uppsats har jag undersökt Nussbaums förslag till en reformering av *liberal education* som viljan att upprätta en normativ teori som alternativ till ekonomismens förmenta omnipotens. Nyttotankens suveränitet har enligt Nussbaum medfört att demokratin och medborgarnas politiska potential (i förståelsen av det politiska som förmågan att påverka) har underordnats ekonomiska intressen. Den institutionella politiken saknar ideologiska alternativ och drivs enligt en ekonomistisk processuell utveckling, vilket skapar en oförmåga att verka politiskt, och därmed också oförmåga att förändra samhället. Genom ”den tjocka vaga föreställningen om det goda” gör Nussbaum en omprövning av dagens utbildningsinstitutioner.²⁸³ Med hjälp av hennes aristoteliska värde syn visar hon hur den utilitaristiska nyttan är rent ut av onyttig och meningslös i människans tjänst.

Denna uppsats hävdar emellertid att en utbildningspolitik som önskar att vara inkluderande med de hänsyn Nussbaum öppnar upp för, bör våga repa upp de lojaliteter som finns i det bestående, i det redan institutionaliserade, och lyfta fram det främmande som är solidaritetens förutsättning. Att öppna för vår solidaritet med varandra som behövande varelser som utgångspunkt för vår interaktion skulle presentera en intersubjektivitet där den gemensamma erfarenhetsvärlden skulle erbjuda mer än den harmoniska romanen. Det jag vänder mig mot är således föreställningen om en institutionaliserande kultivering som förutsättning för kompetent medborgarskap och politisk förmåga. Av det modernas ideal om frihet, jämlikhet och broderskap är det enligt Georg Henrik von Wright endast idén om broderskapet (jag skulle hellre säga systerskapet) ”som fortfarande erbjuder ett oförbrukat hopp.”²⁸⁴

Det öppna, slutna rummet - *polis* i dag

Om bara förmågorna finns tillrättalagda verkar Nussbaum anse att det deliberativa, konsensusöverlappande samtalet kan äga rum i alla sammanhang. Det kritiskt dubbeldialogiska förnuftet som odlas genom utbildningen har här företräde framför okultiverad tro och känslor. Att Nussbaum ser individens förmågor som kontextuellt betingade gör att hon pläderar för vikten av att institutionalisera utvecklingen av förmågorna. Utbildningens främsta uppgift som fostrare av medborgerlig kompetens innebär i Nussbaums tappning att utbildningen stödjer individen i att uppmärksamma och utveckla sina individuella mål. Regeringar skall besörja, skydda och utveckla människors förmåga att välja sina liv. Vad som karakteriserar det gemensamt goda måste ha sin utgångspunkt i en intersubjektiv dialog. Utifrån detta kan ett reflektivt ekvilibrium inte gå i enda

---

²⁸³ Nussbaum, *Känslans skärpa*, s.214.

²⁸⁴ Georg Henrik von Wright, *Myten om framsteget*, (Stockholm 1993) s.55.

riktning. Den pluralism och olikhet som Nussbaum säger sig bejaka passar väl ihop med Adam Smiths tanke om den osynliga handen.²⁸⁵ Genom att besörja att den enskilda får möjlighet att utveckla sina basala förmågor har man i en global kontext enligt Nussbaum lagt förutsättningarna för en rättvis värld. Hur individen väljer att använda sig av dessa förmågor beror på hennes övriga tillhörighet. Föreställningen att varje människa är sin egen lyckas smed skulle i Nussbaums reflektiva ekvilibrium vara än mer övertygande om människor hade valt sin tillvaro. I en liberal fantasi är detta en eudaimonisk harmoni. En invändning skulle vara vad man skall göra med alla de som inte innefattades av föreställningen om ”alla”. För som hon själv påpekar fordrar *liberal education* stora resurser. Offentliga massutbildningsinstitutioner lyckas inte erbjuda den insiktsfulla vägledning privatfinansierade college gör. Det går inte heller att komma ifrån att exempel tagna från privata elitcollege utgår från en relativt homogen grupp studenter, även om hänsyn tas till alla stipendier som låter en mindre andel lågt bemedlade finansiera sina studier. Även om Nussbaum å det starkaste påpekar regeringsmaktens uppgift att skydda människors rätt till utbildning och ser detta som en förutsättning för demokratis överlevnad, utesluter hennes förväntan på individens förmåga till ansvarstagande det stora antal individer som av olika orsaker inte förmår ta detta ansvar eller göra de ”goda” valen. Nussbaums kritik handlar också om marknadens, ekonomismens förmenta omnipotens, men sett utifrån Browns och Mouffes perspektiv är Nussbaum själv en del av detta problem, med hennes förväntan på den kultiverade individen. Nussbaum manar till att genom mötet med det främmande låta sig förändras, men själv lämnar hon inte den trygga klass hon är förankrad i. Jag ser Nussbaums kritik av nyttotänkandet som högst berättigad och hennes utbildningspolitiska bidrag som nödvändigt i samtida utbildningspolitiska debatt. Hennes politiska ambitioner är dock problematiska i det att hon själv inte lämnar den utkikspost varifrån hon sätter sitt perspektiv. Trots sitt mänskliga tilltal verkar Nussbaum i slutändan upptagen med ett aristoteliskt projekt lämpat för dagens motsvarighet till *polis* fria män. Att se sin kontextuella tillhörighet som tillfällig kan vara fruktbart och nödvändigt om västvärlden generellt, och väl bemedlade i synnerhet, skall kunna lösgöra sig från en föreställning om egen suveränitet. Att däremot förvänta sig att människor skall kunna få kraft att lyfta sig från strukturellt förtryck genom att inse att detta är tillfälligheter, och att dessa skall kunna förändras genom att kultivera känslolivet och utveckla förmågor vittnar om en oförmåga hos Nussbaum att träda ut ur sina egna, amerikanska övremedelklasskor. Förmågan att kämpa sig ur strukturella förtryck kommer genom hennes aristoteliska modell till en återvändo, ett återupprättande av det kontrollerade, autonoma subjekt hon säger sig vilja ta avstånd ifrån. Det imperialistiska västerländska upplysningsidealet och det

---

²⁸⁵ Nussbaum hänvisar ofta till Adam Smith och hans aristoteliskt influerade sociala och ekonomiska teori som förebildliga. (Exempel: Nussbaum, *Creating Capabilities*, s.132ff.) Nussbaums aktualiserande historieanvändning kommer också här till synes i det att hon upprättar tidigare konceptioner av Aristoteles som relevanta dialogparter.

moderna projektets självförverkligande människa framstår här som en solid, genomkultiverad individ. Den verklighet och det vardagsliv som Nussbaum säger sig bygga sin politiska teori på är uppenbart ett verklighetsperspektiv få förunnat, och det är ingen tillfällighet. Tillfälligheterna som argument bortser också från tillfälligheternas förutsättning. Jag menar att den öppna inbjudan till deltagande i *polis* blir ett sätt att blunda för strukturella orättvisor och maktförhållanden.²⁸⁶ Kvinnor och slavar i ny skepnad som upprätthållare av privatlivets behov är fortfarande en förutsättning för de fria människans deliberativa agonistiska samtal. Eller som den norska teoretikern Cathrine Holst uttrycker det: ”Ofta verkar den offentlighet Nussbaum föreställer sig endast bestå av gör-gott-filosofier och experter.”²⁸⁷ Genom att inte erkänna dessa orättvisor utan låtsas som att de är tillfälliga, något man kan välja sig ut ur, sluts rummet för majoriteten av världens befolknings verkliga vardagsupplevelser.²⁸⁸

Nussbaums projekt är ett nödvändigt bidrag i reflektionen kring och dekonstruktionen av en vit, västerländsk förnuftnormativ föreställning inom den institutionella utbildningen. Hennes förslag till en reformering av *liberal education* och hennes utbildningspolitiska kritik är också värdefulla argument i den rådande ”kris av massiva proportioner och med grava globala följder” som vi befinner oss i. Men att förvänta sig att människor som är fullt upptagna med att överleva dagen skall kunna se ting i perspektiv ”som skönlitterära läsare” är världsfrånvänt.²⁸⁹ Hennes presentation av en kunskapsväg som är bred, vag och djup öppnar för den sortens vidkännandets filosofi Fareld föreslår. Genomgående visar Nussbaum en intention om ett vidkännande som hon önskar föra fram till politiker och därigenom påverka sin samtids och framtids praktiska och institutionella verklighet. Dock blir Nussbaums utbildningsförslag som åberopande av förverkligingsarena för etiska, politiska subjekt en fortsättning på den västerländska framgångssagan. Drömmen om *fronimos* är värdefull som en strävan inom utbildningen, men att placera högre utbildning som

---

²⁸⁶ Denna invändning mot det till synes öppna har likheter med Derridas kritik av Habermas teori om det kommunikativa handlandet: ”Det är alltid i etikens namn, i en diskussionens etik som är förment demokratisk, det är alltid i namnet av en transparent kommunikation och ’konsensus’ som de brutalaste brotten uppstår mot de elementära diskussionsreglerna (nyanserad läsning av och lyssnande på den andre, bevis, argument, analys och citat) uppstår.” *Derrida, Mémoires pour Paul de Man* (Paris 1988), citerat efter Anders Burman, ”Habermas, det postmoderna och upplysningens aktualitet” i Sven-Olov Wallenstein (red.), *Svar på frågan: Vad var det postmoderna?*, Stockholm 2009.

²⁸⁷ Cathrine Holst ”Martha Nussbaum’s outcome-oriented theory of justice. Philosophical comments.” Working Paper No. 16, December 2010, ARENA, s.14. Holst ifrågasätter relationen mellan Nussbaums rättviseteori och hennes subjektiva uppfattning av välfärd.

²⁸⁸ Att Nussbaum i *Creating Capabilities* s. xi hävdar att hennes teori ”visar respekt för och ger makt till verkliga människor snarare än att reflektera intellektuella elitens bias”, kan ses som en indikation på diskrepansen mellan hennes intentioner och hur dessa förhåller sig till faktiska förhållanden.

²⁸⁹ Den skönlitterära läsaren är hos Nussbaum en idealtypisk frontfigur: ”det är inte som ekonomistiska utilitarister, men som skönlitterära läsare att vi skall närma oss de sociala val vi står inför, i försök att innan vi dör, tar hänsyn till våra medborgare, våra medmänniskor, med den undran och generositet som denna föreställning främjar.” Martha Nussbaum, ”The literary imagination in public life” i Jane Adamson, Richard Freadman, and David Parker (red.), *Renegotiating ethics in Literature, Philosophy, and Theory* (Cambridge 1998), s.246.

förutsättning för insikt gör intentionen elitistisk och exkluderande. Utbildning och kultivering har inte en teleologisk linje mot insiktsfullt etiskpolitiskt deltagande. Och brist på utbildning är inte synonymt med ignorans.

Det politiska, både så som det lever genom medborgares interaktion och i den institutionella politiken, är i stort behov av att främja ett reflektivt tänkande. Filosofi och politik är ett oskiljbart helt i konstituerandet av människors livsvillkor, men behöver inte anta institutionellt fostrade former. Som svar på frågan om vad som skall vara utbildningens övergripande mål, kan det med Nussbaums värden inte vara ackumulativa mål som individuell och nationell profit. Människor som tar medvetna val bör inte fostras att göra dessa utifrån egen vinnings skull, utan i dialogisk reflektion med sin samtid, sitt förflutna och framtiden.

Kunskapande som ett interaktivt meningsskapande är lycka, *eudaimonia* som Aristoteles definierade det. För en hållbar utveckling socialt, ekonomiskt och med hänsyn till naturen behövs en medvetenhet och en levande diskussion om hur vi vill leva våra liv, utan förväntan på (överlappande) konsensus. I *Den nikomachiska etiken* beskriver Aristoteles människans *telos* som påverkbar av de mål vi sätter oss. Vad vi sträcker oss mot och hur vi formulerar detta är konstituerande för vår självuppfattning, vad vi tror på och vad vi längtar efter. En hållbar utveckling på alla plan har en viktig plats inom utbildningen, där människor, djur och natur med all sin olikhets egenvärde, måste sättas som mål framför ekonomisk vinning. Som Nussbaum ser det är det endast detta som i slutändan kan gynna även ekonomisk utveckling. Detta samtal om hur vi vill leva våra liv är brådskande, både i svensk och internationell utbildningsdebatt. Filosofi som etiskpolitisk verksamhet, det vill säga som förmågan att reflektera kring hur man vill leva sitt liv och handla därefter, bör ha en central plats också inom högre utbildning.

Nussbaum bjuder in till en diskussion kring människans villkor. Hennes övergripande intresse är frågan om hur man kan skapa ett alternativ till den dualistiska epistemologin och den ekonomistiska människosynen. I motsättning till rådande tillstånd där hon anser människan vara underkastad marknadens villkor och det offentliga rummet som en marknadens arena, presenterar hon en teori som är intresserad av hur man kan få människan att blomstra som social varelse. Även om emotioner får plats inom Nussbaums syn på *polis* är det begränsat till de som har fått avsatt livsrum för reflektion och kultivering. Icke anpassningsbara, okultiverade uttryckssätt vill med Nussbaums teori riskera att ses som ett individuellt tillkortakommande, och inte ett strukturellt sådant om bara de yttre förhållandena är tillrättalagda. Givet de rätta institutionella förutsättningarna verkar Nussbaum anse att människors vilja att utvecklas till reflekterande medborgare har de bästa förutsättningar.

Reflektion inför en ny början

Genom att utforska Nussbaums aktualisering av Aristoteles dygdetik som konstituerande för ett etiskpolitiskt subjekt inom utbildningen har jag undersökt det alternativ hon sätter upp mot nyttotänkandets utilitaristiska målrationalitet och den exakta vetenskapens kontrollerade individ. Undersökningen har även inneburit en problematisering av Nussbaums ideal. För att skapa ett alternativ till ekonomismens omnipotens är det aristoteliska perspektivet både meningsfullt och värdefullt som ett tankeverktyg inom en utbildningspolitisk diskurs. Jag anser emellertid att det har en potential som är långt mer radikal än den Nussbaum utvecklat. Nussbaums förslag till en reformering av *liberal education* och hennes kritik av nyttotänkandet inom utbildningspolitiken ingår i en större, internationell diskussion om utvecklingen inom högre utbildning och universitetens villkor. Denna diskussion som utelämnats i denna uppsats, skulle med fördel kunna belysas utifrån Nussbaums försvar av humaniora. En vidare forskning skulle därför fördjupa undersökningen av Nussbaums försvar av humaniora utifrån hennes aristoteliska ontologiska grundantaganden och sätta detta i relation till en samtida debatt om universitetets utveckling. En bredare studie av Nussbaums Aristotelesanvändning i ljuset av framförallt retoriken och poetiken, vill kunna utforska vilken föreställning om *det mänskliga* som ligger till grund för hennes försvar av humaniora och i förlängningen belysa hennes omförhandlade humanism.²⁹⁰ Genom att sätta detta i relation till ett samtida posthumanistiskt ifrågasättande av en klassicistisk humaniorakonception kan den högre utbildningens utveckling belysas utifrån fler aspekter. De invändningarna som jag i denna uppsats riktat mot Nussbaum kan till exempel ses mot bakgrund av den kritik och det försvar av humaniora som förmedlats av tänkare som Martin Heidegger, Jacques Derrida, Emmanuel Levinas, Donna Haraway, Judith Butler, Gayatri Spivak m.fl.²⁹¹ I fortsättningen skulle detta innebära frågor om hur universiteten kan bemöta samtida krav på frihet och jämlikhet och hur man kan motivera utbildning utan att identifiera dess mål som ”ekonomisk tillväxt eller [...] formaliserad demokrati”.²⁹² Kan en solidaritet med våra gemensamma grundläggande förutsättningar läggas till grund för reflektionen om högre utbildning, och vad skulle detta i så fall innebära? I stället för att forskningen inom humaniora om humaniora skall bevisa sitt existensberättigande genom att utfylla och stödja begrepp utvecklade inom en instrumentell, ekonomistisk diskurs, kan humanioras betydelse diskuteras, kritiseras och omdefinieras utifrån en dekonstruktion av dess egna historier och axiomer.²⁹³

---

²⁹⁰ Eaglestone, *Ethical Criticism: Reading After Levinas*.

²⁹¹ Jacques Derrida, ”The Future of the Profession or the Unconditional University (Thanks to the ‘Humanities,’ What Could Take Place Tomorrow)” i Peter Pericles Trifonas and Michael a. Peters (red.), *Deconstructing Derrida. Tasks for the New Humanities*, (New York 2005).

²⁹² von Wright, *Myten om framsteget* s. 49ff.

²⁹³ Derrida, ”The Future of the Profession or the Unconditional University”, s.13.

I undersökningen av Nussbaums alternativ till nyttotänkandet arbetade jag länge med en omdefiniering av nyttobegreppet. Jag anser dock att värderationalitetens position i förhållande till rådande målrationalitet, hegemoniska ideal utgör en relation liksom den jag kritiserat Nussbaum för att upprätthålla med sitt förslag till reformering. I enlighet med detta resonemang vill en begreppsanpassning ge vika för de strukturer inom (utbildnings)politiken som jag anser det nödvändigt att ta avstånd från.²⁹⁴

Som resultatorienterat politisk alternativ är Nussbaums projekt som beskrivet problematiskt utifrån sina elitistiska tendenser. Det mänskliga livet har många värden att bejaka och är fullt av det som Nussbaum skulle beskriva som tragiska val. I stället för att patologisera människors tillkortakommande i dessa val anser jag att de utan förbehåll bör sättas som utgångspunkt för diskussionen kring vår gemensamma tillvaro. Så menar jag också att Nussbaums främsta bidrag är hennes förslag till reformering av målsättningen med högre utbildning från kunskapsstoff till tankeverktyg. Nussbaums teori är ett nödvändigt och värdefullt tankeredskap i det utbildningspolitiska samtalet. Genom att (upprepa i stället för att repa upp och) förutsätta lojaliteten till ett bestående ideal och kultivering och anpassning enligt detta, stryps emellertid möjligheterna till att tillvarata det nya som kan utvecklas utifrån till exempel postkolonial och feministisk kritik. Jag menar därför att Nussbaums ambition om att ta till vara människors bräcklighet kommer till korta inom hennes liberala begränsningar, och att hon därmed riskerar att återskapa det hon genom reformeringsförslaget av den högre utbildningens uppdrag vill komma ifrån. Med hjälp av bland andra Fareld och Cavalcante har jag öppnat upp för en radikaliserings av Nussbaums teori. Detta innebär en lojalitet till den solidaritet som ligger som förutsättning för vår gemensamma tillvaro.²⁹⁵ Innebörden av detta är ”att existera i spänningen mellan att ha varit och att bli till, att existera som förståelseskris”.²⁹⁶ Följden kan bli ett erkännande av en vidkännandets filosofi, ett upprätthållande av det ofärdiga, där början repas upp igen och igen utan att landa i ett självbelåtet svar. Denna radikaliserings som vänder sig mot anpassningens karaktär riskerar emellertid att innebära ett avståndstagande från Nussbaums utgångspunkter. Det som återstår är emellertid en röst, ett perspektiv, som tillgång till den främsta utmaningen i dagens diskussion om utbildningens uppdrag: att uppmärksamma och skapa utrymme för den nödvändiga, problematiska politiska reflektionen och dialogen *om det som kan vara annorlunda*.

---

²⁹⁴ Att jag använder uttrycket *medelbar nytta* är därför ett tentativt försök i brist på bättre benämning.

²⁹⁵ Cavalcante, *Lovtal till intet* s.78.

²⁹⁶ Ibid.

Litteratur

- Ahmed Sara, *Vithetens hegemoni*, (övers. Amelie Björck, Patricia Lorenzoni och Maria Åsard) Stockholm 2011
- Ambjörnsson, Ronny, *Europas idéhistoria. Antiken. Människors undran*. Stockholm 1997
- Arendt, Hannah, *Vita Activa. Människans villkor*, (övers. Joachim Retzlaff) Göteborg 1988
- , ”Kris i kulturen” i *Mellan det förflutna och framtiden*, (övers. Annika Persson) Göteborg 1998
- Aristoteles *Den nikomachiska etiken*, (övers. Mårten Ringbom) Göteborg 1988
- , *On Rethoric. A Theory of Civic Discourse*, (övers. George A. Kennedy) New York 1991
- , *Politiken*, (övers. Karin Blomqvist) Jonsered 1993
- , *Om diktkonsten*, (övers. Jan Stolpe) Göteborg 1994
- Arneson, Richard J., ”Perfectionism and Politics”, *Ethics*, Vol. 111, No. 1. 2000
- Asthana, Anushka och Rachel Williams, ”Growing Outcry at Threat of Cuts in Humanities at Universities”, *The Observer*, 28/02/2010
- Benhabib, Seyla, *Autonomi och gemenskap. Kommunikativ etik, feminism och postmodernism*, (övers. Annika Persson) Göteborg 1994
- Bergdahl, Lovisa, ”När mänskligheten får ansikten” i Anders Burman och Patrik Mehrens (red.), *Det goda lärandet. En antologi om liberal arts education*. Lund 2011
- Bergström, Ylva, ”En läsning av Martha Nussbaums *Cultivating Humanity*. Utbildning och demokrati”, *Vol.9, Nr. 1*. 2000
- Bernabe, Rosmarie, *An investigation on the Aristotelian Foundations of Martha Nussbaum's Capabilities Approach and the Disability Issue Utilizing Nussbaum's Earlier Works on Aristotle*. Magister-uppsats, Linköpings universitet/Centrum för tillämpad etik, 2006
- Bernstein, Richard J., *Bortom objektivism och relativism. Vetenskap, hermeneutik och praxis*, (övers. Gunnar Sandin) Göteborg 1991
- , *The New Constellation: The Ethical-Political Horizons of Modernity/Postmodernity*. Cambridge 1991
- Bloom, Allan, *The Closing of the American Mind: How Higher Education Has Failed Democracy and Impoverished the Souls of Today's Students*. New York 1987
- Bohlin, Henrik, ”Vad är medborgerlig bildning”, i Peter Strandbrink, Beatriz Lindqvist och Håkan Forsberg (red.), *Tvåra möten. Om utbildning och kritiskt lärande*. Huddinge 2010
- , ”Måttstockarnas mångfald och dialogens möjlighet” i Anders Burman och Lena Lennerhed (red.), *Sekelslut. Idéhistoriska perspektiv på 1980- och 1990-talen*. Stockholm 2011
- Booth, Wayne C., *The Company We Keep. An Ethic of Fiction*, California 1988

- , "Why Ethical Criticism Can Never Be Simple", i Todd F. Davis och Kenneth Womack (red.)
Mapping the Ethical Turn. A reader in Ethics, Culture and Literary Theory. Virginia 2001
- Burman, Anders, *Politik i sak. C.J.L. Almqvists samhällstänkande 1839-1851*.
Stockholm/Stehag 2005
- , "Habermas, det postmoderna och upplysningens aktualitet" i Sven- Olov Wallenstein (red.), *Svar på frågan: Vad var det postmoderna?*, Stockholm 2009
- , "Att lära av Liberal Education", i Peter Strandbrink, Beatriz Lindqvist och Håkan Forsberg (red.), *Tvåra möten. Om utbildning och kritiskt lärande*. Huddinge 2010
- , "Tradition i förvandling" i Anders Burman och Patrik Mehrens (red.), *Det goda lärandet. En antologi om liberal arts education*. Lund 2011
- Burman, Anders och Ulrika Björk (red.), "Inledning" i *Konsten att handla - konsten att tänka. Hannah Arendt om det politiska*. Stockholm 2011
- Depaepe, Marc, "Utbildningshistoria som forskningsområde. Några historiografiska, teoretiska och metodologiska synpunkter" i Esbjörn Larsson och Johannes Westberg (red.), *Utbildningens sociala och kulturella historia. Meddelanden från den fjärde nordiska utbildningshistoriska konferensen*. Uppsala 2010
- Derrida, Jacques, "The Future of the Profession or the Unconditional University (Thanks to the 'Humanities,' What Could Take Place Tomorrow)" i Peter Pericles Trifonas and Michael a. Peters (red.), *Deconstructing Derrida. Tasks for the New Humanities*. New York 2005
- Eagleton, Robert, *Ethical Criticism: Reading After Levinas*, Edinburgh 1997
- Ekström, Anders och Sverker Sörlin, "Tänk stort om humaniora!" i *Forskningspolitikk. Fagbladet for forskning, høyere utdanning og innovasjon*, nr 2/2011, Oslo 2011
- Englund, Tomas, "Nya tendenser inom pedagogikdisciplinen under de tre senaste decennierna" i *Pedagogisk Forskning i Sverige* 2004, årg 9
- , "Educational Implications of the Idea of Deliberative Democracy" i Mark Murphy and Ted Fleming (red.), *Habermas, Critical theory and Education*. New York 2010
- Fareld, Victoria, *Att vara utom sig inom sig. Charles Taylor, erkännandet och Hegels aktualitet*. Göteborg 2008
- , "Att få ordning på sina kontexter: Om det konstruktiva i idéhistorisk baklängsläsning" i Johan Kärnfelt (red.), *I skuggan av samtiden. En vänbok till Sven-Eric Liedman och Amanda Peralta*. Göteborg 2006
- Fish, Stanley "Anonymity and the Dark Side of Internet".<http://opinionator.blogs.nytimes.com/2011/01/03/anonymity-and-the-dark-side-of-internet/?hp>
- Fredlund, Anna Petronella, "Det rannsakade livet. Sokrates och bildningen" i Anders Burman (red.), *Våga veta. Om bildningens möjligheter i massutbildningens tidevarv*. Huddinge 2011

- Gadamer, Hans-Georg, "Universitetets idé – igår, idag, imorgon" *Psykoanalytisk Tid/Skrift*. Nr 25-26/2009
- Gustavsson, Bernt, *Kunskapsfilosofi. Tre kunskapsformer i historisk belysning*. Stockholm 2000
- , "Bildning och demokrati. Att förmedla det partikulära och det universella" i *Utbildning och demokrati* 2003, vol12, nr 1
- , *Bildning i vår tid*. Stockholm 2003
- , "Bildning som tolkning och förståelse" i (red, d.s.), *Bildningens förvandlingar*. Göteborg 2007
- , *Utbildningens förändrade villkor*, Stockholm 2009
- , "Nytta och bildning" i kommande antologi
- Gustavsson, Bernt och Ninni Wahlström, "Vetandet, kunnandet och klokheten - tre former av kunskap och hur dessa framträder i gymnasieskolans kursplaner", Skolverket 2004
- Gutman, Amy, *Democratic Education*. New Jersey 1999
- Habermas, Jürgen, *The Theory of Communicative Action, Lifeworld and System: A Critique of Functionalist Reason, Volume 2*, Cambridge 1987
- Haines, Simon, "Deepening the Self." i J. Adamson, R. Freadman, D. Parker (red.), *Renegotiating ethics in Literature, Philosophy and theory*. Cambridge 1998
- Head, Simon, "The Grim Threat to British Universities" i *The New York Review of Books*, 13/01/11.
- Holst, Cathrine, "Martha Nussbaum's outcome-oriented theory of justice. Philosophical comments." Working Paper No 16, December 2010, ARENA
- Hämäläinen, Nora, *A Literary Turn. Rethinking the Roles of Generalization and Theory in Anglo-American Moral Philosophy*, Helsingfors 2009
- Kamboureli, Smaro, "The Limits of the Ethical Turn: Troping towards the Other, Yann Martel, and Self", *University of Toronto Quarterly*, Volume 76, Number 3, Summer 2007
- Key, Ellen, *Bildning. Några synpunkter*. (1897) Verdandis småskrifter 67, 5:e uppl. (Stockholm 1919).
- Liedman, Sven-Eric, *Hets! En bok om skolan*. Stockholm 2011
- Lifmark, David, *Emotioner och värdegrundsarbete. Om lärare, fostran och elever i en mångkulturell skola*. Umeå 2010
- May, Hope, *Aristotle's Ethics: Moral Development and Human Nature*. New York 2010
- Melberg, Arne, "Inledning", i *Aristoteles Om diktkonsten*, (övers. Jan Stolpe), Göteborg 1994
- Mouffe, Chantal, *Om det politiska*. (övers. Oskar Söderlind), Stockholm 2008
- Mulgan, Richard, "Was Aristotle an 'Aristotelian Social Democrat'?" i *Ethics*, Vol. 111, No 1 2000

- Nilsson, Christian, "Fronesis och den mänskliga tillvaron. En läsning av Bok VI Aristoteles Nikomachiska etik" i Jonna Bornemark och Fredrik Svenaeus (red.), *Vad är praktisk kunskap?* Huddinge 2009
- Nussbaum, Martha, *The Fragility of Goodness: Luck and Ethics in Greek Tragedy and Philosophy* New York 1986
- , "Non-Relative Virtues: An Aristotelian Approach", Wider workingpaper för World Institute for Development Economics Research of the United Nations University. Helsingfors 1987
- , "Undemocratic Vistas", *The New York Review of Books*, 5:e november 1987
- , *Love's Knowledge: Essays on Philosophy and Literature*. New York 1990
- , "Aristotelian Social Democracy," i *Liberalism and the Good*, (ed. R. Bruce Douglas). New York 1990
- , "Human Functioning and Social Justice: In Defense of Aristotelian Essentialism". *Political Theory*, Vol.20, No. 2, May 1992
- , *The Therapy of Desire: Theory and Practice in Hellenistic Ethics*. Princeton 1994
- , *Känslans skärpa, tankens inlevelse. Essäer om etik och politik*, (övers. Zagorka Zivkovic) Stockholm/Stehag 1995
- , *Cultivating Humanity: A Classical Defense of Reform in Liberal Education*. (1997) Massachusetts 2003
- , "The literary imagination in public life" i Jane Adamson, Richard Freadman, och David Parker (red.), *Renegotiating ethics in Litterature, Philosophy, and Theory*. Cambridge 1998
- , "The Professor of Parody: the Hip Defeatism of Judith Butler", *The New Republic*. 22/2/1999
- , *Women and Human Development : The Capabilities Approach*. Cambridge 2000
- , "The End of Orthodoxy" i *The New York Times*, 18/02/2001
- , *Upheavals of Thought: The Intelligence of Emotions*. Cambridge 2001
- , "Exactly and responsibility" i Womack, Kenneth (red.), *Mapping the Ethical Turn: A Reader in Ethics, Culture, and Literary Theory* . Virginia 2001
- , "Education for Citizenship in an Era of Global Connection" i *Studies in Philosophy and Education* Volume 21, Numbers 4-5, 2002
- , "Liberal Education and Global Responsibility", A talk for The Council of Independent Colleges, CAO conference Santa Fe, New Mexico, November 3, 2002
- , "Capabilities as Fundamental Entitlements: Sen and Social Justice" i *Feminist Economics* 9 (2 – 3), 2003
- , *Frontiers of Justice: Disability, Nationality, Species Membership*. Cambridge, Mass. 2006
- , "On Moral Progress: A Response to Richard Rorty," *The University of Chicago Law Review*, 8/11/2007

- , *Not For Profit: Why Democracy Needs the Humanities*. New Jersey 2010
- ”The Liberal Arts Are Not Elitist” i *The Chronicle of Higher Education*, 28/02/2010
- , ”Poor Education, Poor Democracy” *The Washington Post - Political Bookworm Blog* 3/8/ 2010
- , *Creating Capabilities: The Human Development Approach*. Massachusetts 2011
- , ”American Civil War” i *New Statesman*, 17/03/2011
- Nussbaum, Martha och Joshua Cohen (red), *For Love of Country: Debating the Limits of Patriotism*, Boston 1996
- Nussbaum, Martha och Saul Levmore (red.), *The Offensive Internet: Speech, Privacy, and Reputation*. Cambridge 2010
- Parker, David, ”Introduction: The Turn to Ethics in the 1990” i A. Adamson, R. Freadman, och D. Parker, (red.), *Renegotiating Ethics in Literature, Philosophy and Theory*. Cambridge 1998
- Platon, *Skrifter. Bok I*, övers. Jan Stolpe, Stockholm 2000
- Quarfood, Marcel, ”Kant om sensus communis och tänkandets maximer.” i Jonna Bornemark, (red.) *Det främmande i det egna. Filosofiska essäer om bildning och person*. Huddinge 2007
- Ramiréz, José Luis, ”Har retorik med doxa att göra?” i *Rhetorica* No 22/02 12/06/02
- Ringbom, Mårten, ”Inledning” till Aristoteles, *Den nikomachiska etiken*. Göteborg 1988
- Rosengren, Mats, *Psychagōgia. Konsten att leda själar. Om konflikten mellan retorik och filosofi hos Platon och Chaïm Perelman*. Stockholm/Stehag 1998
- , *Doxologi : en essä om kunskap*, Åstorp 2002
- Rawls, John, *A Theory of Justice*. Cambridge 1971
- , *Political Liberalism* (1993) New York 2005
- Schuback, Marcia Sa Cavalcante, *Lovtal till intet. Essäer om filosofisk hermeneutik*. Göteborg 2006
- Silfverberg, Gunilla, *Ovisshetens etik*. Nora 2005
- Spivak, Gayatri Chakravorty, *Death of a Discipline*. New York 2003
- Superson, Anita M., *The Moral Skeptic*. New York 2009
- Taylor, Charles, *Sources of the Self: The Making of the Modern Identity*. Cambridge 1989
- , ”Philosophy and its History” i R. Rotry, J.B Schneewind, Q. Skinner, (red.), *Philosophy in History: Essays on the Historiography of Philosophy*. Cambridge 1984
- Tyrberg, Anders, ”Estetik och etik. Kommunikation och läsarpresentation” i *Tidskrift för litteraturvetenskap* nr I, 2001
- Uljens, Michael, ”Undervisning och intersubjektivitet” i *Nordisk Pedagogik* 18(3)
- von Wright, Georg Henrik, *Vetenskapen och förnuftet. Ett försök till orientering*. Stockholm 1986
- , *Myten om framsteget. Tankar 1987-1992*. Stockholm 2003
- von Wright, Moira, ”Narrative Imagination and Taking the Perspective of Others” i *Studies in Philosophy and Education*, Vol.21, Nr.4-5 2002

Young, Iris Marion, "Asymmetrical Reciprocity", i Beiner och Nedelsky (red.), *Judgement, Imagination and Politics. Themes from Kant and Arendt*. Lanham 2001

Zivkovic, Zagorka, "Inledning" i Martha Nussbaum, *Känslans skärpa, tankens inlevelse. Essäer om etik och politik*. Stehag 1995

Internetkällor:

<http://www.thersa.org/events/vision/vision-videos/martha-nussbaum>, "Martha Nussbaum on 21st Century Enlightenment"

<https://www.youtube.com/watch?v=aR4xYBGdQgw>, Save the University: Wendy Brown, Part 6. "In Depth with Martha Nussbaum", C-Span, BookTV, 6/6/2010.

Sara Ahmed om sin kommande bok *Willful Subjects: On the Experience of Social Dissent*.

<http://vimeo.com/35876245>